

Олександр Суходоля

ЕНЕРГЕТИЧНА ЗБРОЯ

У ГЕОПОЛІТИЧНІЙ
СТРАТЕГІЇ РОСІЇ

СЕРІЯ «НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА»

Центр безпекових досліджень
Center for Security Studies

О. М. Суходоля

ЕНЕРГЕТИЧНА ЗБРОЯ У ГЕОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ РОСІЇ

Аналітична доповідь

Київ 2020

УДК 351.863.1:330.3
С91

Електронну версію видання розміщено на: <http://www.niss.gov.ua>

*За повного або часткового відтворення матеріалів цієї публікації
посилання на видання є обов'язковим*

Суходоля О. М.
С91 Енергетична зброя у геополітичній стратегії Росії : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2020. 128 с.

Розглянуто проблеми використання потенціалу паливно-енергетичного комплексу Росії як політичного й силового інструменту здійснення зовнішньої політики. Проаналізовано відображення місця та ролі енергетики у зовнішньополітичних пріоритетах Росії та закріплення їх у стратегічних документах щодо забезпечення національної безпеки. Здійснено огляд практичних інструментів реалізації стратегічних настанов РФ у взаємовідносинах з країнами пострадянського простору (країнами СНД) та країнами Заходу (країнами НАТО та ЄС). Визначено методи та інструменти інтеграції енергетики в російську геополітичну стратегію. Досліджено проблему узгодження цілей енергетичної та економічної політик з цілями політики у сфері воєнної та національної безпеки Росії. Здійснено огляд методів впливу на політику інших країн через використання потенціалу енергетичної зброї, досліджено практичний інструментарій використання енергетичної зброї в російській концепції гібридного протистояння із Заходом.

Дослідження стане у нагоді при аналізі енергетичної політики, стратегічному плануванні у сфері енергетичної та національної безпеки. Розраховано на експертів, науковців, фахівців у галузях енергетики, економіки, національної безпеки, суб'єктів владних повноважень, усіх, хто цікавиться проблематикою енергетичної безпеки.

Національний інститут
стратегічних досліджень, 2020

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Імплементация енергетики у стратегію реалізації зовнішньополітичних амбіцій Росії	6
Еволюція пріоритетів застосування енергетичної зброї та їх відображення у стратегічних документах Росії.....	16
Особливості застосування енергетичної зброї для посилення геополітичного впливу Росії	43
Інтеграція енергетики у воєнну політику Росії.....	54
Висновки	67
ДОДАТКИ	73
<i>Додаток 1.</i> Енергетика у реалізації геополітичних цілей Росії (огляд прикладів)	75
<i>Додаток 2.</i> «Неформальні» методи впливу в реалізації геополітичних інтересів Росії (огляд прикладів, пов'язаних з енергетикою)	87
<i>Додаток 3.</i> Завдання, спрямовані на посилення політичного та економічного впливу Росії. Окремі положення Програми ефективного використання на системній основі зовнішньополітичних чинників з метою довгострокового розвитку Російської Федерації	94

<i>Додаток 4.</i>	
Політико-економічний тиск на Україну	98
<i>Додаток 5.</i>	
Порушення санкційного режиму.	
Постачання газових турбін Siemens	
на територію окупованого Криму	107
<i>Додаток 6.</i>	
Енергетика у геополітичному протиборстві	118

Вступ

Чи є енергетика елементом системи забезпечення національної безпеки? Чи використовується енергетика як інструмент досягнення політичних цілей? Чи справді причинами виникнення різного роду «енергетичних криз» на пострадянському просторі були виключно економічні питання? Чи має Росія стратегію використання енергетичної зброї для реалізації її геополітичних амбіцій?

Ці питання досить часто поставали в політичному, економічному, безпековому дискурсі різних суб'єктів світової політики. Для країн Заходу вони є виявом, швидше, цікавості й теоретичної дискусії щодо різного роду ймовірного розвитку ситуації у далекій Східній Європі. Водночас для самих країн Східної Європи можливі відповіді впливали на формування політики та закріплення пріоритетів національної безпеки. Понад те, фактично визначали принциповий вибір напряму інтеграційних процесів.

Для Росії, натомість, енергетика завжди була інструментом політики, а не економіки. Така позиція чітко простежується у концептуальних напрацюваннях науковців, стратегічних документах у сфері національної безпеки й практичних діях різних інституцій з імплементації останніх. Для Росії питання застосування енергетичної зброї фокусувалися лише на пошуку найефективніших методів, засобів й інструментів її використання.

Протягом останніх десятиліть Росія збагатила досвід використання енергетики як політичної зброї і сформувала новий інструментарій її застосування у гібридному протистоянні із Заходом. Очевидно, відтепер це стане постійним джерелом формування ризиків стабільності життєдіяльності багатьох країн світу та потребуватиме постійного моніторингу загроз нового типу, генерованих використанням енергетичної зброї.

Запропоноване дослідження спрямоване на усвідомлення концептуальних засад та організаційних аспектів імплементації енергетики у систему забезпечення реалізації національних інтересів Росії на міжнародній арені.

Імплементація енергетики у стратегію реалізації зовнішньополітичних амбіцій Росії

У 1970-1980-х роках впливові кола керівництва СРСР, які усвідомлювали неефективність і неконкурентоспроможність чинної централізованої політико-адміністративної системи, за участю КДБ ініціювали та реалізували комплекс заходів із пошуку шляхів модернізації системи управління суспільством та економікою країни.

У межах цього пошуку передбачалося створення способів:

- отримання сучасних наукових і технологічних розробок країн Заходу (більшість країн, що входять до НАТО, ЄС, МЕА) – для технологічної модернізації країни;
- отримання сучасних теоретичних знань у сфері управління, соціології, економіки тощо;
- формалізації співробітництва між структурами країн Заходу та СРСР з метою формування додаткового каналу трансферу технологій та знань розвідувальними, фінансовими, економічними, політико-дипломатичними, спортивними, культурними засобами;
- формування механізмів впливу (зокрема, через розвідувальну діяльність, пропаганду, реалізацію в країнах Заходу «активних заходів» тощо).

Поміж безпосередніх заходів забезпечення підтримки внутрішнього реформування СРСР¹ були:

- формування каналів «трансферу» наукових знань й інформації із Заходу (видання ліпших західних наукових праць, стажування обраних фахівців СРСР у наукових установах країн Заходу тощо);
- створення спільних із Заходом інституцій (фінансово-економічні, торговельні, наукові, культурні, спортивні тощо);
- формування окремих науково-аналітичних груп, які на підставі «західних» знань і наявної інформації щодо реального

¹ Пізніше ці та похідні від них заходи стали базою формування набору інструментів впливу Росії у світі.

стану справ опрацьовували можливі способи (проєкти) модернізації СРСР;

- реалізація проєктів розвитку економічного співробітництва (спільних економічних проєктів, що забезпечували постачання ресурсів на Захід й отримання доступу до західних технологій)².

У цьому величезному проєкті з реформування СРСР розпочинав свій «професійний шлях» В. Путін. Очевидно, він одразу був орієнтований на лібералізацію СРСР (у майбутньому), розбудову західної ліберальної моделі економіки та відповідно до набутих знань і професійної підготовки опрацьовував відповідні підходи, запропоновані Заходом. Зокрема, у його дисертаційній роботі на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук широко використовується робота У. Кінга та Д. Кліланда «Стратегічне планування та політика» (*William Richard King, David I. Cleland. Strategic Planning and Policy*), перекладена на російську та видана обмеженим накладом Інститутом США та Канади у СРСР у 1982 році³.

Дисертація В. Путіна⁴ була виконана в межах комплексного проєкту з проблематики стратегічного управління паливно-енергетичним комплексом у ринкових умовах⁵. В авторефераті зазначено: «*Основна ідея дисертаційної роботи полягає в тім, що замість*

²«Контракт століття» на постачання природного газу з СРСР до Західної Німеччини, укладений 1 лютого 1970 р., став яскравим прикладом такого рішення.

³На думку багатьох експертів, Інститут США та Канади АН СРСР вважався елементом системи розвідувальних органів. Засновником і директором Інституту був Г. Арбатов (1967-1995), якого пов'язували тісні особисті стосунки з радянським державним діячем, очільником КДБ у 1967-1982 рр. Ю. Андроповим.

⁴Путін В. В. Стратегическое планирование воспроизводства минерально-сырьевой базы региона в условиях формирования рыночных отношений: Санкт-Петербург и Ленинградская область. Автореф. дис. ... СПб, 1997.

⁵Наступного року І. Сечін захистив дисертації за суміжною темою. Див.: Сечин И. Экономическая оценка инвестиционных проектов транзита нефти и нефтепродуктов: На примере нефтепродуктопровода Кириши – Батарейная. Автореф. дис. ... СПб, 1998.

Науковий керівник дисертації В. Путіна, ректор Горного університету Санкт-Петербурга В. Литвиненко став найбагатшим керівником навчального закладу в Росії, посід аючи 112 місце в рейтингу найбагатших бізнесменів Росії. (Див.: Научный руководитель Путина в четвертый раз стал самым богатым российским ректором. URL: <https://novayagazeta.ru/news/2019/05/31/152161-nauchnyy-rukovoditel-putina-v-chetvertyu-raz-stal-samyum-bogatum-rossijskim-ruktorom> (дата звернення: 04.03.20).

пасивного слідування за змінами умов зовнішнього ринкового економічного середовища (законодавчо-правових, економічних, науково-технічних, конкурентних, зовнішньоекономічних тощо) пропонується механізм активного формування цих умов, впливу на них, а отже, на майбутній розвиток мінерально-сировинного комплексу регіону, що пристосовується лише до тих змін зовнішнього середовища, на які відповідні органи управління не можуть справляти достатнього впливу»⁶.

Неможливо оцінити зміст пропонованого у дисертації механізму, оскільки дисертація відсутня у відкритому доступі. Водночас вважаємо, що діяльність В. Путіна та цілі політики Росії у сфері енергетики певним чином відповідали «основній ідеї дисертаційної роботи» і були сформовані під впливом стратегічної ідеї 1970-1990-х років щодо лібералізації економічних відносин у СРСР/Росії та повноцінної інтеграції її економіки в міжнародну систему економічних відносин.

Такі цілі було сформульовано КДБ СРСР, а безпосереднє практичне впровадження здійснювалося через групи молодих реформаторів і представників КДБ, «направлених» для «перехоплення» менеджменту у суб'єктах економіки (для прикладу: діяльність В. Путіна на посаді заступника А. Собчака в мерії Санкт-Петербурга)⁷.

Напрацьовані «прогресорські» ідеї були реалізовані в діях президентів Росії та закріплені в документах стратегічного характеру щодо взаємовідносин із західними країнами та країнами пострадянського простору у економічній сфері.

⁶Фактично в цьому авторському твердженні В. Путіна вказується майбутня модель «державного капіталізму» в енергетиці, що використовує необмежений набір інструментів активного впливу.

⁷КДБ докладало зусиль щодо спрямування своїх працівників до керівництва нових економічних суб'єктів наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. «В останні місяці існування Радянського Союзу глава КДБ В. Крючков вимагав від М. Горбачова надати його організації широкі повноваження для проведення операцій у сфері зовнішньої торгівлі. У травні 1990 року Крючков зібрав у Москві послів. Він поінформував їх, що 'КДБ має у розпорядженні дуже кваліфікованих експертів у економіці, які добре презентують інтереси великих західних корпорацій на радянському ринку'. Він також просив послів зрозуміти, що КДБ підтримуватиме молоді та недосвідчені радянські компанії в їхніх боязких спробах вийти на європейський та інші ринки». (Див.: Hill F, Gaddy Clifford G. Mr. Putin: Operative in the Kremlin. Washington, DC: The Brookings Institution, 2013.)

Примітка. У 1980-х роках у різних радянських інституціях під контролем КДБ⁸ було сформовано кілька окремих груп молодих науковців (групи Є. Гайдара, А. Чубайса, Г. Явлінського)⁹, які розробляли програми лібералізації економічних відносин у СРСР. Пізніше більшість учасників цих груп обіймали найвищі посади у системі державного управління та здійснювали економічні та політичні реформи в Росії. В. Путін із самого початку орієнтувався на групу А. Чубайса¹⁰.

В офіційно затвердженій Стратегії економічної безпеки Росії 1996 року¹¹ у сфері зовнішньоекономічної діяльності акцентувалося на **«ефективній реалізації переваг міжнародного поділу праці, сталості розвитку країни в умовах її рівноправної інтеграції у світогосподарські зв'язки, недопущення критичної залежності Росії від зарубіжних країн або їхніх спільнот з життєво важливих питань економічного співробітництва»**.

Економічна та політична модель «входження» Росії до світового клубу впливових країн передбачала досягнення таких цілей та використання таких механізмів:

- перехід до ринкової економічної системи, залучення іноземних інвестицій;

⁸ В Інституті США і Канади АН СРСР завідувачем відділу з питань проблем управління у 1969–1976 рр. працював Мільнер Б.З. Мільнер разом із Д. Гвішіані активно сприяли створенню Міжнародного інституту проблем системного аналізу (МІПСА, 1972 р.), а коли Д. Гвішіані очолив новостворений ВНДІСД (1976 р.), став його заступником з наукових питань (Див.: Греченевский О. Истоки нашего «демократического» режима. URL: <http://grechenevsky.com/html/sources/index.html> (дата звернення: 03.03.20). ВНДІСД, Всесоюзний НДІ системних досліджень, був організований як радянський філіал МІПСА. Своєю чергою МІПСА, Міжнародний інститут прикладного системного аналізу – The International Institute for Applied Systems Analysis – IIASA, був заснований США та СРСР у 1972 році. У ВНДІСД у лабораторії С. Шаталіна з 1980 року почав працювати Є. Гайдар.

⁹ Греченевский О. Истоки нашего «демократического» режима. URL: <http://grechenevsky.com/html/sources/index.html> (дата звернення: 03.03.20).

¹⁰ «Мы сделали это... Мы показали им, что можем... За нашу общую победу...» URL: http://www.compromat.ru/page_28677.htm (дата звернення: 04.03.20).

¹¹ «В 1999 г. СПС вел кампанию под лозунгом "Путина – в президенты, Кириенко – в Думу. Молодых надо!"» URL: <https://rigort.livejournal.com/1656037.html> (дата звернення: 05.03.20).

¹² О государственной стратегии экономической безопасности Российской Федерации (основные положения) : Указ Президента РФ № 608 от 29.04.1996 г. URL: <https://zakonbase.ru/content/part/228375> (дата звернення: 02.03.20).

- створення компаній, що успішно конкурують на внутрішньому та зовнішньому ринках та активно залучають капітал для свого розвитку;
- зміцнення потенціалу російського паливно-енергетичного комплексу, його модернізація, розвиток ресурсної бази та інфраструктури;
- розвиток транспортної та енергетичної інфраструктури;
- зміцнення і розширення позицій РФ на світових ринках, імпорт технологій і капіталу¹².

Визначені цілі чітко відображено у стратегічних документах щодо розвитку енергетичного сектору Росії. Так, Енергетична стратегія Російської Федерації, ухвалена 2003 року¹³, узагальнено¹⁴ визначала такі цілі зовнішньої енергетичної політики:

- зміцнення позиції Росії на світових енергетичних ринках, максимально ефективна реалізація експортних можливостей російського ПЕК;
- доступність для російських енергетичних компаній зарубіжних ринків енергоресурсів, фінансових ринків, передових енергетичних технологій;
- отримання найбільшого зиску для держави від зовнішньоекономічної діяльності, виходячи з оцінки взаємопов'язаних наслідків політики у сфері експорту, імпорту й транзиту, присутність російських компаній на світових ринках енергоресурсів і капіталу;
- диверсифікація ринків збуту енергоресурсів, розширення географії присутності російських компаній на міжнародних ринках;
- створення механізмів координування державного зовнішньоторговельного регулювання в енергетичній сфері.

¹² «Стратегическая задача России – войти в мировое хозяйство не в качестве сырьевого придатка, а гармонично развитой, передовой страной с высоким технологическим уровнем, соответствующим вызовам XXI века. В связи с этим значительно возрастает роль активной экономической дипломатии.» (Див.: Россия на рубеже эпох. Послание Президента Федеральному собранию. 1999 год. http://www.intelros.ru/2007/02/05/poslanie_prezidenta_rossii_borisa_elcina_federalnomu_sobraniju_rf_rossija_na_rubezhe_jepokh_1999_god.html (дата звернення: 02.03.20).

¹³ Об утверждении Энергетической стратегии России на период до 2020 года : Распоряжение Правительства Российской Федерации № 1234-р. от 28.08.2003 г. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901872984> (дата звернення: 04.03.20).

¹⁴ Узагальнено автором відповідно до цілей дослідження.

У той же час потенціал паливно-енергетичного комплексу у сфері міжнародних відносин використовувався і для реалізації «прихованих» для країн Заходу цілей. Зокрема, метою Кремля було економічне підпорядкування суб'єктів господарювання й загалом цілих країн завдяки ресурсному та фінансовому потенціалу, генерованому від продажу енергоресурсів на Захід (Дод. 1–4).

Ця мета досягалася у спосіб:

- формування прошарку «посередників» у торгівлі енергоресурсами в західних країнах, тобто збільшення ринків збуту через використання місцевих гравців (*створення спільних з місцевими елітами посередницьких компаній для продажу російських енергоресурсів*);
- викуп російським капіталом важливих суб'єктів господарювання (*нафтопереробні заводи, трубопроводи, важливі підприємства машинобудування, банки, медіа тощо*), тобто формування економічної бази впливу на країни Заходу;
- створення спільних компаній (*газотранспортні консорціуми, угоди щодо транспортування території Росії чи видобування ресурсів на територіях інших країн*) для управління активами, тобто «прив'язування» інтересів цільових країн до інтересів Кремля;
- формування проросійського лобі та приведення до влади в цільових країнах проросійських політиків, тобто формалізація та закріплення впливу Кремля через західні демократичні процедури (*формування необхідного іміджу та надання підтримки таким політичним силам, зокрема за рахунок доходів, генерованих торгівлею енергоресурсами*).

Для формалізації цього процесу на рівні міждержавних відносин укладалися різні міжурядові угоди, ексклюзивні контракти між енергетичними компаніями країн тощо.

Щодо території колишнього СРСР, то в офіційних документах Росія відкрито проголосила країни СНД зоною свого впливу. Формування економічного простору країн СНД за правилами (законодавством) Росії було визначено її стратегічною метою¹⁵. У части-

¹⁵Указом президента РФ від 14 вересня 1995 р. у частині економічної співпраці ставилося завдання:

«10. Последовательно решать задачу сближения национальных правовых и экономических условий для создания совместной собственности на основе сво-

ні забезпечення національної безпеки РФ «у взаємодії з третіми країнами і міжнародними організаціями» відверто передбачалося «досягати з їхнього боку розуміння того, що цей регіон насамперед є зоною інтересів Росії»¹⁶.

Відповідні стратегічні настанови імплементувалися в двосторонні угоди про співпрацю між Росією та країнами СНД. Зокрема, щодо економічної співпраці та просування відповідної контрактної бази між суб'єктами господарювання. Прикладом може бути угода про торговельно-економічне співробітництво з Україною¹⁷ (Детальніше див. Дод. 4).

Модель «економічної інтеграції» та «енергетичної торгівлі» стала не тільки підґрунтям економічної політики Росії, а й невідмінним елементом визначення цілей розвитку оборонно-промислового комплексу й складником воєнної політики Росії. У доповіді міністра оборони С. Іванова щодо актуальних завдань розвитку Збройних сил Російської Федерації від жовтня 2003 року зазначалося, що національними пріоритетами Росії на міжнародній арені є, зокрема, такі:

бодной предпринимательской деятельности, создания в перспективе общего рынка капиталов. Оказывать всестороннюю государственную поддержку созданию финансово-промышленных групп с участием предприятий и банков государств СНГ, формированию транснациональных производственных, научно-технических и прочих структур.» (Див.: Об утверждении Стратегического курса Российской Федерации с государствами – участниками Содружества Независимых Государств : Указ Президента Российской Федерации № 940 от 14.09.1995 г. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/8307> (дата звернення: 04.03.20).

¹⁶ «15. Активизировать культурный обмен России с государствами ближнего зарубежья, сотрудничество с ними в области науки, образования, спорта. Обеспечивать российское теле- и радиовещание на ближнее зарубежье, поддерживать продвижение российской прессы в этот регион, осуществлять подготовку в России национальных кадров для государств СНГ.

В случае нарушений прав россиян в государствах СНГ в качестве возможной меры воздействия ставить решение вопросов финансового, экономического, военно-политического и другого сотрудничества России с конкретным государством в зависимость от реальной позиции в области соблюдения прав и интересов россиян на его территории.» (Див.: Об утверждении Стратегического курса Российской Федерации с государствами – участниками Содружества Независимых Государств : Указ Президента Российской Федерации № 940 от 14.09.1995 г. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/8307> (дата звернення: 02.03.20).

¹⁷ Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про торговельно-економічне співробітництво в 1996 році. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_231 (дата звернення: 02.03.20).

- суто прагматична зовнішня політика, яка впливає з наших можливостей і національних інтересів – воєнно-стратегічних, економічних, політичних (особливо потрібно виокремити розвиток відносин з країнами СНД як головний зовнішньополітичний пріоритет Росії, а також активну роботу з Євросоюзом, спрямовану на формування єдиного економічного простору);
- завоювання сильних позицій в умовах суворой світової конкуренції – за ринки, за інвестиції, за політичний та економічний вплив;
- орієнтування на жорсткі вимоги світового ринку, на завоювання власних нових ніш¹⁸.

Ю. Балуєвський, на той час начальник Генерального штабу Збройних сил Росії, виходив з того, що «всі наші рішення, всі наші дії необхідно підпорядкувати тому, щоб уже в найближчому майбутньому Росія міцно посіла місце поміж справді сильних, економічно передових і впливових держав світу»¹⁹.

Загалом стратегію дій керівництва Росії у цей період можна звести до спрощеної формули: обмін «енергоресурсів» на допуск російської еліти до західного клубу лідерів країн «золотого мільярда»²⁰ та закріплення за Росією певної зони впливу та права вето. Особливо популярною ця формула стала у 2000-2003 рр., зокрема після терористичної атаки 11 вересня 2001 року на Світовий торговий центр у Нью-Йорку.

¹⁸ Актуальные задачи развития Вооруженных Сил Российской Федерации. Красная звезда. 2003. 11 окт. URL: http://old.redstar.ru/2003/10/11_10/3_01.html (дата звернення: 03.03.20).

¹⁹ Балуевский Ю. Стратегическая стабильность в эпоху глобализации. Россия в глобальной политике. 2003. № 4. 28 нояб. URL: https://globalaffairs.ru/number/n_2114 (дата звернення: 03.03.20).

²⁰ Сьогодні дедалі очевиднішою стає ще одна одна «прихована» мета Кремля щодо інтеграції паливно-енергетичного комплексу Росії у світовий ринок: формування прошарку російської еліти, інтегрованої в економічну систему Заходу через інститут приватної власності на активи енергетики. Для досягнення цього необхідною була «приватизація енергетики» Росії представниками вузького кола прокремлівських бізнес-менеджерів та подальше їх входження як інтегрованого бізнесу транснаціональних компаній. Реалізація цього завдання «гарантувала» збереження приватизованих активів навіть після імовірної втрати влади в Росії через парасольку міжнародного законодавства щодо захисту «права на власність».

Ідею використання енергетичного важеля як інструменту політичного впливу було відкрито зафіксовано у 2003 р. в уже згадуваній Енергетичній стратегії Російської Федерації до 2020 р. Стратегія зазначала, що потужний паливно-енергетичний комплекс Росії «є базой розвитку економіки, інструментом здійснення внутрішньої та зовнішньої політики»²¹.

До 2003 року Росія також сформувала свою своєрідну «національну ідею», яка полягала в обґрунтуванні ролі лібералізації відносин в енергетичному секторі Росії та стратегії входження Росії до групи світових лідерів впливу. У 2003 році А. Чубайс озвучив ідею «Росія – ліберальна імперія»²², яка фактично стала спробою формалізувати модель управління з ліберальним ухилом в умовах зростання авторитаризму влади в Росії.

Модель «ліберальної імперії» на ґрунті моделі державного капіталізму («корпорація Росія») розвивалася В. Путіним з моменту його приходу до влади. Фактично вона поєднала очікування «прогресорів» (групи реформаторів, орієнтованих на запровадження ринкової економіки та права приватної власності), що передбачало лібералізацію економічних відносин в країні під наглядом контрольованого державою менеджменту компаній, та очікування «державників» (групи, орієнтованої на збереження сильної ролі влади та розширення геополітичного впливу).

Автор концепції російської євразійської імперії О. Дугін у своїй публікації від 5 грудня 2003 р.²³ схвально оцінив проголошен-

²¹ Об утверждении Энергетической стратегии России на период до 2020 года : Распоряжение Правительства Российской Федерации № 1234-р. от 28.08.2003 г. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901872984> (дата звернення: 15.05.2020).

²² Миссия России. Выступление А. Чубайса в Санкт-Петербургском гос. инженерно-экон. ун-те, 2003 г. URL: http://www.abnews.ru/type_news_full.html?t=59890&data=news (дата звернення: 03.03.20).

²³ «Чубайс провозглашает формулу – «либеральная империя». То, что империя будет либеральной – это никого не удивляет. По сути это фигов листок... Ради империи русский готов уничтожить весь мир вместе с самим собой, лишь бы была империя. Русский настолько любит империю, что готов называть её как угодно по-другому: демократией, культурой, цивилизацией, равноправием всех народов, социализмом, федерацией, мировой революцией, интернационализмом. Но все эти понятия скрывают под собой любовь к империи... Либеральная Империя в это время будет строится и цвести. Везде зажжётся лампочка Анатолия Борисовича. А как только решат в сторону от нас – она тут же погаснет, газ отключится, нефть перестанет качаться и пусть

ня А. Чубайсом «ліберальної імперії», розкриваючи тим самим приховану природу та місію цієї моделі²⁴: «Росія застосовуватиме «енергетичну зброю» у разі намагання інших країн вирватися з підпорядкування Росії.»

Фактично до кінця 2003 року Росія успішно сформувала модель реалізації її геополітичних інтересів з використанням енергетичної зброї, імплементувала цю модель у систему державного управління та закріпила у стратегічних документах. Основна ідея полягала у формуванні ефективного інструментарію впливу²⁵ на інші країни (завдяки потенціалу, генерованому «енергетичною торгівлею») та підпорядкування політики цих країн інтересам Росії. Це повністю узгоджується із загальною стратегією забезпечення геополітичного впливу Росії невоєнними методами²⁶.

дохнут не желающие нашей Империи». (Див. : Дугин А. Тезисы о либеральной империи Чубайса. URL: <http://www.evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=1582> (дата звернення: 05.03.20).

²⁴ Варто відзначити правоту О. Дугіна в оцінюванні «імперських» сентиментів російських лібералів. Після окупації Росією Криму в 2014 році переважна більшість цих лібералів підтримали агресивні дії В. Путіна. А. Навальний, М. Ходорковський, І. Хакамада, Г. Явлинський завуальовано, інші, такі як представник лівих С.Удальцов, – відверто. Вони пропонували свої варіанти фіксації акту для отримання «міжнародної згоди». На відкриті заяви про приналежність Криму Україні, порушення Росією міжнародного права та необхідність повернення Україні юрисдикції над Кримом виявилися здатними лише окремі політики (Г. Каспаров, Б. Немцов, М. Касьянов).

²⁵ До таких інструментів потрібно віднести: продаж енергоресурсів за політично обумовленими цінами; надання допуску до російського ринку; надання права на розроблення російських родовищ енергоресурсів; формування інструментів впливу на енергетичні ринки окремих країн (та їхніх лідерів); створення підконтрольних фінансово-економічних структур в окремих країнах; формування інструментів маніпулювання громадською думкою тощо.

²⁶ 2003 рік став рубіжним і щодо позиціонування Росії стосовно України. Як зазначає А. Ілларіонов, саме відтоді офіційні документи Росії змінили використання прийменника у словосполученні з назвою Україна. Російські офіційні документи почали вживати «на Україні» замість «в Україні», закріплюючи позицію Земля щодо сприйняття України як географічної назви, а не незалежної держави (Див. : Ілларіонов А. Когда Кремль отказал Украине в праве на государственность? URL: <https://echo.msk.ru/blog/aillar/1525824-echo/> (дата звернення: 16.03.20).

Еволюція пріоритетів застосування енергетичної зброї та їх відображення у стратегічних документах Росії

Завершення формування теоретичної моделі застосування енергетичної зброї для реалізації геополітичних цілей Кремля зафіксувала **Енергетична стратегія Російської Федерації до 2020 року**²⁷. Положення цього документа є цілком симптоматичними, оскільки чітко відобразили низку тенденцій у владній вертикалі Росії.

Уперше в офіційному стратегічному документі було відкрито заявлено про енергетику як інструмент «здійснення внутрішньої та зовнішньої політики» (у наступних редакціях Стратегії така ідея маскується). Принциповим інструментом державної енергетичної політики Стратегія визначала, зокрема, створення *«сильних, таких, що стало розвиваються, і готових до конструктивного діалогу з державою енергетичних компаній»*. Таке формулювання свідчить про серйозні наміри Росії підпорядкувати суб'єкти господарювання, які мали б діяти відповідно до ринкової мотивації, пріоритетам держави.

У Стратегії зазначалося, що *«стратегічні інтереси Росії обумовлюють необхідність формування єдиної енергетичної та енерготранспортної інфраструктури у суміжних регіонах Європи і Азії, розвитку міжнародних енерготранспортних систем і забезпечення недискримінаційного транзиту енергоносіїв»*. Також чітко наголошувалося на важливості енергетики в дипломатії: *«Глобальний характер енергетичних проблем і дедалі більша їх політизація, а також впливове становище ПЕК Росії у системі світової енергетики висунули енергетичний чинник поміж базових елементів російської дипломатії.»*

Загальною метою реалізації зазначеного стратегічного курсу було посилення впливу Росії завдяки використанню потенціалу її

²⁷ Об утверждении Энергетической стратегии России на период до 2020 года : Распоряжение Правительства Российской Федерации от 28.08.2003 г. № 1234-р. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901872984> (дата звернення: 17.03.20).

паливно-енергетичного комплексу та інтеграція Російської Федерації у світову політико-економічну систему на правах окремого центру впливу.

Водночас у процесі практичної імплементації розробленої стратегії Росія наражалася на серйозний опір як з боку еліт країн, що їх РФ намагалася підпорядкувати, так й інших гравців на світовій арені. Зокрема, дії Росії зазнали активного опору країн СНД, хоча й з різним успіхом. Якщо Білорусь погодилася продати газотранспортну систему, розташовану на її території²⁸, то Україна отримати контроль над своєю газотранспортною системою не дозволила²⁹. Так само Литва стала на заваді отримання контролю РФ над єдиним нафтопереробним заводом і загалом газотранспортною системою країни.

Перешкоди, спричинені окремими країнами СНД, вступ до НАТО низки країн Центральної та Східної Європи, війна на Балканах та хвиля «кольорових революцій» зумовили формування нової тенденції у позиціюванні та діях російського істеблішменту.

Дедалі частіше у неоімперіалістичному середовищі Росії лунало незадоволення тим, що *«Росії майже ніде не вдалося трансформувати наявні в неї важелі економічного тиску на пострадянські країни в конкретні угоди, що могли б захистити її господарські та політичні інтереси в тому чи іншому регіоні або хоча б передати російським підприємцям контроль над частиною місцевих компаній»*³⁰. Це стало наслідком очевидного програшу Росії у конкурен-

²⁸ ОАО «Газпром» и Республика Беларусь подписали договор купли-продажи акций ОАО «Белтрансгаз». URL: <https://www.gazprom.ru/press/news/2007/may/article56160/> (дата звернення: 17.03.20).

²⁹ «5 грудня 2003 року на прес-конференції український віце-прем'єр Віталій Гайдук публічно "зняв з порядку денного" питання про створення російсько-українського газотранспортного консорціуму. Він же пояснив РАО "ЄЕС Росії", що воно не має права брати участь в приватизації української енергетики, оскільки контрольний пакет російського енергохолдингу – у власності держави. Можливо, Україна поки лише намагається виторгувати собі у співпраці з Росією кращі умови. Але якщо офіційний Київ підтвердить свою позицію документально, то главі "Газпрому" Олексію Міллеру доведеться мати справу з малонадійним партнером – Туреччиною і агресивно вимагати виконання своїх умов Білоруссю, а голові правління РАО Анатолію Чубайсу – призупинити експансію на ринки країн СНД». (Див.: Україне не нужны «Газпром» и РАО «ЕЭС». URL: <https://iz.ru/news/284736> (дата звернення: 17.03.20).

³⁰ Кузнецова Е. Ближнее зарубежье: всё дальше от России. URL: https://globalaffairs.ru/number/n_3958 (дата звернення: 17.03.20).

ції з державами Заходу щодо привабливості запропонованої Кремлем для держав СНД моделі відносин³¹.

У 2004-2005 рр. Росія формує своє негативне ставлення до розвитку подій у країнах СНД, Центральної та Східної Європи. В. Путін озвучує нове бачення верхівкою Росії факту припинення існування СРСР: «*Передусім слід визнати, що крах Радянського Союзу був найбільшою геополітичною катастрофою століття.*»³² Росія почала звинувачувати держави Заходу, передусім США, у «кольорових революціях» у Сербії, Грузії, Україні, Киргизстані та підготовці до розвалу Росії за аналогією з СРСР.

Зростання конфліктності із Заходом виявляється і у військових колах Росії. Міністр оборони РФ С. Іванов фактично оприлюднив новий тренд у стратегічному воєнному плануванні: використання узгодженої воєнної та економічної політики для забезпечення національних інтересів РФ. Посилаючись на нові глобальні тенденції, міністр зазначав, що економічні інтереси держав набувають

³¹ «У 2003 році Україною зайнялися впритул. На початку року Л. Кучму за пропозицією В. Путіна обирають головою СНД. Організація напівмертва, але вона була зручним майданчиком для підготовки нового кремлівського проєкту: Єдиного економічного простору, який мав засвідчити всьому світу, що Росія більше, ніж Росія. Перед самотом лідерів країн СНД у Санкт-Петербурзі в травні 2003 року, де була досягнута домовленість про створення ЄЄП – об'єднання Росії, України, Білорусі і Казахстану, – Путін протягом п'яти днів у Криму вів переговори з Леонідом Кучмою, переконуючи того. Переконав. У вересні в Криму на саміті СНД підписано угоду про ЄЄП, лідери Росії і України після цього ще проводять окрему зустріч на острові Бірючому в Азовському морі, а буквально через десять днів – сюрприз-сюрприз! – у цьому ж Азовському морі починається конфлікт довкола острова Тузла. 2 грудня 2004 року Леонід Кучма останній раз злітав до Москви як президент, але зустріч з Володимиром Путіним була гранично коротка, президенти навіть не покидали приміщення аеропорту Внуково-2. Обговорювати булозагалом вже нічого. Україна відтепер викликатиме в Росії виключно недовіру і асоціюватиметься з «помаранчевою заразою». Мабуть, і правильно, як підтвердила зима 2013-2014 років.» (Див.: Швеєц Л. Как Путин ломал Кучму. История недипломатических отношений. URL: <https://www.liga.net/politics/opinion/kak-putin-lomal-kuchmu-istoriya-nediplomaticeskikh-otnosheniy> (дата звернення: 18.03.20).

³² «Прежде всего следует признать, что крушение Советского Союза было крупнейшей геополитической катастрофой века. Для российского же народа оно стало настоящей драмой. Десятки миллионов наших сограждан и соотечественников оказались за пределами российской территории.» (Див.: Послание Федеральному Собранию Российской Федерации. 2005 г. URL: http://web.archive.org/web/20100820034601/http://archive.kremlin.ru/appears/2005/04/25/1223_type63372type63374type82634_87049.shtml (дата звернення: 18.03.20).

пріоритетності порівняно з воєнно-політичними інтересами, а також, що *«постає дедалі складніше поєднання економічних інтересів окремих держав і інтересів великих транснаціональних компаній»*³³. Він зауважив, що *«якщо раніше підставою для ухвалення рішення про використання воєнних засобів зазвичай була пряма загроза безпеці, то наразі військова сила дедалі частіше застосовується і для забезпечення економічних інтересів», та не виключав «превентивного застосування сили, якщо цього вимагатимуть інтереси Росії чи її союзницькі зобов'язання»*³⁴.

Поміж чотирьох основних завдань Збройних сил Росії він бачив, зокрема, такі, як *«забезпечення економічних і політичних інтересів, що може включати в себе проведення за рішенням президента РФ операцій із використанням Збройних сил» та «здійснення силових операцій мирного часу, включно з виконанням союзницьких зобов'язань, а також проведення миротворчих операцій за мандатом ООН або СНД»*³⁵. Акцентуючи на застарілості уявлень про вирішальність *«ударів танкових клинів»* у сучасній війні, С. Іванов додає, що РФ *«має виходити з того, що нашим (російським – Прим. ред.) військам в більшості можливих збройних конфліктів протистоятиме противник, який найчастіше складається з різнотипних формувань, активно застосовує тактику партизанських і диверсійно-терористичних дій»*.

Загалом на межі 2005 року керівництво Росії зрозуміло, що застосування формули «енергоресурси в обмін на допуск російської еліти до західного клубу» не спрацьовує. У цей час ухвалюється рішення про відновлення геополітичної ваги Росії відповідно до стратегії асиметричних дій та використання «активних заходів».

В економічних відносинах Росія різко посилює «прагматизм» її дій³⁶, що змінило принципи «співпраці» та реалізації «спільних» економічних проєктів з іншими країнами (передусім з їхніми місце-

³³ Іванов С. Вооруженные силы России и ее геополитические приоритеты. URL: https://globalaffairs.ru/number/n_2471 (дата звернення: 19.03.20).

³⁴ Там само.

³⁵ Там само.

³⁶ Іншими словами, Кремль посилив контроль за економічною співпрацею та суб'єктами господарювання з метою їх повного підпорядкування їх ресурсів та потенціалу досягненню визначених Кремлем геополітичних цілей.

вими бізнесменами). Було ухвалено рішення про обмеження ролі «посередників»^{37,38}, виведення їх із ланцюгів реалізації російських інтересів³⁹ та геополітичних інфраструктурних енергетичних проєктів (у формі міжурядових домовленостей та із залученням великих західних компаній)⁴⁰. Щодо країн СНД зміна політики набула форми закликів відповісти на американський «політичний пряник» застосуванням «російського економічного батога», знизився рівень «дотування» економік країн СНД з боку Росії та перехід до «світових цін» на енергоресурси⁴¹. «Газпром» почав вибудовувати стратегію жорсткого управління афілійованими організаціями⁴² у всьому світі⁴³.

³⁷ «Фірташ планував вкладати прибуток: родовища в Казахстані і Узбекистані, газопровід берегом Каспію з Туркменії через Казахстан до Росії. Щоправда, людина, без якої, як кажуть, у «Газпромі» не ухвалюються стратегічні рішення, схоже, нічого про це не знала. У 2006 році український прем'єр Янукович у бесіді з Путіним нібито згадав, що Фірташ купує російське родовище. Путін про це не знав, рознівався і, як розповідають, наказав Міллеру знайти винного». (Див.: Левинский А. Українець Фирташ незнаком с Путиным, но заработал миллиард на «Газпроме». URL: <https://www.forbes.ru/ekonomika/lyudi/70685-ukrainets-firtash-ne-znakom-s-putinym-no-zarabotal-milliard-na-gazprome> (дата звернення: 19.03.20).

³⁸ Дмитрий Фирташ: «Путин всех обыграл» Интервью российскому Forbes Д. Фирташа. URL: <https://glavcom.ua/publications/114778-dmitrij-firtash-%C2%ABputin-vseh-obygral%C2%BB.html> (дата звернення: 19.03.20).

³⁹ Процес переговорів В. Путіна і Ю. Тимошенко та укладання сумнозвісних контрактів на постачання природного газу 2009 року.

⁴⁰ 8 вересня 2005 року під час робочого візиту до Німеччини глава російської держави підписав з федеральним канцлером ФРН Герхардом Шредером спільну заяву про співпрацю у сфері енергетики. У присутності лідерів держав російська компанія «Газпром» і німецькі концерни BASF і E.ON ухвалили угоду про будівництво Північно-Європейського газопроводу.

⁴¹ «Неринковий спосіб ціноутворення, дотування колишніх республік Радянського Союзу за рахунок російських споживачів, за рахунок громадян Росії, відбувалося 15 років. <...> Лише дотування української енергетики щорічно коштувало нашим громадянам 3-5 мільярдів доларів. <...> У той час як "допомога США Україні становила 174 млн доларів". <...> "За що ми платимо?" (Див.: Прес-конференція В. Путіна 30 грудня 2006 року. <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24026> (дата звернення: 19.03.20).

⁴² Аффилированные лица. URL: <https://www.gazprom.ru/investors/disclosure/affiliates/> (дата звернення: 24.03.20).

⁴³ У 2018 році «Газпром» прибрав із сайту перелік дочірніх компаній, оскільки активи кількох компаній були арештовані в кількох країнах внаслідок звернення НАК «Нафтогаз Україна» після рішення Стокгольмського арбітражу 2018 року. (Див.: «Газпром» удалил с сайта перечень дочерних компаний. URL: <https://p.dw.com/p/34R5F> (дата звернення: 19.03.20).

Окремо відзначимо жорстке підпорядкування основних російських суб'єктів господарської діяльності (чи їхнього менеджменту) політичним рішенням керівництва Росії. В енергетичній сфері всі великі енергетичні компанії поступово почали дотримуватися стратегічних рішень В. Путіна, узгоджуючи та підпорядковуючи свої дії й розвиток проєктів «інтересам держави». Підпорядкування здійснювалося через перехоплення менеджменту компаній людьми із довіреного кола В. Путіна (призначення О. Міллера у «Газпром» у 2001 році, І. Сечіна – у «Роснефть» у 2012 році), або руйнування «опозиційних компаній»⁴⁴ з наступним захопленням їхніх активів державними компаніями («Газпромом» і «Роснефтью»), або «добровільне підпорядкування» власників компаній пріоритетам, визначеним В. Путіним (В. Вексельберг, А. Усманов, О. Дерипаска⁴⁵).

Таке підпорядкування менеджменту суб'єктів господарювання керівництву держави є досить незвичним для традиційного «західного» розуміння моделей організації державної влади й правил функціонування ринкової системи. Водночас для «КДБ-менеджменту» незалежної від інтересів держави поведінки суб'єктів господарювання не може існувати, тому менеджмент будь-якої компанії зобов'язаний виконувати «побажання» керівництва держави (в іншому разі він не може бути реалізований). Яскраво підтверджує це висловлена В. Путіним в інтерв'ю 2003 року думка щодо олігархів

⁴⁴ Прикладами є:

- арешт у 2002 році генерального директора «Сибур» Я. Голдовського (просто у приймальні Голови правління «Газпрома» О. Міллера). Після того, як він склав із себе повноваження та передав «Газпрому» контроль над компанією, Я. Голдовський був звільнений з-під арешту та виїхав з Росії;
- арешт М. Ходорковського у 2003 р., розгром «ЮКОСу» та передавання його активів до державної компанії «Роснефть»;
- викуп у 2005 році «Газпромом» компанії «Сібнефть» у Р. Абрамовича та її перейменування на «Газпромнефть»;
- вигнання власника «РусНефті» Гуцерієва з переданням її активів до компанії О. Дерипаски «Базовий елемент» та пізніше частковий продаж компанії В. Євтушенкова АФК «Сістема»;
- викуп ТНК-ВР «Роснефтью» (усунення з бізнесу «Альфа-груп» (М. Фрідман) та вихід з Росії британської ВР);
- перепродаж «Башнефті» (В. Євтушенков) до «Роснефті».

⁴⁵ Ручку мне верните сюда. Путин взял Дерипаску за ручку. URL: <https://www.infox.ru/news/40/19180-putin-vzal-deripasku-za-ruckku> (дата звернення: 24.03.20); Путин в Пикалево. Дерипаска как школьник. Ручку верни. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xA2GDTugBbo> (дата звернення: 24.03.20).

(як обґрунтування необхідності розгрому компанії «ЮКОС» та ув'язнення М. Ходорковського): *«У нас є категорія людей, які стали мільярдерами, як ми говоримо, за ніч. Держава призначила їх мільярдерами. ... просто видала величезну кількість майна, практично безкоштовно. Вони сказали це самі. «Мене призначили мільярдером»⁴⁶.*

Зазначене зумовлює принципову неможливість розглядати енергетичні проекти (рішення приватних російських компаній щодо реалізації проектів) як бізнес-проекти, підпорядковані економічній логіці, тобто реалізовувані лише з метою отримання економічного прибутку.

Очевидно, саме нерозуміння природи запровадженої моделі «державного капіталізму» в Росії є основною причиною того, що держави Заходу легко піддавалися маніпулюванню з боку Кремля. Останній завжди заявляв, що великі енергетичні проекти (що допомагали задовольняти російські геополітичні амбіції) реалізуються виключно відповідно до економічної логіки й не є інструментами політичного впливу на інші країни. Фейковість цього твердження неодноразово засвідчували фахівці у сфері енергетики. Проте значна частина західної політичної еліти й експертів, бажаючи залишитися у дружніх стосунках з великим та щедрим власником енергоресурсів, закривали очі на використання Росією енергетики як зброї для реалізації геополітичних цілей.

Наприкінці 2005 року керівництво Росії офіційно зафіксувало своє розуміння енергетики Росії як «одного з чинників глобальної безпеки» та зробило «заявку на лідерство у світовій енергетиці». Питання «ролі Росії у забезпеченні міжнародної енергетичної безпеки» було винесено В. Путіним на розгляд Ради безпеки Російської Федерації⁴⁷. Факт розгляду такого питання саме Радою безпеки свідчить про чітке розуміння керівництвом Росії ролі енергетичної зброї у зовнішній політиці та бажання побудувати «архітек-

⁴⁶ Interview With President Putin. *The New York Times*. 2003. 5 Oct. URL: <https://www.nytimes.com/2003/10/05/international/interview-with-president-putin.html> (дата звернення: 19.03.20); Interview to The New York Times. 2003. 4 Oct. URL: <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22145> (дата звернення: 19.03.20).

⁴⁷ Владимир Путин провел заседание Совета Безопасности. 22 дек. 2005 г. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/23356> (дата звернення: 24.03.20).

туру світової енергетики», яка відображала б інтереси Росії. Під час засідання було наголошено на масштабній роботі «з розвитку транспортної інфраструктури для диверсифікації маршрутів поставок енергетичних ресурсів з Росії».

Подальший розвиток подій свідчить, що саме внаслідок програшу Росії в Україні та успіху «Помаранчевої революції» у 2004 році, було ухвалене остаточне стратегічне рішення щодо розбудови маршрутів постачання енергоресурсів з Росії на світовий ринок в обхід країн-транзитерів. Не менш важливим завданням, сформованим у той час, було забезпечення виходу на світовий ринок «російських послуг з будівництва та модернізації енергетичних об'єктів» за кордоном (передусім посилення позицій російської ядерної енергетики, керівництво якою В. Путін доручив відомому С. Кірієнку⁴⁸).

Очевидно, саме період 2004-2006 рр. слід вважати завершенням формування ідеї «енергетичної наддержави», що базувалася на остаточному підпорядкуванні внутрішнього політичного та бізнесового поля в Росії, закріпленні російського капіталу в західних країнах, зростанні доходів російського бюджету від неспадного та стрімкого зростання цін на нафту на світових ринках.

При цьому очолювана «КДБ-менеджментом» держава дедалі більше сповзала до авторитарного стилю управління та посилювала свою «прагматичність» поведінки, поступово підкоряючись логіці «першого закону петрополітики»⁴⁹.

У грудні 2006 року газета «Ізвестія» публікує статтю, в якій обстоюється необхідність реалізації Росією свого статусу «енер-

⁴⁸ В. Путин: С. Кириенко займется реорганизацией Росатома. URL: <https://www.rbc.ru/politics/22/11/2005/5703bb689a7947afa08e8e56> (дата звернення: 26.05.20).

За період перебування С. Кірієнка на чолі «Росатому» Росія суттєво просунулась у розширенні сфери її впливу на світовому ринку (Дет. див.: «Ядерная» энергетика Сергея Кириенко. Хватит ли ему сил изменить управление страной. URL: <https://www.forbes.ru/biznes/351671-yadernaya-energetika-sergeya-kirienko-hvatit-li-emu-sil-izmenit-upravlenie-stranoy> (дата звернення: 26.05.20).

⁴⁹ «Перший закон петрополітики», сформульований Т. Фрідманом у 2006 р. (Див.: The First Law of Petropolitics Thomas L. Friedman Foreign Policy. URL: <https://foreignpolicy.com/2009/10/16/the-first-law-of-petropolitics/> (дата звернення: 24.03.20), у загальних рисах можна викласти так: за високих цін на нафту авторитарні режими починають поводитися агресивно як у внутрішніх, так і у зовнішніх справах; за низьких цін на нафту авторитарні режими допускають лібералізацію для залучення новітніх знань, технологій та інвестицій.

гетичної наддержави». Автор, генеральний директор Агентства політичних і економічних комунікацій Д. Орлов, зазначав, що *«без повного суверенітету не буває не тільки наддержав, а й держав узагалі – бувають тільки країни третього розряду, на території яких правила гри визначають "великі" гравці і транснаціональні корпорації. Для Росії неприйнятний жодний світовий економічний порядок, якщо вона не в раді директорів. Це категоричний імператив, на зміцнення якого повинні працювати і політичні інститути ("суверенна демократія"), і суб'єкти ринку, передусім найбільші корпорації ("російський чеболізм"), і, модернізуючи слова Олександра III, "головні союзники Росії" – сили швидкого розгортання і сили ядерного стримування»⁵⁰*. Також наголошувалося, що *«вся орієнтована на експорт сировинна інфраструктура повинна перебувати під жорстким контролем держави. Але цього недостатньо. Необхідно створювати незалежні від сусідів маршрути транспортування сировини»*. Автор зазначає: *«Встановлення контролю над інфраструктурними мережами сусідів по СНД теж сприяло б наближенню до "енергетичної наддержави". Розмови про "слов'янське братерство" та "історичну спільність" треба рішуче відкинути, надаючи пільги і преференції виключно в обмін на серйозні активи, передусім газо- і нафтогони. Росія володіє унікальним статусом енергетичного партнера Євросоюзу, що не входить до ОПЕК. Балансуючи в цьому "нафтовому трикутнику" і поступово нарощуючи м'язи, можна стати головним центром сили, принаймні у сфері енергоспоживання. Те, що картель вже звернувся до Росії з проханням представляти його інтереси в G8, дає надію на подібний розвиток подій»*.

Росія закріпила монополію на транспортування енергоносіїв трубопроводами (ВАТ «Газпром» – природного газу, ВАТ «Транснефть» – нафти).

Законом 2006 року було визначено монопольне право «Газпрому» на постачання природного газу трубопровідним транспортом (природного газу, видобутого на території Росії, та газу інших країн, що транспортується територією Росії)⁵¹.

⁵⁰ Орлов Д. Быть ли России «энергетической сверхдержавой»? URL: <https://archive.is/20120803081509/www.izvestia.ru/comment/article3054583/> (дата звернення: 19.03.20).

⁵¹ Об экспорте газа : Закон Российской Федерации № 117-ФЗ от 18.07.2006 г. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips> (дата звернення: 24.03.20).

Саме в цей період докладаються активні зусилля з отримання контролю над енергетичними інфраструктурами сусідніх країн. Йдеться про згадувані вище тиск на Білорусь та викуп її газотранспортної системи (2004-2007 рр.), тиск на Україну та спроби примусити її продати свою газотранспортну систему (2003-2009 рр.), спроба викупити нафтопереробний завод у м. Мажейкяй (Литва) у 2006 році, викуп енергосистем Грузії (2003 рік) тощо.

У геополітичній площині свідченням нового позиціонування Росії як енергетичної наддержави на світовій арені, а також її готовності до протиборства й застосування розширеного набору інструментів впливу на світові процеси став Мюнхенський виступ В. Путіна у 2007 році⁵². Зберігаючи ідею доцільності й можливості трансформування авторитарних режимів у демократичні⁵³, В. Путін висловив невдоволення посиленням впливу держав Заходу та розширенням використання ними «силового» інструментарію. При цьому він звинуватив інших у поведінці, яка використовувалася самою Росією стосовно країн, що, на думку її очільників, належали до «законної сфери впливу» РФ⁵⁴.

⁵² Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (дата звернення: 24.03.20).

⁵³ В. Путін: «Але в той же час постає питання: хіба ми повинні байдуже і безпорадно дивитися на різні внутрішні конфлікти в окремих країнах, на дії авторитарних режимів, тиранів, на поширення зброї масового знищення? Але чи є у нас кошти, щоб протистояти цим загрозам? Звісно є. Досить згадати недавню історію. Адже стався мирний перехід до демократії в нашій країні! Адже відбулася мирна трансформація радянського режиму – мирна трансформація! І якого режиму!» (Див.: Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (дата звернення: 24.03.20).

⁵⁴ Директор національної розвідки США у щорічному документі з оцінки загроз для сенатського Комітету з розвідки в 2007 році зазначив, що Росія вважає себе енергетичною наддержавою та розпочала нарощувати військовий потенціал:

«Високі ціни на енергоносії та значні запаси нафти і газу продовжують викликати прагнення Кремля зробити Росію енергетичною наддержавою. Розбухаюча економіка та сприйняті політичні успіхи в країні та за кордоном заохотили Кремль збільшити витрати на оборону та прагнути досягнення зовнішньополітичних цілей, що не завжди відповідають цілям західних інституцій. Росія намагається скористатися високими цінами на енергоносії, дедалі частіше використовуючи тактику сильної зброї проти сусідніх країн». (Див.: Annual Threat Assessment of the Director of National Intelligence. January 18, 2007. URL: https://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Testimonies/20070118_testimony.pdf (дата звернення: 30.03.20).

Поряд з тим для західних країн і компаній, які володіли необхідними для Росії технологіями й знаннями, пропонувалися вигідні умови та механізми, за допомогою яких Росія намагалася отримати необхідні їй технології⁵⁵. Зокрема, на запитання щодо готовності Росії до укладання партнерської угоди з ЄС, в якій мають бути зафіксовані окремі принципи торгівлі в енергетичній сфері, В. Путін відповів про готовність до співпраці переважно в межах обміну активами із західними компаніями⁵⁶. Росія намагалася за-

Директор національної розвідки США у подібному документі 2008 року зазначив: «Інші елементи російської національної влади – від торгівлі та енергетики до дипломатичних інструментів та військових та розвідувальних можливостей – зростають. Росія намагається отримати контроль над мережею енергопостачання та транспорту на просторі від Європи до Східної Азії. Агресивні зусилля Росії щодо контролю, обмеження або блокування транзиту вуглеводнів з Каспію та забезпечення того, щоб енергетичні коридори Схід-Захід залишалися під російським контролем, підкреслюють потенційну силу та вплив російської енергетичної політики. Російські військові почали розворот від тривалого, глибокого позіршення своїх можливостей, яке розпочалося ще до розпаду Радянського Союзу. Зазначаючи, що витрати на оборону не будуть шкодити економічним показникам Росії, В. Путін намагається забезпечити збільшення оборонних видатків відповідно до зростання ВВП, на рівні 7 відсотків». (Див.: Annual Threat Assessment of the Director of National Intelligence for the Senate Select Committee on Intelligence. February 5, 2008. https://images.derstandard.at/20080207/20080205_testimony.pdf (дата звернення: 30.03.20)).

⁵⁵ В. Путін: «Ми відкриті для співпраці. Зарубіжні компанії беруть участь у наших найбільших енергетичних проєктах. За різними оцінками, до 26 відсотків видобутку нафти в Росії – ось вдумайтеся в цю цифру, будь ласка, – до 26 відсотків видобутку нафти в Росії припадає на іноземний капітал. Спробуйте, спробуйте навести мені приклад подібної широкої присутності російського бізнесу в ключових галузях економіки західних держав. Немає таких прикладів! Таких прикладів немає. Нагадаю також про співвідношення інвестицій, що надходять до Росії і йдуть з Росії до інших країн світу. Співвідношення – приблизно п'ятнадцять до одного. Ось вам наочний приклад відкритості та стійкості російської економіки». (Див.: Виступлення і дискусія на Мюнхенській конференції по вопросам політики безпеки. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (дата звернення: 24.03.20)).

⁵⁶ В. Путін: «Ми вже багато разів говорили, що ми не проти того, щоб узгодити принципи наших відносин з Євросоюзом у сфері енергетики. Понад те, ті принципи, які закладені в Хартії, загалом і в цілому прийнятні. Але сама Хартія нас не дуже влаштовує... але принципи самі по собі – вони вже використовуються нами, зокрема і в праці з німецькими компаніями. Я нагадаю про ту угоду, яка відбулася між «Газпромом» і компанією «БАСФ». Це, по суті, обмін активами. Ми і надалі готові так діяти. Ми готові. Але в кожному конкретному випадку ми повинні зрозуміти: що ми віддаємо, що віддають наші партнери, поразувати, зробити незалежне експертне міжнародне оцінювання і ухвалити рішення. Ми до цієї роботи готові. Ми те саме зовсім нещодавно зробили і з італійськими партнерами, з компанією «ЕНІ». Не тільки уклали з ними угоду про постачання до 2035 року, але ще там йдеться і про обмін активами. Ось зараз ми те

безпечити «сепаратне» укладання окремих угод із західними компаніями для забезпечення трансферу західних технологій і розширення ринку збуту російських енергоносіїв. Водночас керівництво намагається уникнути зобов'язань, що відкрили б такі можливості для всіх зацікавлених осіб, а не тільки обраних «партнерів Росії».

Мюнхенський виступ В. Путіна є класичним прикладом застосування подвійних стандартів з боку Росії. Фактично він демонструє вже традиційний спосіб поведінки Росії на міжнародній арені: «проектування» на іншу сторону моделі поведінки самої Росії та звинувачення цієї сторони в агресії щодо «законних» інтересів Росії та порушенні міжнародних правил. Для підтвердження цієї тези достатньо лише порівняти згадані вище тези виступу В. Путіна та пріоритетні напрями використання зовнішньополітичних чинників впливу для реалізації національних інтересів РФ (Дод. 3).

Зазначимо, що ціла низка дій у сфері застосування Росією енергетичної зброї фактично перебувала на межі з диверсійною діяльністю. Росія цілком усвідомлено та цілеспрямовано змінювала режими функціонування енергетичної інфраструктури аж до тимчасового зупинення її функціонування з метою добитися політичних цілей і поступок з боку інших країн. Дослідження свідчать, що лише у 1991-2005 рр. було зареєстровано понад 55 випадків застосування Росією енергетичної зброї, з яких понад 30 мали політичне підґрунтя. Тільки 11 інцидентів не мали жодних політичних мотивів⁵⁷.

До 2009 року Росія зберігала впевненість у своїй здатності повністю підпорядкувати всі енергетичні джерела й контролювати всі маршрути постачання енергоресурсів до ЄС зі східного напрямку,

саме, такий самий варіант співпраці, вивчаємо і з нашими українськими друзями. Цей процес триває. А чи варто «заводити» ці принципи під дах можливого майбутнього засадничого акта між Росією і Євросоюзом – по-різному можна подивитися. Але я вважаю, що не варто». (Див.: Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (дата звернення: 24.03.20).

⁵⁷ Hedenskog J., Larsson R. L. Russian Leverage on the CIS and the Baltic States. Defence Analysis. June, 2007. / FOI. URL: https://www.researchgate.net/publication/228877758_Russian_Leverage_on_the_CIS_and_the_Baltic_States (дата звернення: 07.04.20); Larsson R. L. Russia's Energy Policy: Dimensions and Russia's Reliability as an Energy Supplier. Defence Analysis. March, 2006. / FOI. URL: <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI-R--1934--SE> (дата звернення: 07.04.20).

а також впливати на ефективність реалізації південного напрямку постачання природного газу до ЄС. У Стратегії національної безпеки РФ до 2020 року, затвердженій у травні 2009 року⁵⁸, зазначено істотні результати розвитку Росії: *«Перехід від блокового протистояння до принципів багатовекторної дипломатії, а також ресурсний потенціал Росії і прагматична політика його використання розширили можливості Російської Федерації щодо зміцнення її впливу на світовій арені».*

Стратегія зазначала важливість *«стратегічного стримування в інтересах забезпечення воєнної безпеки країни»*, що передбачає *«системну реалізацію комплексу взаємопов'язаних політичних, дипломатичних, військових, економічних, інформаційних та інших заходів, спрямованих на попередження або зниження загрози деструктивних дій з боку держави-агресора (коаліції держав)».*

Енергетична стратегія РФ на період до 2030 року⁵⁹, затверджена у 2009 році, фактично повторює головну ідею російської політики. Метою енергетичної політики поряд з підвищенням ефективності використання енергоресурсів на внутрішньому ринку є використання потенціалу енергетичного сектору Росії задля *«посилення її зовнішньоекономічних позицій»*⁶⁰. Стратегія зазначає, що *«Росія нарощуватиме зусилля з консолідації довкола своєї газотранспортної інфраструктури основних регіональних газодобувних центрів (країни Центральної Азії, Іран) і формуватиме євразійську інтегровану газотранспортну систему для забезпечення експортних і транзитних перетоків між Європою і Азією»* як *«ключовий центр з її управління».*

⁵⁸ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. URL: <http://kremlin.ru/supplement/424> (дата звернення: 09.04.20).

⁵⁹ Энергетическая стратегия России на период до 2030 года. URL: <http://www.scrf.gov.ru/security/economic/document122/> (дата звернення: 07.04.20).

⁶⁰ *«Интересы России состоят в обеспечении дальнейшего повышения эффективности производства и экспорта всех основных видов энергоресурсов и продуктов их переработки, а также технологий, которых российские энергетические и промышленные компании имеют конкурентные преимущества. Стабильные отношения с традиционными потребителями российских энергоресурсов и формирование столь же устойчивых отношений на новых энергетических рынках являются важнейшими направлениями энергетической политики страны в сфере обеспечения глобальной энергетической безопасности в соответствии с национальными интересами страны.»* (Див.: Энергетическая стратегия России на период до 2030 года. URL: <http://www.scrf.gov.ru/security/economic/document122/> (дата звернення: 07.04.20).

Стратегія наголошувала, що до основних проблем досягнення встановлених цілей належить «збереження залежності російського експорту від країн-транзитерів», а також «політизація енергетичних відносин Росії із зарубіжними країнами». Отже, реалізація стратегічної мети зовнішньої енергетичної політики потребує вирішення низки пов'язаних із формуванням впливу Росії на міжнародні ринки завдань, зокрема:

- відображення національних інтересів Росії у сформованій системі функціонування світових енергетичних ринків;
- використання дипломатичної підтримки інтересів російських паливно-енергетичних компаній за кордоном;
- забезпечення доступу російських енергетичних компаній до використання ресурсів світових фінансових ринків, передових енергетичних технологій;
- стимулювання розвитку і експорту російських технологій, а також послуг російських компаній у сфері паливно-енергетичного комплексу;
- стимулювання будівництва транспортної інфраструктури для диверсифікації ринків збуту і напрямків експорту енерго-ресурсів на сході, півдні, північному заході й півночі країни.

Бажання Росії стати «законодавцем» на глобальних енергетичних ринках відбилосся в її ініціативі 2009 року щодо встановлення нової правової основи світової торгівлі енергетичними ресурсами⁶¹. Основною відмінністю пропонованого Росією документа від чинних визнаних міжнародних правових документів⁶² була спроба

⁶¹ «Интегральной частью новой системы документов должно стать новое соглашение о гарантиях транзита энергетических материалов и продуктов, включающее в качестве неотъемлемой части договор, устанавливающий процедуру преодоления чрезвычайных ситуаций в данной сфере.» (Див.: Концептуальный подход к новой правовой базе международного сотрудничества в сфере энергетики (цели и принципы). 21 апреля 2009 года. URL: <http://kremlin.ru/supplement/258> (дата звернення: 07.04.20).

⁶² Зокрема, Договір про Енергетичну Хартію (Див.: The Energy Charter Treaty. URL: <https://www.energycharter.org/process/energy-charter-treaty-1994/energy-charter-treaty/> (дата звернення: 20.05.20). Договір про Енергетичну хартію забезпечує межі енергетичної співпраці, формуючи унікальне міжнародне законодавство. Договір покликаний сприяти енергетичній безпеці завдяки функціонуванню більш відкритих та конкурентоспроможних ринків енергії, дотримуючись принципів сталого розвитку та суверенітету над енергетичними ресурсами. Договір про Енергетичну хартію був укладений у грудні 1994 р. і набрав чинності в квітні 1998 р. Наразі п'ятьдесят три країни при-

формування інструментів примушування країн-транзитерів (країн, територією яких проходять експортні трубопроводи, передусім України) з боку країн-«виробників та споживачів» до «забезпечення можливості безперешкодної доставки енергоресурсів на міжнародні ринки, зокрема через транзитні системи» та поширення таких вимог на різні види енергоресурсів⁶³.

На окрему увагу заслуговує активізація зусиль Росії щодо формування «газового ОПЕК». Створення Форуму країн – експортерів газу (ФКЕГ)⁶⁴ фактично було спробою Росії створити «зовнішньополітичний інструмент впливу Росії» на світовий газовий ринок, процеси розвитку видобутку газу та його маркетинг через управління процесом створення нової правової бази міжнародної енергетичної співпраці. ФКЕГ був організований зусиллями передусім Росії, Катару та Ірану і, як виявилось надалі, лише проєктами у газовій сфері співпраця цих країн не обмежилася⁶⁵.

Після того, як президентом РФ став Д. Медведєв, США за ініціативи адміністрації президента США Б. Обама запропонували про-

єдналися до Договору. Договірними сторонами є також Європейський Союз і Євратом. Україна ратифікувала Договір у 1998 році. (Див.: Про ратифікацію Договору до Енергетичної Хартії та Протоколу до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів. Закон України № 89/98-ВР від 06.02.1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/89/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.05.20); Договір до Енергетичної Хартії та Заключний акт до неї. Протокол до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_056 (дата звернення: 20.05.20).

⁶³Россия не присоединится к Энергохартии. URL: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2009/08/06/rossiya-ne-prisoedinitnya-k-jenergohartii> (дата звернення: 20.05.20).

⁶⁴Форум країн – експортерів газу (ФКЕГ) – міжнародна організація провідних виробників і експортерів природного газу, офіційно утворена 23 грудня 2008 року на нараді в Москві, коли статут організації був закріплений підписами міністрів енергетики 12 держав. Неформально Форум був створений у травні 2001 року на зустрічі в Тегерані міністрів енергетики Алжиру, Брунею, Індонезії, Ірану, Малайзії, Нігерії, Катару, Оману, Росії та Туркменістану. Пізніше до Форуму приєдналися інші країни. 21 жовтня 2008 р. Іран, Катар та Росія, які разом контролюють до 60 % світового виробництва газу, ухвалили рішення про створення «великої газової трійки».

⁶⁵Роль Катару та Ірану в різних російських геополітичних проєктах (рішення про проведення чемпіонату світу з футболу 2018 року в Росії та 2022 року в Катарі було проголосованим ФІФА одночасно для обох країн; непрозорі транзакції щодо викупу понад 20 % акцій «Роснефті» Катарським інвестиційним фондом (QIA), узгодження дій щодо впливу на політичну ситуацію в окремих країнах Близького Сходу (Сирія, Лівія).

вести «перезавантаження» відносин між Росією та країнами Заходу. Спробу такого «перезавантаження» було негативно сприйнято «державниками», «націоналістами» та «імперіалістами» Росії.

Сумніви щодо можливості й доцільності розбудови відносин з чистого аркуша висловлювалися і країнами – сусідами Росії. Лідери Центральної та Східної Європи, виходячи з власного досвіду взаємодії з РФ в економічній та енергетичній сферах, не плекали ілюзій про зміну поведінки Росії. Улітку 2009 року вони звернулися до адміністрації Б. Обама з відкритим листом з приводу застосування Росією економічних методів примусу щодо них, зазначаючи, що *«на регіональному рівні та стосовно наших країн Росія дедалі частіше виступає як ревізійницька сила», яка застосовує «відкриті та приховані засоби економічної війни, починаючи від енергетичних блокад та політично мотивованих інвестицій до хабарництва та маніпулювання ЗМІ з метою просування своїх інтересів»*⁶⁶.

Навіть підготовлені в дусі «розрядки»⁶⁷ стратегічні документи з питань міжнародних відносин відображали мету Росії підпорядкувати, зокрема в економічній сфері, країни, що становили для неї інтерес. Так, на початку 2010 року було опубліковано Програму ефективного використання на системній основі зовнішньополітичних чинників з метою довгострокового розвитку

⁶⁶ An Open Letter To The Obama Administration From Central And Eastern Europe. URL: https://www.rferl.org/a/An_Open_Letter_To_The_Obama_Administration_From_Central_And_Eastern_Europe/1778449.html (дата звернення: 08.04.20).

⁶⁷ «Головна причина несподіваного розвороту в російській зовнішній політиці, передусім у ставленні до Заходу, – брак грошей, потрібних для модернізації економіки, транспортної інфраструктури і впровадження інновацій. Триумфальний оптимізм російських лідерів епохи рекордно високих нафтових цін залишився в минулому. У посткризовому світі Росія змушена шукати друзів і заводити корисні економічні зв'язки.

Протягом кількох років Росія забезпечувала потужний приплив західного капіталу за простою і зручною схемою. Зростали в ціні експортовані ресурси, а разом з цим – капіталізація російських компаній, що відкривало широкій доступ до дешевих грошей, які через західні банки під незначний відсоток потрапляли на супердохідні ринки країн, що розвиваються. Сировинна рента витрачалася на амбітні соціальні програми, а бізнес розвивався завдяки дешевим кредитам. Восени 2008 року ця схема обвалилася: не тільки впали ціни на нафту, а й різко зросли в ціні гроші.» (Див.: Росія поменяет внешнюю политику. URL: <https://www.forbes.ru/ekonomika/vlast/49383-rossiya-pomenyaet-vneshnyuyu-politiku> (дата звернення: 12.05.20).

Російської Федерації⁶⁸. Програму було представлено Президенту РФ Д. Медведеву міністром закордонних справ РФ С. Лавровим⁶⁹. Документ наочно демонструє амбіції щодо розвитку та можливого використання енергетики РФ у зовнішньополітичних цілях. Зокрема, передбачалося:

- *активно впливати на процес розроблення і реалізації норм міжнародного права;*
- *продовжити просування російських пропозицій щодо створення нової правової бази міжнародної енергетичної співпраці в «посткризовий» порядок денний;*
- *використовувати потенціал міжнародних організацій з метою забезпечення режиму найбільшого сприяння для російських наливо-енергетичних, фінансових, промислових груп і підприємств за кордоном;*
- *забезпечити використання конкурентних переваг РФ в енергетичній сфері через розвиток регіональної та двосторонньої співпраці на просторі СНД, транзитні ініціативи, створення міжнародних координаційних механізмів;*
- *забезпечити надання політичної та дипломатичної підтримки російським компаніям, зацікавленим в участі в проєктах співпраці за кордоном. З метою ефективного просування і захисту інтересів російського бізнесу виробити критерії оцінювання зарубіжних бізнес-проєктів російських компаній з погляду державних інтересів;*
- *забезпечити використання американського технологічного потенціалу й подолання обмежень з боку США на передачу Росії високих технологій.*

У взаємовідносинах з окремими країнами було сформульовано цілком конкретні завдання (на рівні реалізації проєктів), спрямовані на посилення політичного та економічного впливу Росії у цих країнах⁷⁰.

⁶⁸ Лавров С. О Программе эффективного использования на системной основе внешнеполитических факторов в целях долгосрочного развития Российской Федерации. Русский Newsweek. 2010. 11 мая. URL: <http://perevodika.ru/articles/13590.html> (дата звернення: 12.05.20)

⁶⁹ Окремі положення цього документа, окрема щодо окремих країн, також див. Дод. З.

⁷⁰ Навіть за відсутності офіційного затвердження запропонованої С. Лавровим Програми сформульовані в ній завдання стали практичним пріоритетом

Величезні надходження до російського бюджету від продажу нафти, ціна на яку невинно зростала з 1999 року, та «запаморочення від успіхів» гібридної стратегії живили зростання агресивної поведінки Росію на міжнародній арені. Процес «перезавантаження» відносин між Росією та країнами Заходу досить швидко зупинився як з огляду на відсутність очікуваних змін щодо відновлення лібералізації відносин в енергетичному секторі, так і через вторгнення Росії в Грузію.

У 2009-2010 рр. під час перегляду Воєнної доктрини Росія намагалася на офіційному рівні закріпити за собою право на застосування ядерної зброї першою⁷¹. Зокрема, в інтерв'ю газеті «Ізвестія» секретар Ради безпеки РФ М. Патрушев повідомив, що Доктрину буде скореговано, і в ній передбачатимуться *«можливості застосування ядерної зброї залежно від умов обстановки і намірів ймовірного противника»*. За словами М. Патрушева, *«в критичних для національної безпеки ситуаціях не виключається завдання, зокрема, попереджувального (превентивного) ядерного удару по агресору»*⁷².

Невдовзі, після повернення В. Путіна на посаду президента Росії, відбулася ескалація відносин між Росією та Заходом. Росія фактично розпочала гібридну війну та застосування енергетичної зброї на глобальному рівні, не обмежуючись країнами-сусідами. «Успіхи» у безкарному застосуванні гібридних методів впливу, залежність ЄС від постачання російських енергоресурсів, «приватизація» політиків та бізнесменів у різних країнах створювали ілюзію «безхребетності Заходу».

Улітку 2013 року В. Путін відвідав Україну, де заявив про єдиний народ – українців, росіян і білорусів. Цей період є початком нового етапу ескалації протистояння РФ та України⁷³. У 2014 році

діяльності російського уряду на наступні роки (Див. Дод. 4 щодо засідання Українсько-російського Міжурядового комітету з питань економічного співробітництва у 2010 році).

⁷¹Пионтковский А. Доктрина Патрушева. URL: https://echo.msk.ru/blog/piontkovsky_a/1674726-echo/ (дата звернення: 12.05.20).

⁷²Новая Военная доктрина РФ допускает нанесение превентивного ядерного удара. Доктрина США это исключает. URL: <https://www.newsru.com/russia/14oct2009/doktrina.html> (дата звернення: 12.05.20).

⁷³27 липня 2013 року: День, коли Путін оголосив Україні війну. URL: <https://www.depo.ua/ukr/life/27-lipnya-2013-roku-den-koli-putin-ogolosiv-ukrayini-viynu-20170727613074> (дата звернення: 12.05.20).

ескаляція переросла у війну проти України в повній відповідності до формули К. Клаузевіца «війна є продовження політики іншими засобами».

18 березня 2014 року у зверненні з приводу захоплення Криму та м. Севастополя В. Путін зафіксував свою нову позицію щодо «розділеного російського народу» та нового місця Росії у світі^{74, 75}.

Перехід Росії до гібридного протистояння із Заходом, втручання до процесів демократичного волевиявлення в низці країн, поширене використання гібридних методів впливу, проведення спецоперацій на території західних країн змусили Захід відреагувати. Щонайменше було запроваджено санкційні обмеження щодо Росії, зокрема її енергетичного сектору⁷⁶.

Подальші кроки Росії було закріплено в новій редакції Стратегії національної безпеки РФ наприкінці 2015 року⁷⁷.

Стратегія зазначає, що:

- *Росія продемонструвала здатність до забезпечення суверенітету, незалежності, державної та територіальної цілісності, захисту прав співвітчизників за кордоном;*
- *у боротьбі за вплив на міжнародній арені задіяний увесь спектр політичних, фінансово-економічних та інформаційних інструментів;*
- *економіка Росії виявила здатність до збереження і зміцнення свого потенціалу в умовах нестабільності світової економіки і застосування обмежувальних економічних заходів, запроваджених низкою країн проти Російської Федерації.*

Православно-славянские ценности – основа цивилизационного выбора Украины. Конф. (Киев, 27 июля 2013 г.) URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/18961> (дата звернення: 12.05.20).

⁷⁴ Обращение Президента Российской Федерации. 18 марта 2014 г. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/20603> (дата звернення: 20.04.20).

⁷⁵ Прямая линия с Владимиром Путиным. 17 апреля 2014 г. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/20796> (дата звернення: 20.04.20).

⁷⁶ Суходоля О. М. Застосування режиму санкцій та його вплив на функціонування енергетичного сектору Росії. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/zastosuvannya-rezhimu-sankciy-ta-yogo-vpliv-na-funkcionuvannya> (дата звернення: 20.04.20).

⁷⁷ О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации : Указ Президента РФ № 683 от 31.12.2015 р. URL: <https://rg.ru/2015/12/31/nac-bezopasnost-site-dok.html> (дата звернення: 20.04.20).

При цьому:

- зазначалося, що *«дедалі більший вплив політичних чинників на економічні процеси, а також спроби застосування окремими державами економічних методів, інструментів фінансової, торгівельної, інвестиційної й технологічної політики для вирішення своїх геополітичних завдань послаблюють стійкість системи міжнародних економічних відносин»;*
- стверджувалося, що *«з метою забезпечення стратегічного стримування і запобігання воєнним конфліктам розробляються і реалізуються взаємопов'язані політичні, військові, військово-технічні, дипломатичні, економічні, інформаційні та інші заходи, спрямовані на запобігання застосуванню військової сили щодо Росії, захист її суверенітету і територіальної цілісності»;*
- було визначено напрями забезпечення національної безпеки, зокрема у сфері енергетичної безпеки: необхідною умовою забезпечення енергетичної безпеки є, зокрема, *«недопущення дискримінації російських постачальників енергоносіїв на зарубіжних ринках і російських видобувних компаній при освоєнні родовищ вуглеводнів за межами Російської Федерації, протидія спробам низки держав регулювати ринки енергоресурсів відповідно до політичної, а не економічної доцільності, розроблення перспективних енергоощадних технологій і міжнародний обмін ними».*

У Стратегії економічної безпеки РФ на період до 2030 року⁷⁸, ухваленій 2017 року, зазначено, що економічна безпека є станом захищеності економіки від зовнішніх і внутрішніх загроз, за якого забезпечується незалежність російської держави у здійсненні внутрішньої і зовнішньої політики й реалізації стратегічних національних пріоритетів РФ. Економічний суверенітет РФ й єдність її економічного простору визначаються безумовними пріоритетами захисту будь-якими засобами, зокрема неекономічними.

Стратегія визначає, зокрема, такі загрози й виклики економічній безпеці Росії (у сфері енергетики):

- *вжиття дискримінаційних заходів щодо ключових секторів економіки Російської Федерації, обмеження доступу до іноземних фінансових ресурсів і сучасних технологій;*

⁷⁸О Стратегии экономической безопасности Российской Федерации на период до 2030 года : Указ Президента Российской Федерации № 208 от 13.05.2017 г. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/41921> (дата звернення: 20.04.20).

- зміна структури світового попиту на енергоресурси і структури їх споживання, розвиток енергоощадних технологій і зниження матеріаломісткості, розвиток «зелених технологій»;
- вичерпаність експортно-сировинної моделі економічного розвитку, різке зниження ролі традиційних чинників забезпечення економічного зростання, пов'язане з науково-технологічними змінами;
- виснаження ресурсної бази паливно-сировинних галузей у міру вичерпання розроблюваних родовищ;
- обмеженість масштабів російського несировинного експорту, пов'язана з його низькою конкурентоспроможністю, недостатньо розвинутою ринковою інфраструктурою і слабкою залученістю у світові «ланцюжки» створення доданої вартості;
- високий рівень криміналізації і корупції в економічній сфері.

Тривале використання енергетичної зброї з боку Росії, нехтування міжнародними правилами у здійсненні нею енергетичної та зовнішньоекономічної політики зумовили відповідь Заходу. Використання економічного тиску та обмеження можливостей для трансферу технологій для паливно-енергетичного комплексу Росії стало одним з інструментів цієї відповіді. США, країни ЄС, Україна, інші держави запровадили санкції проти Росії, що стали новим і довготривалим чинником впливу на політику Росії. Накладення обмежень щодо трансферу сучасних технологій, доступу до інвестицій та реалізації нових енергетичних проєктів у довгостроковій перспективі створювало суттєві загрози для Кремля, оскільки безпосередньо підривало «ресурсно-фінансову базу» його геополітичної стратегії⁷⁹. Як зазначено в публікації Московського центру Карнегі, «технологічні санкції діють з накопичувальним ефектом, за принципом складного відсотка: що більше часу минає, то сильнішим є потенційне технологічне відставання, дефіцит фінансування й негативний ефект від санкцій. <....> У довгостроковій перспективі вони спроможні загрожувати дотриманню обсягів видобутку і розвитку експортної трубопровідної інфраструктури, поступово витискаючи Росію із зовнішніх ринків»⁸⁰.

⁷⁹ Санкции замедленного действия, или Россия в нефтяной ловушке. URL: <https://republic.ru/posts/1/1194826> (дата звернення: 20.04.20).

⁸⁰ Российский нефтегаз и санкции: что дальше? URL: <https://carnegie.ru/commentary/76720> (дата звернення: 20.04.20).

Нову для Росії ситуацію її взаємовідносин із Заходом розкриває директор Московського центру Карнегі Д. Тренін, який майстерно «перекладає» задуми російської верхівки на звичну для істеблішменту Заходу мову, закликаючи «зрозуміти» Росію. Оцінюючи зміни у взаємовідносинах Росії із США, він охарактеризував ситуацію, що склалася, як стан холодної війни, який зберігатиметься тривалий час⁸¹. Д. Тренін так пояснює мотиви поведінки Росії: *«теперішній конфлікт Росії та США є наслідком того, що після попереднього конфлікту не було досягнуто врегулювання, яке влаштовувало б сторону, що програла... Вони (США – Прим. ред.) не зважили, що Росія є однією з небагатьох країн, в якій панівний клас і суспільство... в принципі не сприймають жодного домінування. І готові платити більшу ціну, щоб не стати об'єктом цього домінування... Стало зрозуміло, що це вже питання тільки часу, коли і за яких обставин Росія так чи інакше почне зіштовхуватися зі США»*.

Тривалі загрози, пов'язані із загостренням геополітичного протиборства, запровадженням санкційних обмежень, у період 2017-2019 рр. було посилено зростанням конкуренції інших країн – виробників енергоресурсів на світових ринках. Це змусило Росію вносити корективи до документів стратегічного планування з питань розвитку енергетичного комплексу Росії.

Зокрема, 13 травня 2019 року В. Путін затвердив нову редакцію Доктрини енергетичної безпеки Російської Федерації⁸². Документ вперше відверто заявляє про загрози Росії унаслідок реалізації державами Заходу їхніх стратегічних цілей у сфері енергетики (диверсифікація, лібералізація внутрішніх енергетичних ринків, посилення антимонопольного регулювання, розвиток відновлюваних джерел енергії, посилення енергоефективності) та застосування санкцій. Доктрина зазначає, що *«повномасштабної участі Російської Федерації у забезпеченні міжнародної енергетичної безпеки перешкоджають заходи обмежувального характеру»*.

⁸¹Россия и США находятся в состоянии гибридной войны. Это всерьез и надолго. Интервью Д. Тренина. URL: https://www.novayagazeta.ru/articles/2018/09/27/77969-rossiya-i-ssha-nahodyatsya-v-sostoyanii-gibridnoy-voynuyeto-vseriez-i-nadolgo?utm_source=push (дата звернення: 20.04.20).

⁸²Доктрина энергетической безопасности Российской Федерации. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201905140010?index=0&rangeSize=1> (дата звернення: 20.05.20).

Документ визначає, зокрема, такі загрози енергетичній безпеці Росії

- **у зовнішньоекономічній і зовнішньополітичній сферах:**
 - а) скорочення традиційних для Російської Федерації зовнішніх енергетичних ринків і складнощі, пов'язані з виходом на нові енергетичні ринки;
 - б) використання іноземними державами договірно-правових, міжнародно-правових і фінансових механізмів з метою завдати шкоди паливно-енергетичному комплексу Російської Федерації та її економіці загалом;
 - в) дискримінація російських організацій паливно-енергетичного комплексу на світових енергетичних ринках у спосіб зміни міжнародного нормативно-правового регулювання у сфері енергетики, зокрема під приводом реалізації кліматичної та екологічної політики або диверсифікації джерел імпорту енергоресурсів;
 - г) незаконний відбір експортованих Росією енергоресурсів при їх транспортуванні територіями іноземних держав⁸³.
- **у воєнно-політичній сфері:** виникнення і ескалація на територіях держав, суміжних з Російською Федерацією та її союзниками, або в інших регіонах світу збройних конфліктів, що загрожують видобутку, транспортуванню або споживанню російських енергоресурсів, а також обмежують можливість використання російських технологій і надання російськими організаціями послуг у сфері енергетики.

Окремо зазначається, що «зовнішньоекономічні і зовнішньополітичні загрози енергетичній безпеці частково реалізуються у спосіб вжиття низкою іноземних держав економічних заходів, спрямованих на обмеження доступу російських організацій паливно-енергетичного комплексу до деяких сучасних технологій і обладнання, можливості залучення цими організаціями довгострокового фінансування, здійснення спільних проєктів з іноземними партнерами, а також через припинення спільного функціонування енергетичних систем цих держав з енергетичними системами Росії або зміни

⁸³ Зазначена загроза не відповідала реальній ситуації і, очевидно, була випирана на випередження як підґрунтя для звинувачень України відповідно до запланованого Росією на початок 2020 року припинення транзиту газу до ЄС територією України.

технологічних та (або) економічних умов такого спільного функціонування»⁸⁴.

Завданнями забезпечення енергетичної безпеки Доктрина визначає, зокрема (узагальнено автором для цілей даного дослідження):

- протидію дискримінації на світових енергетичних ринках російських організацій паливно-енергетичного комплексу, що здійснюють експорт продукції, технологій і послуг і беруть участь у реалізації міжнародних проєктів;
- удосконалення зовнішньополітичних інструментів і механізмів взаємодії з основними профільними міжнародними організаціями й учасниками світових енергетичних ринків з метою забезпечення сталого функціонування цих ринків;
- планомірне здійснення імпортозаміщення в критично важливих для стійкого функціонування паливно-енергетичного комплексу видах діяльності, зокрема локалізація виробництва іноземного обладнання або створення його вітчизняних аналогів, розроблення технологій (зокрема, інформаційно-телекомунікаційних) і програмного забезпечення;
- запобігання критичним відставанням Російської Федерації у розвитку цифрових й інтелектуальних технологій у сфері енергетики, зниження уразливості об'єктів критичної інформаційної інфраструктури паливно-енергетичного комплексу.

У цій ситуації керівництво Росії не виключає використання традиційних для СРСР «методів отримання новітніх технологій», зокрема промислового шпигунства. Про наявність такого інструментарію в арсеналі Росії відкрито, у саркастичній формі згадав В. Путін у виступі на інвестиційному форумі «Росія кличе» (листопад 2019 року)⁸⁵.

⁸⁴Ця теза також стосується України, яка оголосила про наміри інтегрувати Об'єднану енергетичну систему України та Газотранспортну систему України в енергетичні мережі ЄС відповідно до правил їх роботи. У відповідь Росія домоглася відкриття імпорту в Україну електроенергії, чим створила перешкоди для планів України синхронізувати ОЕС України із ENTSO-E (Див. Дод. 4).

⁸⁵«Мы у них цап-царап». Путин и другие на форуме «Россия зовет». URL: <https://www.bbc.com/russian/av/media-50495929> (дата звернення: 20.05.20); Путин о сланцевой нефти: Американцы потратятся на новые технологии, а мы потом у них цап-царап. URL: <https://www.vesti.ru/doc.html?id=3211971> (дата звернення: 20.05.20)

Очевидно, що такий інструментарій уникнення санкційних обмежень став одним з основних заходів протидії «вжиттю низкою країн заходів щодо обмеження доступу Росії до сучасних технологій і обладнання». Іншим інструментом протидії санкціям стало встановлення «особливих відносин» з іноземними компаніями та маніпулювання процедурними аспектами застосування міжнародного й національного права. Яскравим прикладом може бути встановлення в обхід запровадженого режиму санкцій газотурбінних електростанцій компанії *Siemens* на території Криму (Дод. 5).

Проект Енергетичної стратегії Росії на період до 2035 року⁸⁶, оприлюднений наприкінці 2019 року, підтверджує положення Доктрини енергетичної безпеки Росії. Зокрема, наголошується на *«принциповій взаємозалежності розвитку енергетики та забезпечення національної безпеки»*. Проект Стратегії визнає необхідність *«трансформації і оптимізації енергетичної інфраструктури, зважаючи на розвиток внутрішніх і зовнішніх ринків продукції та послуг у сфері енергетики, політичних і економічних інтеграційних процесів і змін у міжнародних відносинах»*.

З метою своєчасного реагування на виклики і загрози енергетичній безпеці Проект передбачає створення *«системи управління ризиками у сфері енергетичної безпеки»*, основними завданнями якої мають бути: *«а) моніторинг, оцінювання й прогнозування, зокрема в довгостроковій перспективі, стану енергетичної безпеки; б) визначення ресурсів, необхідних і достатніх для запобігання загрозам енергетичній безпеці, зниження ймовірності їх реалізації, а також для мінімізації наслідків їх реалізації; в) визначення завдань суб'єктів енергетичної безпеки і планування заходів з їх забезпечення; г) контроль за реалізацією заходів щодо забезпечення енергетичної безпеки і оцінювання їхньої ефективності»*.

До комплексних заходів, що забезпечать підвищення ролі Росії у глобальних енергетичних рішеннях, Проект Стратегії відносить:

- *розширення російської участі в міжнародній діяльності щодо забезпечення сталого розвитку глобальної енергетики; активну участь у міжнародних переговорах з енергетичних питань; розширення російської участі в роботі профільних*

⁸⁶Проект Энергостратегии Российской Федерации на период до 2035 года (редакция от 21.10.2019). URL: <https://minenergo.gov.ru/node/1920> (дата звернення: 20.05.20)

міжнародних організацій і структур включно з їхніми секретаріатами;

- *формування на принципах добросовісної конкуренції загальних ринків енергоресурсів ЄАЕС (нафти і нафтопродуктів, газу та електричної енергії), що забезпечують вільний рух товарів, послуг, технологій та інвестицій у сфері енергетики і включають узгоджену політику у сфері надровикористання;*
- *зміцнення співпраці у сфері енергетики з членами ОПЕК / Не-ОПЕК, Форуму країн – експортерів газу та інших ефективних форматів міжнародної багатосторонньої взаємодії;*
- *енергетична співпраця, закріплення принципу балансу інтересів експортерів, імпортерів і транзитерів енергоресурсів⁸⁷ у практиці міжнародної взаємодії у сфері енергетики, а також у діяльності міжнародних організацій.*

Загальна оцінка положень Доктрини енергетичної безпеки Росії та практичні дії російської влади у період 2014-2020 рр. є свідченням чіткого дотримання **вихідної позиції Кремля: використання енергетики не як складника економічної системи, а як зброї у геополітичних війнах.**

Навіть проблеми початку 2020 року, обумовлені зниженням цін на нафту внаслідок посилення світової конкуренції та неочікуваного зниження світової економічної активності через пандемію коронавірусу несуттєво змінили пріоритети Кремля⁸⁸.

Кремль демонструє, що він готовий продовжувати перекладати втрати від геополітичного протистояння на власний народ (погіршувати рівень його життя⁸⁹) і не збирається змінювати

⁸⁷ Чи не єдина теза, що вперше з'являється як концепт російської політики про можливість зважування Росії на інтереси країн-транзитерів.

⁸⁸ Невідомий блогер чітко виразив оцінку суспільством поведінки Кремля в умовах пандемії коронавірусу.

«Під час пандемії російське керівництво на чолі з Путіним дали громадянам наочний урок на майбутнє – держави у вас немає, вона вам не належить. Ваші податки вас не стосуються, вони наші й для нас, це – ваша данина. Прав у вас немає. Обов'язків перед вами в нас немає. Ваш бізнес – ваша приватна справа, форс-мажорні обставини не є підставою для надання вам підтримки за рахунок сплачених вами податків. Ми вас будемо «стригти» – ваш обов'язок платити.» (Див.: Шаг к концу. URL: <https://echo.msk.ru/news/2642043-echo.html> (дата звернення: 28.05.20).

⁸⁹ Чому Путин не хочет раздавать россиянам деньги. URL: <https://snob.ru/entry/192034/> (дата звернення: 28.05.20) «Предприниматели должны непонятно где найти деньги на зарплаты»: глава DNS раскритиковал прод-

чинну модель управління енергетичним сектором (використання енергетичних компаній у зовнішньополітичних цілях та у формажорних ситуаціях компенсувати їхні втрати з бюджету⁹⁰) та лібералізувати модель управління країною (навпаки, запроваджуються нові механізми обмеження прав і свобод громадян⁹¹).

ление «нерабочих» дней. URL: <https://vc.ru/finance/117666-predprinimateli-dolzhen-neropyatno-gde-nayti-dengi-na-zarplaty-glava-dns-raskritikoval-prodlenie-nerabochih-dney> (дата звернення: 28.05.20); «Не простят ему этот месяц!»: россияне разочарованы обращением Путина. URL: <https://ru.krymr.com/a/experty-i-rossiyane-pro-obrashenie-putina-v-svyazi-s-epidemiyeu/30532590.html> (дата звернення: 28.05.20).

⁹⁰ На зустрічі головного виконавчого директора «Роснефті» І. Сечіна 12 травня 2020 року президент РФ В. Путін погодив надання компанії додаткових пільг.

«И. Сечин: ...Мы же просим те расходы на геологоразведку <...> перенести налоги вот с этого тяжёлого периода настоящего времени на период более высоких цен.

В. Путин: Понял. У Вас есть письменные какие-то предложения?

И. Сечин: Конечно.

В. Путин: Хорошо, договорились.»

(Див.: Встреча с главой компании «Роснефть» Игорем Сечиным. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/63346> (дата звернення: 28.05.20); «Роснефть» прокачивает право на скидку. В компании сочли тарифы «Транснефти» и ОАО РЖД не соответствующими текущему моменту. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4342667> (дата звернення: 28.05.20).

⁹¹ Иноземцев В. Выхода нет. URL: https://echo.msk.ru/blog/v_inozemcev/2642469-echo/ (дата звернення: 28.05.20); Единороссы внесли поправку о возможности голосования на выборах через почту и интернет. Ее приняли за несколько часов. URL: <https://novayagazeta.ru/news/2020/05/13/161428-edinorossy-vnesli-v-gosdumu-popravku-o-vozmozhnosti-golosovaniya-na-vyborah-i-referendume-cherez-pochtu-i-internet> (дата звернення: 28.05.20); Путин закрутит гайки, пока страна больна? URL: <https://www.svoboda.org/a/30611813.html> (дата звернення: 29.05.20).

Особливості застосування енергетичної зброї для посилення геополітичного впливу Росії

Будь-які теоретичні моделі і концепції чи офіційно проголошені ухваленими документами стратегічні цілі суттєво коригуються практичними діями з їх імплементації. У процесі нарощування впливу на міжнародній арені Кремль особливо не переймався правовими чи морально-етичними аспектами досягнення геополітичних цілей.

При реалізації стратегічних завдань не міг не використовуватись інструментарій КДБ, традиційний для професійної діяльності російського керівництва. Цілі досягалися за допомогою низки інструментів, що застосовувались відповідно до політичних і дипломатичних дій Росії на міжнародній арені, зокрема:

- централізована підтримка діяльності російських компаній;
- використання «активних заходів»;
- корумпування корпоративних і державних менеджерів в інших країнах;
- використання неформальних (неофіційних) структур і зв'язків для просування державної стратегії Росії.

Зусилля спрямовувалися на формування впливу за двома основними напрямками⁹²:

- маніпулювання через основні сектори економіки чи важливі національні компанії та «економічне руйнування» країни в разі зневажання інтересів Росії (економічний вплив);
- підтримання політичного розділення, автократів, націоналістів і популістів та приведення до влади проросійських лідерів, які зважатимуть на інтереси Росії у своїй політиці (політичний вплив).

Обидва блоки інструментів адаптивно застосовуються та, як свідчить історія, є досить ефективними.

⁹²The Kremlin Playbook. Understanding Russian Influence in Central and Eastern Europe. A Report of the CSIS Europe Program and the CSD Economics Program. 2016. URL: <https://www.csis.org/analysis/kremlin-playbook> (дата звернення: 28.04.20); The Kremlin Playbook 2: The Enablers. A Report of the CSIS Europe Program and the CSD Economics Program. 2019. URL: <https://www.csis.org/analysis/kremlin-playbook-2-enablers-0> (дата звернення: 28.04.20).

Зазначимо, що формуванню низки економічних інструментів впливу на інші країни, як не парадоксально, «сприяв» період ослаблення Російської Федерації. Під час «вимивання» ресурсів СРСР (у 1985-1991 рр.) та Росії (з 1992 року) було сформовано механізми «економічного проникнення» в економіку інших країн⁹³: бартерне постачання ресурсів, виведення інвестицій спільними підприємствами, нелегальне вивезення капіталу, кримінальні схеми тощо.

Фактично в цей період у країнах СНД та Заходу було сформовано російську «економічну потугу» (банківський капітал, викуплені компанії, зареєстровані нові компанії, лобісти, чутливі до побажань Кремля, тощо), яка підтримувала політику реалізації інтересів Росії на міжнародній арені.

Компанії, зареєстровані в різних країнах і контрольовані російськими суб'єктами, виконували завдання, що могли бути не відображені в офіційних міжнародних документах. Діючи у двох площинах (формальній та неформальній), такі посередники лобіювали ухвалення необхідних для Росії рішень, використовуючи отримані в розпорядження економічні інструменти та ресурси (банки, трейдери енергоресурсів, інвестиції у нерухомість, викуплені медіа).

Одним з головних і ефективних інструментів впливу стало корумпування осіб органів державної влади, менеджерів компаній і політиків у різних країнах. Найбільше цей інструмент застосовувався у сфері торгівлі газом і нафтою.

Для прикладу: «Газпром»⁹⁴ створив цілу мережу компаній-посередників⁹⁵. У медіа наводилися факти, що Газпром в окремі пе-

⁹³ Hollingsworth M., Lansley S. Londongrad: From Russia with Cash; The Inside Story of the Oligarchs. London: Fourth Estate, 2010. 416 p.

⁹⁴ 17 березня 2008 року Б. Немцов у інтерв'ю УНІАН у Брюсселі зауважив: «Коли «РосУкрЕнерго» створювався, засновником був «Газпромбанк». Так от, «Газпромбанк» «Газпрому» не належить, він належить друзям президента Росії В. Путіна – братам Михайлу та Юрію Ковальчукам. «Газпромбанк» був на початку засновником, потім, нічого не зробивши, продав свою частку «Газпрому», увага, за 2 мільярди 400 мільйонів євро. Нічогенька афера?».

(Див.: Немцов рассказал о супер-афере друзей Путина из РосУкрЭнерго URL: <https://www.unian.net/politics/103215-nemtsov-rasskazal-o-super-afere-druzey-putina-iz-rosukrenergo.html> (дата звернення: 28.04.20).

⁹⁵ Kupchinsky R. Gazprom's European Web. URL: <https://jamestown.org/report/gazproms-european-web/> (дата звернення: 28.04.20).

ріоди використовував понад 100 компаній-посередників⁹⁶, які діляли практично в кожній країні Європи.

Водночас ніколи на офіційному рівні в Росії не порушувалося питання економічного зиску від застосування таких методів ведення бізнесу для держави та громадян Росії⁹⁷. Понад те, відповідні дії менеджменту «Газпрому» часто пояснювалися намаганням дати заробити як посередникам, так і «тому, хто буде»⁹⁸, оскільки капіталомісткість його проєктів була дуже значною. Експерти характеризують таку поведінку як пріоритетну для забезпечення доходів підрядчиків і посередників від реалізації трубопровідних проєктів⁹⁹.

Неодноразово оприлюднювалися факти завищеної у 3-4 рази порівняно з подібними роботами, виконуваними іншими компаніями, вартості проєктів «Газпрому»¹⁰⁰. При цьому з метою обґрунтування геополітичної важливості проєктів «Газпром» вдавався до маніпулювання даними геологорозвідки й перспективності реалізації цих проєктів¹⁰¹.

Генеровані доходи від торгівлі енергоресурсами ставали інструментом формування впливу на суспільство та політикум різних

⁹⁶List of Gazprom's subsidiaries. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Gazprom's_subsiidiaries (дата звернення: 28.04.20).

⁹⁷Путин и Газпром. 2008. Независимый экспертный доклад Бориса Немцова и Владимира Милова. URL: <https://www.putin-itogi.ru/putin-i-gazprom/> (дата звернення: 15.05.20).

⁹⁸Автор отчетов с критикой «Роснефти» и «Газпрома» уволен из Sberbank CIB. URL: <https://www.rbc.ru/business/22/05/2018/5b044ff89a794788162183d4> (дата звернення: 15.05.20); Прибыль для подрядчиков: сколько акционеры «Газпрома» теряют на стройках. URL: <https://www.rbc.ru/business/21/05/2018/5afc50979a79471ce133d69a> (дата звернення: 15.05.20); Russian oil and gas – Tickling Giants. Investment Research. 2018. May. URL: https://globalstocks.ru/wp-content/uploads/2018/05/Sberbank-CIB-OG_Tickling-Giants.pdf (дата звернення: 15.05.20); В России начинаются трубные времена. URL: <http://www.vedomosti.ru/blogs/korchemkin/1707> (дата звернення: 15.05.20).

⁹⁹Газ по телемосту: Путин и Си Цзиньпин запустили «Силу Сибири». URL: <https://www.gazeta.ru/business/2019/12/01/12841694.shtml> (дата звернення: 15.05.20)

¹⁰⁰Почему проекты Газпрома в 3-4 раза дороже европейских? URL: <http://www.unian.net/news/407716-pochemu-proektyi-gazproma-v-3-4-raza-doroje-evropejskih.html> (дата звернення: 15.05.20).

¹⁰¹Мечты срываются. «Газпром» теряет 1,5 триллиона рублей и рискует сорвать поставки газа в Китай на миллиарды долларов. URL: https://lenta.ru/articles/2020/05/28/the_power_of_lies/ (дата звернення: 29.05.20).

країн, через викуп суб'єктів господарювання, банків^{102,103}, медіа. Банківські структури використовуватися для фінансування непрозорих операцій та угод, реалізації схем відмивання коштів¹⁰⁴ чи обминання санкцій, запроваджуваних проти Росію після її агресії проти України в 2014 році¹⁰⁵.

Крім того, створені й контрольовані Кремлем економічні суб'єкти ставали своєрідним інструментом узгодження формальних (урегульованих законодавством) і неформальних (неврегульованих законодавством або взагалі криміналізованих) інтересів у процесі реалізації стратегії керівництва РФ. Досягнення цілей Кремля здійснювалося через узгоджене використання ресурсів формальних і неформальних структур зокрема «КДБ-менеджменту»¹⁰⁶ й «кри-

¹⁰² Sanctioned russian oligarch – shareholder in DSK bank. URL: <https://bivolg.bg/en/sanctioned-russian-oligarch-shareholder-in-dsk-bank.html> (дата звернення: 22.04.20).

Мегдет Рахімкулов, колишній заступник керівника «Газпрому», є основним акціонером угорської *OTP Group* і перебуває у санкційному списку США. Банк *OTP* збільшує свою присутність у інших країнах регіону. Рахімкулов є власником банку *DSK* у Болгарії. У березні 2018 року Національний банк Румунії заборонив продаж румунського банку *Banca Româneasca OTP* через суперечливі угоди. Водночас у Болгарії *OTP* придбав «Експресбанк» у французького *Société Générale*. У лютому 2019 року *OTP* досяг чергової угоди з французами щодо «Мобіасбанка» в Молдові.

¹⁰³ Душан Баятович встретился с представителями «Газпрома». URL: <http://www.srpska.ru/article.php?nid=11773> (дата звернення: 15.04.20).

¹⁰⁴ The Kremlin Playbook. Understanding Russian Influence in Central and Eastern Europe. A Report of the CSIS Europe Program and the CSD Economics Program. 2016. URL: <https://www.csis.org/analysis/kremlin-playbook> (дата звернення: 28.04.20); The Kremlin Playbook 2: The Enablers. A Report of the CSIS Europe Program and the CSD Economics Program. 2019. URL: <https://www.csis.org/analysis/kremlin-playbook-2-enablers-0> (дата звернення: 28.04.20).

¹⁰⁵ Russian bank subsidiaries in EU to escape sanctions-sources. URL: <https://www.reuters.com/article/ukraine-crisis-europe-banks/russian-bank-subsidiaries-in-eu-to-escape-sanctions-sources-idUSL6N0Q54B220140730> (дата звернення: 15.05.20); Russian bank subsidiaries escape sanctions. URL: <https://www.thelocal.at/20140731/russian-bank-subsidiaries-escape-sanctions> (дата звернення: 15.05.20); Austria Shields: Russian Banks from E.U. Sanctions. URL: <https://www.handelsblatt.com/today/companies/alpine-exemptions-austria-shields-russian-banks-from-e-u-sanctions> (дата звернення: 15.05.20).

¹⁰⁶ Виктор Черкесов, директор Федеральной службы РФ по контролю за оборотом наркотиков: Мода на КГБ? Неведомственные размышления о профессии. *Комсомольская правда*. 2004. 29 дек. URL: <https://www.crimea.kp.ru/daily/23433/35559/> (дата звернення: 15.04.20); «Нельзя допустить, чтобы войны превратились в торговцев». Виктор Черкесов – о «войне груш» внутри спецслужб. *Коммерсантъ*. 2007. № 184. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/812840> (дата звернення: 15.04.20).

міналітету»¹⁰⁷. Таким чином, реалізація стратегічних цілей Росії здійснювалася через контрольовані енергетичні компанії, які мали завдання підпорядкувати ринок окремої країни. З місцевих партнерів, залучених до торгівлі енергоресурсами, формувалося російське лобі, готове просувати інтереси Кремля у своїх країнах. Підтримувані (часто створювані) Росією бізнесові й політичні актори також ставали інструментами забезпечення інтересів російської керівної еліти в процесі ухвалення важливих геополітичних рішень на міжнародній арені (Див. Дод. 2).

Особливо тісну співпрацю Росія налагодила з німецьким істеблшментом. Так, канцлер Німеччини Герхард Шредер (*Gerhard Schröder*) активно долучився до реалізації проекту економічної інтеграції Німеччини й Росії. Він зазначав, що німецькі підприємці усвідомили зацікавленість Росії у розвитку економічної співпраці й тому розгорнули в Росії «стратегічну інвестиційну діяльність». В частині активізації співпраці в енергетичній сфері ідеї Г. Шредера сприяли реалізації геополітичних цілей Росії.

Одним із вимірів такої співпраці стало «включення» України до контрольованих Росією економічних й інфраструктурних проєктів. Зокрема, на спільній зустрічі з президентом Росії В. Путіним та президентом України Л. Кучмою Г. Шредер ініціював створення спільного консорціуму з постачання природного газу до Європи^{108,109}.

¹⁰⁷ Газовый бен Ладен. Коммерсантъ. 2008. № 4. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/848241> (дата звернення: 15.05.20); Найем М. Дело Фирташа. Часть четвертая. Тени Семена Могилевича. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2008/02/1/4432657/> (дата звернення: 15.04.20); Дело «Арбат престижа» было лишь поводом для задержания Могилевича. URL: https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2011/04/19/ni_za_chno_sidel (дата звернення: 15.04.20); Прямая линия с Тамбовской ОПГ. Как мафия дружит с главой СК, министрами и прочим окружением Путина (прослушки). URL: <https://theins.ru/koggurciya/125116> (дата звернення: 15.04.20); «Бандитский Ротенберг», или За кого не стыдно Владимиру Путину. URL: <https://echo.msk.ru/blog/mbh/2515685-echo/> (дата звернення: 15.04.20).

¹⁰⁸ Заявление Президента Российской Федерации В. В. Путина, Президента Украины Л. Д. Кучмы и Федерального канцлера ФРГ Г. Шрёдера. 10 июня 2002 г. URL: <http://kremlin.ru/supplement/3453> (дата звернення: 22.04.20).

¹⁰⁹ Президент России Владимир Путин, Президент Украины Леонид Кучма и Канцлер ФРГ Герхард Шрёдер подписали совместное заявление о сотрудничестве по использованию магистрального газопровода, проходящего по территории Украины, и обеспечении бесперебойного транзита российского газа

Коли стало зрозумілим, що Україна не погоджується на запропоновані Росією умови, Шредер у 2004 році запропонував інші способи економічної інтеграції Німеччини та Росії¹¹⁰. Пріоритети його уряду повністю збігалися з інтересами Росії, зокрема щодо усунення України з маршруту постачання енергоресурсів: *«Ми хочемо надавати підтримку нашим підприємствам, поставити співпрацю, що до цих пір спиралась в основному на поставки енергетичних ресурсів, на більш широкий фундамент. У цьому могло б допомогти, наприклад, участь німецьких фірм у видобутку природного газу і будівництво газопроводу через Балтійське море.»*

Примітка. Після відставки Г. Шредер став у 2005 році головою Спортивного комітету Ради Європи і потім головою Ради акціонерів газопроводу компанії-оператора «Північного потоку – 1»¹¹¹, у 2016 році – головою Ради правління компанії-оператора «Північного потоку – 2»¹¹², у 2017 році – головою Ради директорів «Роснефті»¹¹³. Він активно лобював прокладення «Північного потоку – 2» і фактично став прямим лобістом Кремля у ЄС, активно виступаючи проти запровадження проти Росії санкцій^{114,115}, і навіть публічно поширював думку в політичній ЄС про те, що

в европейские страны. 10 июня 2002 года. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/27091> (дата звернення: 22.04.20).

¹¹⁰ Шредер Г. Россия и Германия: лейтмотив сотрудничества. Россия в глобальной политике. 2004. №4. Июль/Август. URL: https://globalaffairs.ru/number/n_3538 (дата звернення: 22.04.20).

¹¹¹ Шредер садится на трубу. Бывшего канцлера Германии назначают председателем комитета акционеров Северо-Европейского газопровода. URL: <https://rg.ru/2006/03/28/shreder-seg.html> (дата звернення: 14.05.20)

¹¹² Герхард Шредер стал главой управляющего совета Nord Stream 2. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3107650> (дата звернення: 14.05.20); Neuer Job für Gerhard Schröder bei Gazprom-Tochter. URL: <https://www.tagesspiegel.de/politik/nord-stream-2-neuer-job-fuer-gerhard-schroeder-bei-gazprom-tochter/14643886.html> (дата звернення: 14.05.20).

¹¹³ Герхард Шредер избран главой совета директоров «Роснефти». URL: <https://p.dw.com/p/2ку6Т> (дата звернення: 14.05.20).

¹¹⁴ «Die unsinnigen Russland-Sanktionen müssen weg». Der Tagesspiegel. 2020. Mai 3. URL: <https://www.tagesspiegel.de/politik/altkanzler-schroeder-im-interview-die-unsinnigen-russland-sanktionen-muessen-weg/25795514.html> (дата звернення: 29.05.20).

¹¹⁵ Gerhard Schröder kritisiert US-Sanktionen gegen Nord Stream 2. Welt. 2019. Dezember 31. URL: <https://www.welt.de/wirtschaft/article204681422/Ostsee->

Росія «законно анексувала» Крим в Україні¹¹⁶. Після відставки Г. Шредера інші політичні лідери та бізнесові кола Німеччини продовжували лобювати російські інтереси в ЄС. Ця підтримка була досить широкою: від опесерджованого просування геополітичних інтересів Росії через глобальні дискусійні площадки¹¹⁷ до відвертого лобювання в інституціях ЄС російських інфраструктурних енергетичних проєктів¹¹⁸ (навіть нехтуючи проголошеними принципами солідарності країн ЄС¹¹⁹) та сприяння в уникненні санкційних обмежень, запроваджених проти Росії з боку ЄС та США (Див. Дод. 5).

Відповідно до стратегії розвитку економічної співпраці з країнами СНД Росія була готова надавати вигідні контракти окремим представникам бізнесових і політичних кіл країн СНД, залучаючи їх до непрозорих угод щодо торгівлі енергоресурсами.

Pipeline-Gerhard-Schroeder-kritisiert-US-Sanktionen-gegen-Nord-Stream-2.html (дата звернення: 29.05.20)

¹¹⁶Шредер заявив, що Росія анексувала Крим законно. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2721691-sreder-nazvav-zakonnou-okupaciju-krimu.html> (дата звернення: 29.05.20); Gerhard Schröder: a wasted opportunity in the Ukraine crisis. URL: <http://suffragio.org/2014/03/25/gerhard-schroeder-a-wasted-opportunity-in-the-ukraine-crisis/> (дата звернення: 29.05.20); Павло Клімкін закликав ЄС до санкцій проти екс-канцлера Німеччини Шредера. URL: <https://p.dw.com/p/2uZ6R> (дата звернення: 29.05.20); Ukraine calls for sanctions against Gerhard Schröder. URL: <https://www.politico.eu/article/ukraine-calls-for-sanctions-against-gerhard-schroeder/> (дата звернення: 29.05.20).

¹¹⁷Ukraine's FM slams «12 Steps Toward Greater Security in Ukraine» plan. URL: <https://www.unian.info/politics/10878995-ukraine-s-fm-slams-12-steps-toward-greater-security-in-ukraine-plan.html> (дата звернення: 29.05.20); Flawed peace plan for Ukraine doesn't pass muster. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/flawed-peace-plan-for-ukraine-doesnt-pass-muster/> (дата звернення: 29.05.20); Twelve Steps Toward Greater Security in Ukraine and the Euro-Atlantic Region. URL: https://securityconference.org/assets/02_Dokumente/03_Materialien/EASLG_Statement_Ukraine_FINAL.pdf (дата звернення: 29.05.20).

¹¹⁸Germany's Merkel Defends Russian Gas Pipeline Plan. <http://www.wsj.com/articles/germanys-merkel-defends-russian-gas-pipeline-plan-1450447499> (дата звернення: 09.04.20); Судьба «Северного потока-2». Закон в ФРГ прийняли, его последствия непонятны. URL: <https://p.dw.com/p/3T459> (дата звернення: 12.05.20).

¹¹⁹Tusk Says Nord Stream 2 Does Not Meet EU Energy Rules. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/news/27436197.html> (дата звернення: 09.04.20).

При цьому Кремль завжди дотримувався принципу «непогіршення позицій “Газпрому”»¹²⁰.

Прикладом такої політики може бути історія «перегляду» газових контрактів між Росією та Україною у 1992-2014 роках¹²¹. У 2001-2003 роках за ініціативою В. Путіна між Україною та Росією було укладено низку міжурядових документів¹²², що передбачали розвиток енергетичної інфраструктури «із залученням ресурсів українських і російських інвесторів, а також кредитів і капіталу третіх країн»¹²³ і навіть пропонували створення «транснаціонального консорціуму» у сфері газової торгівлі в Європі¹²⁴. Ці міжнародні угоди фактично легалізували закріплення російського капіталу в Україні через механізм виведення на її ринок контрольованих Росією посередників у торгівлі енергоресурсами (*ETG* та *RUE* у 2003-2006 рр.)¹²⁵

Незважаючи на почергову зміну контрольованих посередників, стратегічною метою Росії залишалася «зміцнення Росії як провідної

¹²⁰ Принцип «непогіршення стану/позиції “Газпрому”» став засадничим у взаємовідносинах В. Путіна та країн СНД з 2000 року. Саме на цьому принципі будувався «компроміс», що дозволяв «завершувати» газові війни між Україною та Росією у 2005 та 2009 роках. Теза стала вихідною у переговорах В. Путіна та Ю. Тимошенко, що завершилися укладанням сумнозвісного контракту 2009 року, потім, у 2010 році, – переговорів Д. Медведєва з В. Януковичем. Демонстровані «кроки назустріч партнерам» (зміна посередників при приході до влади іншої команди, перегляд базової ціни постачань газу) «забезпечувалися» поступками України (у політичній, гуманітарній та економічній сферах) (Див. Дод. 4).

¹²¹ Суходоля О. Трансфер досвіду як інструмент аналізу політики. *Наук. вісн. акад. муніципальн. управл.* 2013. № 2. С. 66–80.

¹²² Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про стратегічне співробітництво в газовій галузі. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_790 (дата звернення: 09.04.20); Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про умови резервних поставок і оплати російського природного газу в Україну в 2001 році. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_143 (дата звернення: 09.04.20).

¹²³ Договір між Україною та Російською Федерацією про економічне співробітництво на 1998-2007 роки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_091 (дата звернення: 19.03.20).

¹²⁴ Лидеры России, Украины и ФРГ подписали совместное заявление о сотрудничестве по использованию магистральных газопроводов, проходящих по территории Украины. URL: <http://www.rian.ru/economy/20020610/172068.html> (дата звернення: 19.03.20).

¹²⁵ Левинский А. Украинец Фирташ незнаком с Путиным, но заработал миллиард на «Газпроме». *Forbes*. 2011. 15 июля. URL: <http://www.forbes.ru/ekonomika/lyudi/70685-ukrainets-firtash-ne-znakom-s-putinyim-no-zarabotal-milliard-na-gazprome> (дата звернення: 19.03.20).

сили формування нової системи міждержавних політичних і економічних відносин на території пострадянського простору»¹²⁶. У цій стратегії розвиток різних форм спільної економічної діяльності ставав інструментом економічного тиску, застосування якого синхронізувалося з іншими засобами впливу для досягнення мультіефекту (Див. Дод. 3, 4).

Аналіз навіть дозволяє ідентифікувати певні завдання з досягнення стратегічних цілей Росії, зокрема:

- **монополізація ринку та «захоплення» менеджменту в країнах-споживачах** (укладання контрактів на вигідних для Росії умовах, що одночасно є прибутковими для політичних і бізнес-лідерів окремих країн, формування системи привілейованих партнерів у торгівлі з РФ, надання переваг окремим країнам (компаніям) у доступі до внутрішнього ринку Росії у обмін на «послаблення» вимог законодавства на їхній території¹²⁷);
- **перешкоджання реформуванню внутрішніх енергетичних ринків країн-споживачів** (перешкоди ухваленню законодавства чи його імплементації, спрямованого на лібералізацію енергетичних ринків, обмеження зловживань монополістичним становищем, монополізму на енергетичних ринках¹²⁸).

Щодо України безпосередньо практичні дії Росії реалізовувалися за такими напрямками:

- **збереження й посилення технологічної залежності:** 1) збереження залежності від російських енергетичних технологій, постачання російських компонентів, використання російських систем управління; 2) розірвання виробничих ланцюжків, що

¹²⁶Об утверждении Стратегического курса Российской Федерации с государствами – участниками Содружества Независимых Государств : Указ Президента Российской Федерации № 940 от 14.09.1995 г. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/8307> (дата звернення: 04.03.20).

¹²⁷Процес укладання сепаратних договорів між «Газпромом» (і його численними офшорними компаніями), компаніями-посередниками та європейськими компаніями. Надання знижок окремим компаніям завдяки дружнім стосункам В. Путіна з керівниками цих країн, створення спільних підприємств з видобутку ресурсів у Росії та спільного продажу енергоресурсів на ринках країн Заходу.

¹²⁸Включення до контрактів заборони реекспорту надлишків неспожитого газу в одній країні на ринки іншої країни, відмову щодо включення ринкового ціноутворення (спотових цін) до контрактів на постачання енергоресурсів, блокування розділення вертикально інтегрованих бізнесів, надання доступу до мереж транспортування енергоносіїв для третіх сторін.

пов'язували Росію та Україну, реалізація проєктів «заміщення» українських компонентів (викупування й перенесення на територію Росії необхідних технологічних виробництв), реалізація нових енергетичних проєктів (газопроводи, нафтопроводи, мережі електропостачання) в обхід України;

- **отримання операційного контролю:** 1) контроль за діяльністю українських компаній через викупування українських енергетичних компаній, захоплення менеджменту державних компаній, створення боргових зобов'язань перед російськими капіталами, формування спільних компаній для управління українськими енергетичними монополіями¹²⁹; 2) контроль енергетичного ринку України через збереження й збільшення постачань російських (з Росії) компаній на ринок України, блокування диверсифікації постачань ресурсів/обладнання; контроль за організаційним, технічним і програмним забезпеченням функціонування ринку (контроль за потоками інформації);
- **блокування політики реформування енергетики** України у спосіб підтримання непрозорості ухвалення рішень у енергетичній сфері, блокування спроб реформування системи субсидування, підтримання політичної нестабільності, «вилучення» кваліфікованих у сфері енергетики кадрів у російські компанії.

Результатом реалізації такої стратегії стало формування системи залежностей, що дозволяли контролювати енергетичну політику України. Наприкінці 2013 року Україна майже повністю залежала від рішень, ухвалених у Москві, зокрема щодо:

- постачання на атомні електростанції України свіжого ядерного палива з Росії та вивезення відпрацьованого (95-100 % ядерного палива імпортувалося з Росії);
- постачання значних обсягів природного газу (у середньому 75 % потреб України постачалося з території Росії);
- постачання нафти (85 % сирової нафти) й нафтопродуктів (до 70 % – з російських та білоруських підприємств);
- завантаження нафтопереробної галузі України (обсягів української нафти вистачає для завантаження національних НПЗ лише на 8-10 %);

¹²⁹Путин предлагает слить «Газпром» с «Нафтогазом Украины». URL: https://www.bbc.com/russian/russia/2010/04/100430_russia_ukraine_gas (дата звернення: 04.03.20).

- завантаження роботою транзитних маршрутів транспортування природного газу, нафти (монополія державних підприємств Росії на транспортування природного газу й нафти трубопроводами, які за рішенням уряду Росії припиняли/дозволяли подачу енергоресурсів до трубопроводів України);
- стійкості роботи електроенергетичної і газотранспортної системи (підтримання частоти в електроенергетичній системі України та необхідного тиску в газотранспортній системі досягається завдяки синхронній роботі систем України та Росії).

Лише переростання політичного та економічного тиску Росії на Україну в гібридну війну змусило українське суспільство та державу розпочати реформу енергетичного сектору. Протягом 2014–2017 рр. в Україні було закладено законодавче підґрунтя створення енергетичних ринків за європейськими вимогами.

Інтеграція енергетики у воєнну політику Росії

Реалізуючи стратегію відновлення свого геополітичного впливу, Росія не відкидала можливості застосування енергетичної зброї у спосіб впливу на технологічні режими функціонування енергетичної інфраструктури. Яскравими виявами продовження Росією політики застосування енергетичної зброї ставало припинення постачання газу й нафти¹³⁰:

- загрози припинення постачання енергоресурсів для тиску на Білорусь у 2004, 2007, 2011 роках (примушування до продажу Росії газотранспортної системи)¹³¹, а також у 2019-2020 рр.¹³² (примушування до «добровільного формування» єдиної країни)¹³³;

¹³⁰ Smith K. C. Russia and European Energy Security – Divide and Dominate. 2008. URL: https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/081024_smith_russiaeuroenergy_web.pdf (дата звернення: 04.03.20).

¹³¹ Россия и Белоруссия определили новые условия поставки и транспортировки газа. «Белтрансгаз» переходит к «Газпрому». URL: <https://www.gazprom.ru/press/news/2011/november/article124284/> (дата звернення: 04.03.20).

¹³² Meyer H., Kudrytski A., Arkhipov I. Putin's Term Limit Stirs Fears of a Takeover in Belarus. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-04-24/putin-s-succession-dilemma-has-closest-ally-fearing-a-bear-hug> (дата звернення: 04.05.20); «Не гнобить и не наклоняет». Александр Лукашенко потребовал от России быть «старшим братом». URL: https://www.kommersant.ru/doc/4086315?from=doc_vrez (дата звернення: 04.05.20); Лукашенко запозирив Москву в попытках инкорпорировать Белоруссию в Россию. URL: <https://www.interfax.ru/world/642329> (дата звернення: 04.05.20); Камакин А. «К лету будет создано Союзное государство, которое возглавит Путин». Политолог Валерий Соловей озвучил планы Кремля. URL: <https://www.mk.ru/politics/2019/12/22/pazad-v-sssr.html> (дата звернення: 04.05.20); Лукашенко: Россия специально давит на нас! Братья так не поступают! URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TWYu9uUsRU0> (дата звернення: 04.05.20); Чавтаева И. «Момент истины наступил». Лукашенко критикует Россию перед встречей с Путиным. URL: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2020/02/04/822195-lukashenko-moment-istini-baiden> (дата звернення: 04.05.20); Мельничук Т. Россия не дала Беларуси скидку на нефть. Переговоры Путина и Лукашенко закончились без прорывов. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-51266849> (дата звернення: 04.05.20); Meyer H., Kudrytski A., Kravchenko S. Putin Squeezes Belarus Strongman in Bid to Skirt Term Limits. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-02-12/putin-wields-oil-weapon-for-a-superstate-to-run-after-russia> (дата звернення: 04.05.20).

¹³³ Лукашенко: в России намекают на присоединение Беларуси в обмен на единые цены на энергоносители. 14.02.2020. URL: <https://www.belta.by/president/>

- «газові війни» між Україною та Росією 2006 року й 2009 року та спроби змусити Україну продати свою газотранзитну систему в 2003 й 2011 роках;
- зупинка на ремонт нафтопроводу, що забезпечував постачання нафти на завод у Мажейкяї (Литва) у 2006 році. Відповідна «технічна потреба» у ремонті сталася саме в момент, коли Литва вирішила продати завод польській, а не російській компанії¹³⁴. Роботу нафтопроводу так і не було відновлено;
- пошкодження електроенергетичних і газових магістралей у 2006 році внаслідок синхронних вибухів, у результаті чого припинилося постачання природного газу й електроенергії до Грузії¹³⁵. Припинення енергопостачання до Грузії відбулося в зимові місяці, що, як виявилось, стало лише черговим кроком у цілеспрямованому тиску на Грузію, який надалі вилився у відкриту агресію проти Грузії у 2008 році;
- припинення відбору природного газу з Туркменістану у 1998 та у 2009 роках. Припинення не вигідного для Росії контракту з Туркменістаном, укладеного в 2008 році, відбулося не через урегулювання спорів (зокрема, через судовий процес, як це робила Україна), а через вибух газопроводу «Середня Азія – Центр» у квітні 2009 року¹³⁶.

Пізніше ці методи логічно та без суттєвих проблем були трансформовані в методи гібридної війни, яка чітко виявила себе в момент окупації Росією Криму та вторгнення на Донбас¹³⁷. Порушення енергетичної інфраструктури стало потужним інструментом ведення гібридної війни Росії проти України¹³⁸.

view/lukashenko-v-rossii-namekajut-na-prisoedinenie-belarusi-v-obmen-na-edinye-tseny-na-energonositeli-379661-2020/ (дата звернення: 04.05.20).

¹³⁴ Baltic lessons for EU in dealing with a resurgent Russia. Financial Times, (24 November 2006). URL: <http://www.ft.com/cms/s/0/05ff71f8-7b60-11db-bf9b-0000779e2340.html#axzz4KzXdkUYa> (дата звернення: 04.03.20).

¹³⁵ Georgia: Tbilisi Accuses Moscow Of Energy Sabotage. URL: <http://www.rferl.org/content/article/1064976.html> (дата звернення: 04.03.20).

¹³⁶ Во взрыве туркменского газопровода обвиняют российскую сторону. URL: <https://www.gazeta.ru/business/2009/2972459.shtml> (дата звернення: 04.03.20)

¹³⁷ Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. К. : НІСД, 2015. С. 208-213.

¹³⁸ Суходоля О. М. Захист критичної інфраструктури в умовах гібридної війни: проблеми та пріоритети державної політики України. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 3. С. 62–76.

Пошкодження енергетичної інфраструктури або порушення функціонування систем енергозабезпечення почали використовуватися для здійснення політичного, економічного чи іншого тиску на інші країни різними гравцями, зокрема недержавними структурами. Прикладом є дії терористичних організацій на Близькому Сході, зокрема дії Аль-Каїди з 2000-х років.

Примітка. У 2004 році представник Аль-Каїди шейх Абдула Бін Нассер Аль-Рашід закликав прихильників до атак проти нафтової промисловості та енергетичної інфраструктури як інструменту економічного джихаду¹³⁹. Він називав атаки на енергетичну інфраструктуру способом домогтися «стрибка цін» на енергопродукти, що допоможе «знекровити Захід». У 2005 році інший сподвижник і заступник Бен Ладена, шейх Айман Аль-Завахірі, закликав прихильників «зосередити свої атаки на нафтові свердловини, викрадені у мусульман, оскільки більшість доходів від цієї нафти використовують вороги ісламу»¹⁴⁰. Невдовзі атаки проти енергетичної інфраструктури навіть у країнах Перської затоки стали реальністю¹⁴¹.

Стратегія, запропонована лідерами терористичних угруповань щодо використання найрізноманітніших інструментів у протиборстві з набагато сильнішим противником, стала свого роду прообразом сучасних гібридних воєн¹⁴². Аналіз дій терористичних груп на

¹³⁹Laws of Targeting Petroleum-Related Interests and a Review of the Laws Pertaining to the Economic Jihad. URL: https://www.cia.gov/library/abbottabad-compound/86/866D46FC09ADB036FF465B43774CE52D_oiljihad0306.pdf (дата звернення: 04.05.20).

¹⁴⁰Al-Zawahiri Encourages Targeting of Gulf Oil.. URL: <http://silendo.org/2005/12/17/al-zawahiri-encourages-targeting-of-gulf-oil/> (дата звернення: 09.04.20).

¹⁴¹Al-Qaeda Attack on Abqaiq: The Vulnerability of Saudi Oil. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/al-qaeda-attack-on-abqaiq-the-vulnerability-of-saudi-oil> (дата звернення: 09.04.20).

¹⁴²Lessons from Lebanon. The new model terrorist army. Armed Forces Journal. 2006. October 1. URL: <http://armedforcesjournal.com/lessons-from-lebanon/> (дата звернення: 09.04.20); Stannard M. B. Hezbollah wages new generation of warfare. URL: <https://www.sfgate.com/news/article/NEWS-ANALYSIS-Hezbollah-wages-new-generation-of-2491736.php> (дата звернення: 09.04.20); Biddle S., Friedman J. A. The 2006 Lebanon campaign and the future of warfare: implications for army and defense policy. September 2008. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/92152/PUB882.pdf> (дата звернення: 09.04.20); Exum A. Hizballah

Близькому Сході (Аль-Каїди, Хезболли) та дій західної коаліції щодо підтримання стабільності в Іраку у 2004-2010 рр. став своєрідним поштовхом для російських військових теоретиків. Невдовзі «вивчений досвід» відобразився в програмах реформування і модернізації Збройних сил Росії та розвитку теорії і методів ведення воєн нового покоління.

Начальник Генерального штабу Збройних сил Росії В. Герасимов у лютому 2013 року зазначив: *«акцент використовуваних методів протиборства зміщується в бік широкого застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів, реалізовуваних із задіянням протестного потенціалу населення. Все це доповнюється воєнними заходами прихованого характеру, зокрема реалізацією заходів інформаційного протиборства і діями сил спеціальних операцій.»*¹⁴³

Нехтування світовим товариством застосування Росією енергетичної зброї за мирних часів спричинило імплементацію енергетичного виміру в нову концепцію ведення воєн. Порушення стабільності функціонування енергетичного сектору України стало одним з основних інструментів гібридної агресії Росії проти України в 2014 році.

Росія активно використовувала різні методи порушення стійкості функціонування інфраструктури життєдіяльності України: від опосередкованого впливу (економічні, інформаційні методи) до прямого фізичного впливу¹⁴⁴.

До останніх потрібно віднести: фізичне захоплення об'єктів при збереженні їхньої функціональності¹⁴⁵; припинення функціо-

at War: A Military Assessment. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/PolicyFocus63.pdf> (дата звернення: 09.04.20); Hoffman F. G. Hybrid Warfare and Challenges. Joint Forces Quarterly, 2009. 52. 1. P. 34–39. URL: <https://smallwarsjournal.com/documents/jfqhoffman.pdf> (дата звернення: 09.04.20).

¹⁴³Герасимов В. Ценность науки в предвидении. Новые вызовы требуют переосмыслить формы и способы ведения боевых действий. URL: <https://www.vpk-news.ru/articles/14632> (дата звернення: 09.04.20).

¹⁴⁴Детальніше див.: Sukhodolia O. The energy dimension of war. The Ukrainian experience: An overview of the Ukrainian events in 2014–2016. *Energy Security: Operational Highlights*. 2017. № 11. P. 25-34.

¹⁴⁵Із захопленням Росією Криму Україна втратила активи Державного акціонерного товариства «Чорноморнафтогаз», до складу якого входили: виробниче обладнання та інфраструктура видобутку (10 морських газовидобувних

нування об'єктів; пошкодження¹⁴⁶ чи блокування маршрутів постачання¹⁴⁷; фізичне знищення об'єкта¹⁴⁸; перешкоджання діяльності з відновлення функціональності¹⁴⁹; здійснення кібератак на

стаціонарних платформ, 4 бурові установки), інфраструктура транспортування і зберігання газу (газотранспортна система з 1200 км магістральних газопроводів і 45 газорозподільними станціями, а також Глибовське підземне сховище газу). Крім того, через блокування російським флотом шельфу Азовського та Чорного морів Україна втратила можливість видобутку природного газу, нафти і газового конденсату на розроблюваних і перспективних родовищах нафти і газу. Потенційні втрати України внаслідок захоплення Росією активів лише в Криму і на шельфі оцінюють в 300 млрд дол. США.

¹⁴⁶У Карпатах на газопроводі сталося три вибухи. Основна версія інциденту – теракт. URL: <http://tyzhden.ua/News/109919> (дата звернення: 09.04.20); ПАТ «Укртрансгаз»: Надзвичайна ситуація на газопроводі «Уренгой-Помари-Ужгород» не вплине на транзит природного газу в країни Європи. URL: http://pre.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art_id=244942377 (дата звернення: 09.04.20); Обстрел боевиков снова обесточил Донецкую фильтровальную станцию – штаб. URL: http://zn.ua/UKRAINE/obstrel-boevikov-snova-obestochil-doneckuyu-filtrovalnuyu-stanciyu-shtab-220647_.html (дата звернення: 09.04.20); Боевики умышленно взорвали газопровод, снабжающий Мариуполь – МВД. URL: http://news.liga.net/news/politics/5983963-boeviki_umyshlenno_vzorvali_gazoprovod_snabzhayushchiy_mariupol_mvd.htm (дата звернення: 09.04.20).

¹⁴⁷Продан: на кордоні із РФ вже п'ять днів заблоковані 200 вагонів із вугіллям. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/12/2/7046178/> (дата звернення: 09.04.20); Россия заблокировала поставки угля в Украину. URL: <http://biz.liga.net/all/tek/novosti/2894100-rossiya-zablokirovala-postavki-uglya-v-ukrainu.htm> (дата звернення: 09.04.20); Росія знову повністю зупинила постачання вугілля в Україну. URL: <http://www.theinsider.ua/business/54c228c7d6654/> (дата звернення: 09.04.20).

¹⁴⁸Боевики обстреливают инфраструктуру Донбасса: «Такое впечатление, что это их ключевая задача», – Жеврицкий. URL: http://sensor.net.ua/news/360085/boeviki_obstrelivayut_infrastrukturu_donbassa_takoe_vpechatlenie_chno_eto_ih_klyuchevaya_zadacha_jebrivskiyi (дата звернення: 09.04.20); Миноётный обстрел Счастья: ТЭС горит, в трёх городах нет света. URL: <http://www.mediaport.ua/minomyotnyu-obstrel-schastya-tes-gorit-v-tryoh-gorodah-net-sveta> (дата звернення: 09.04.20); Бойовики серйозно пошкодили Вуглегірську ТЕС. URL: <http://uainfo.org/blognews/1437999336-bojoviki-seryozno-poshkodili-vuglegirsku-tes-foto.html> (дата звернення: 09.04.20); Заява МЗС України у зв'язку із обстрілом Вуглегірської ТЕС. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/3818-zajava-mzs-ukrajini-u-zvjazku-iz-obstrilom-vuglegirskoj-tes> (дата звернення: 09.04.20).

¹⁴⁹Боевики «ЛНР» не дают электрикам осматривать перебитые линии электропередач. URL: <http://novosti.dn.ua/news/242050-boevyky-lnr-ne-dayut-ehlektrykam-osmatryvat-perebytye-lynyu-ehlektoperedach> (дата звернення: 09.04.20); Боевики обстреляли ремонтников в Маринке. URL: http://rus.newsru.ua/ukraine/11mar2016/obstrilialy_remontnu_brygadu.html (дата звернення: 09.04.20); Генералы РФ блокируют ремонт теплоснабжения в Авдеевке. URL: http://news.liga.net/news/incident/14681528-general_

електроенергетичну систему країни¹⁵⁰. Зазначені дії справляли комплексний вплив на обороноздатність і спроможність країни протистояти тиску агресора¹⁵¹:

- **знижувався рівень обороноздатності країни** через руйнування транспортних комунікацій, систем зв'язку й забезпечення ресурсами збройних формувань, правоохоронних сил і сил цивільного захисту тощо;
- **здавалися економічні збитки** національній економіці та окремим суб'єктам господарювання через захоплення енергетичних об'єктів і ресурсів, формувалася потреба додаткових витрат на відновлення інфраструктури, потреба в додаткових поставаннях ресурсів, блокувалося поставання окремих товарів через кордон та чинилися перешкоди функціонуванню транскордонної інфраструктури;
- **отримувалися локальні (тактичні) переваги**: досягнення ліпшої позиції у проведенні окремих операцій (бойові зіткнення, контрактні умови поставання товарів чи політичні переговори, мирне врегулювання), примус до здійснення окремих дій (платежів за товари чи послуги, продажу чи закупівлі ресурсів);
- **здійснювався психологічний тиск** на різні групи населення й політиків через створення інформаційних приводів з метою поширення панічних настроїв, соціального напруження та невдоволення керівництвом країни;

rf_blokiruyut_remont_teplosnabzheniya_v_avdeevke.htm (дата звернення: 09.04.20); Украинская сторона СЦКК обвиняет боевиков в затягивании восстановления инфраструктуры на Донбассе. URL: <http://politkuhnya.info/novosti/ukrainskaya-storona-sckk-obvinyaet-boevikov-v-zatyagivaniivosstanovleniya-infrastruktury-na-donbasse.html> (дата звернення: 09.04.20).

¹⁵⁰Confirmation of a Coordinated Attack on the Ukrainian Power Grid. . URL: <https://www.sans.org/blog/confirmation-of-a-coordinated-attack-on-the-ukrainian-power-grid/> (дата звернення: 09.04.20); Міненергугілля. Повідомлення щодо запобігання несанкціонованому втручання в роботу енергомереж. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art_id=245086886 (дата звернення: 09.04.20); Analysis of the Cyber Attack on the Ukrainian Power Grid : E-ISAC report. 2016. March 18. URL: https://ics.sans.org/media/E-ISAC_SANS_Ukraine_DUC_5.pdf (дата звернення: 09.04.20); В Укренерго пояснили масштабний збій в енергосистемі під Києвом кібератаками. URL: <http://economics.unian.ua/energetics/1689781>(дата звернення: 09.04.20).

¹⁵¹Суходоля О. М. «Енергетична зброя» в умовах гібридної війни. *Світова гібридна війна: український фронт* / за заг. ред. В. П. Горбуліна. К.: НІСД, 2017. С. 291–300.

- **формувався «необхідний» імідж** на міжнародній арені для досягнення зовнішньополітичних цілей Росії (скасування санкцій, зміна влади та федералізація України, нехтування іншими країнами транзитного потенціалу України, передусім щодо транспортування природного газу);
- **інфраструктура**, зокрема транспортна та повітряна (трагедія авіарейсу МН 17), **використовувалася для провокацій**, блокувалося відновлення критичної інфраструктури в зоні бойових дій, блокувався транзит товарів через російський кордон, Україна звинувачувалася в блокуванні транзиту з Росії до країн Європи.

У розв'язаних гібридних війнах РФ використовувала низку новацій у використанні енергетичної зброї. Вони пов'язані з прихованою інтеграцією дій недержавних структур з діями офіційних державних інституцій¹⁵².

Росія почала залучати неформальні структури, зокрема приватні військові компанії (ПВК), для реалізації своїх планів в енергетичній сфері. Набутий в Україні досвід дозволив, зокрема російській ПВК «Вагнер»¹⁵³, брати участь в операціях у різних регіонах світу.

Центрально-африканська республіка: за надання послуг ПВК «Вагнер» керівництву ЦАР Росія отримала доступ до родовищ корисних копалин країни¹⁵⁴.

Судан: за надання воєнної допомоги ПВК «Вагнер»¹⁵⁵ передбачалось отримання прав на реалізацію спільних проєктів в енергетиці, промисловості та інших сферах¹⁵⁶.

¹⁵² War, Business and Ideology: How Russian Private Military Contractors Pursue Moscow's Interests. URL: <https://jamestown.org/program/war-business-and-ideology-how-russian-private-military-contractors-pursue-moscows-interests/> (дата звернення: 21.05.20).

¹⁵³ Спецы и специи. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2019/02/04/79417-spetsy-i-spetsii> (дата звернення: 21.05.20)

¹⁵⁴ US General Warns of Russian, Chinese Inroads in Africa. URL: <https://www.voanews.com/africa/us-general-warns-russian-chinese-inroads-africa> (дата звернення: 21.05.20).

¹⁵⁵ Шеф и повар. URL: https://www.proekt.media/investigation/prigozhinafrika/?utm_source=tlgrm&utm_medium=chnl&utm_campaign=mdgskr (дата звернення: 21.05.20).

¹⁵⁶ Встреча Дмитрия Медведева с Президентом Судана Омаром Баширом. URL: <http://m.government.ru/news/30259/> (дата звернення: 21.05.20).

Сирія: у 2018 році ПВК «Вагнер» брала участь у спробі захопити газоносний район і газопереробний завод поблизу міста Хішама¹⁵⁷.

Лівія: ПВК «Вагнер» допомагала одній зі сторін конфлікту за обіцянки «віддати Росії нафту, залізні дороги, автомобільні траси»¹⁵⁸.

Мозамбік: ПВК «Вагнер» допомагала планам Росії отримати доступ до нафтових родовищ для «Роснефті»¹⁵⁹.

Венесуела: ПВК «Вагнер» допомагала організувати захист активів «Роснефті»¹⁶⁰.

Іншими прикладами використання неформальних структур, які потребують детального аналізу та ґрунтовного осмислення, оскільки застосовані дії загрожують не тільки безпеці окремих країн чи компаній, а й формують нові виклики глобальній безпеці, є, зокрема, такі.

1. Вибух 5 серпня 2008 року на одній з насосних станцій трубопроводу «Баку –Тбілісі – Джейхан» на турецькій території¹⁶¹, у результаті чого нафтопровід було зупинено майже на два місяці. Спочатку відповідальність на себе взяла Курдська робоча партія (визнана Туреччиною терористичною організацією), проте в грудні 2014 року було оприлюднені нові дані, що вказують на органі-

¹⁵⁷Нефтяники удачи. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2018/02/18/75543-neftyaniki-udachi>; <https://novayagazeta.ru/articles/2018/02/20/75571-razgrom> (дата звернення: 21.05.20); Russia Deploys a Potent Weapon in Syria: The Profit Motive. URL: <https://www.nytimes.com/2017/07/05/world/middleeast/russia-syria-oil-isis.html> (дата звернення: 21.05.20).

¹⁵⁸Telegraph заявила о присутствии 300 сотрудников российской ЧВК в Ливии. URL: <https://www.rbc.ru/politics/04/03/2019/5c7cc3059a79475a50a679b0> (дата звернення: 21.05.20); Они сами толком не знали, куда едут. URL: <https://meduza.io/feature/2019/10/02/oni-sami-tolkom-ne-znali-kuda-edut> (дата звернення: 21.05.20); Russia's Wagner group offers to help Khalifa Haftar in the Fezzan. URL: <https://www.africaintelligence.com/mce/business-circles/2019/01/31/russia-s-wagner-group-offers-to-help-khalifa-haftar-in-the-fezzan,108342715-eve> (дата звернення: 21.05.20).

¹⁵⁹Неудачный поход амбициозных мужчин: «ЧВК Вагнера» теряет головы в Мозамбике. URL: <https://mbk-news.appspot.com/sences/neudachnyj-pohod-ambicio/> (дата звернення: 21.05.20).

¹⁶⁰Reuters: после начала протестов в Венесуэлу прибыли наемники «ЧВК Вагнера». URL: <https://novayagazeta.ru/news/2019/01/25/148682-reuters-posle-nachala-protestov-v-venesuelu-pribyli-naemniki-chvk-vagnera> (дата звернення: 21.05.20).

¹⁶¹Blast halts Azeri oil pipeline through Turkey. URL: <https://www.reuters.com/article/us-turkey-pipeline-explosion/blast-halts-azeri-oil-pipeline-through-turkey-idUSSP31722720080806> (дата звернення: 21.05.20).

зовану кібератаку на систему управління насосною станцією, що і зумовило вибух¹⁶². Імовірними організаторами атаки вважаються російські спецслужби. Диверсія, яка сталася за три дні до початку війни між Росією та Грузією (8 серпня 2008 року), стала демонстрацією того, як можна зупинити роботу неконтрольованих Росією маршрутів постачання нафти з Каспійського моря (трубопроводів «Баку – Тбілісі – Джейхан» та «Баку – Супса»)¹⁶³.

2. Ракетна атака на нафтопереробний комплекс Саудівської Аравії («Абкайк»)¹⁶⁴ у 2019 році, що, як зазначалося, здійснили єменські хусити. Низка українських експертів переконані, що без російської супутникової інформації атака не могла би відбутися¹⁶⁵. Можливим підтвердженням залученості РФ до атаки можуть бути дивні транзакції на Московській нафтовій біржі, які допомогли невідомому «таємному інвестору» отримати суттєвий прибуток від коливань цін на нафту, спричинених атакою на нафтопереробний комплекс¹⁶⁶.

¹⁶² U.S. Intelligence: Russia Sabotaged BTC Pipeline Ahead Of 2008 Georgia War. URL: <https://eurasianet.org/us-intelligence-russia-sabotaged-btc-pipeline-ahead-of-2008-georgia-war> (дата звернення: 21.05.20); Mysterious'08 Turkey Pipeline Blast Opened New Cyberwar. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2014-12-10/mysterious-08-turkey-pipeline-blast-opened-new-cyberwar> (дата звернення: 21.05.20); Media report of the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) pipeline Cyber Attack. <https://ics.sans.org/media/Media-report-of-the-BTC-pipeline-Cyber-Attack.pdf> (дата звернення: 21.05.20).

¹⁶³ Грузинский вентиль. URL: <https://www.interfax.ru/business/26635> (дата звернення: 21.05.20).

¹⁶⁴ Нападение на Saudi Aramco: атака на саудовские заводы вызвала рекордный скачок цен на нефть, а США и Иран стали ближе к войне. URL: <https://tsn.ua/ru/svit/napadenie-na-saudi-aramco-ataka-na-saudovskie-zavody-vyzvala-rekordnyy-skachok-cen-na-neft-a-ssha-i-iran-stali-blizhe-k-voyne-1412403.html> (дата звернення: 21.05.20); Нападения на НПЗ в Саудовской Аравии: «удар по мировой энергетике». URL: <https://ru.euronews.com/2019/09/15/saudi-arabia-attack-oil-supply-cut> (дата звернення: 21.05.20).

¹⁶⁵ «Формально вважається, що це єменські хусити ударили дронами та крилатими ракетами по найбільшому у світі саудівському нафтовому комплексу «Абкайк». Ось тільки дрони й ракети чомусь виявились іранського виробництва, а хірургічна точність, з якою було завдано ударів, свідчить, що не обійшлося без деталізованої супутникової інформації, яку могли надати тільки з Росії. Саудівська Аравія внаслідок масованого удару одночасно позбулася половини свого нафтового експорту.» (Див.: Гончар М., Ішук О., Стукаленко І. Чорний лебідь над нафтовим озером. URL: https://dt.ua/foreign_economics/chorniy-lebid-nad-naftovim-ozerom-341059_.html (дата звернення: 21.05.20).

¹⁶⁶ «Приватний інвестор поставив дуже велику суму на подорожчання нафти перед тим, як нафтові котировання додали 19 % на відкритті торгів. Про це повідомляє РБК. Фінансовий оглядач телеканалу Володимир Лев-

Ці неординарні події можуть свідчити (щонайменше!) про наявність інформації в окремих «російських громадян» щодо майбутньої атаки та спроби заробити на можливій паніці на світових ринках нафти. У подальшому «таємний інвестор» знову зміг заробити на біржових коливаннях одразу після того, як Д. Трамп провів переговори з В. Путіним щодо необхідності укладення угоди з ОПЕК про скорочення видобутку нафти (очевидно, згаданий «таємний інвестор» має доступ до інсайдерської інформації з оточення В. Путіна)¹⁶⁷.

Водночас «енергетичне питання» було імплементоване й в офіційну воєнну політику Росії. Понад те, окремі аспекти набували розвитку. Прикладом може бути внесення поняття й проблеми «захисту енергетичної інфраструктури» до стратегічних воєнно-політичних документів. Начальник Генерального штабу Збройних сил РФ В. Герасимов 4 березня 2019 року у виступі «Вектори розвитку воєнної стратегії»¹⁶⁸ зазначив низку таких пріоритетів цього розвитку.

- *Пентагон розпочав розроблення принципово нової стратегії ведення воєнних дій, [що]... полягає в активному використанні «протестного потенціалу п'ятої колони» в інтересах дестабілізації обстановки з одночасним завданням ударів найважливішим об'єктам. Ми повинні випереджати противника в розвитку воєнної стратегії, бути «на крок попереду».*

ченко з'ясував, що купівля нафтових ф'ючерсів таємничим інвестором виявилася рекордною за всю історію Московської біржі. Ставка невідомого гравця зіграла: барель сорту Brent дійсно подорожчав через атаки на саудівські нафтові об'єкти.» (Див.: Таинственный инвестор сделал рекордную ставку на удорожание нефти. URL: https://quote.rbc.ru/news/forecast_idea/5d1f2e6f9a7947d6cf82ede6 (дата звернення: 21.05.20).

¹⁶⁷ «Поки інвестбанки змагалися в апокаліптичних прогнозах щодо ринку нафти, на Московській біржі з'явився таємничий трейдер, який скуповує нафтові ф'ючерси. Аномальне зростання довгих позицій у контрактах на нафту Brent статистика біржі почала фіксувати з 3 квітня – наступного дня після того, як президент США Дональд Трамп оголосив про домовленість із Саудівською Аравією і Росією, які, за його словами, зобов'язалися скоротити видобуток на 10-15 млн барелів на день. За три дні якась фізособа або вузька група фізосіб придбали понад мільйон ф'ючерсів на північноморський сорт, зробивши ставку на зростання котирувань обсягом 32 млрд рублів під гарантійне забезпечення на суму близько 9 мільярдів рублів.» (Див.: Таинственный трейдер сделал гигантскую ставку на нефть на МосБирже. URL: <https://www.finanz.ru/novosti/birzhevyye-tovary/tainstvenny-treyder-sdelal-gigantskuuyu-stavku-na-neft-na-mosbirzhe-1029077739> (дата звернення: 21.05.20).

¹⁶⁸ Векторы развития военной стратегии. URL: <http://redstar.ru/vektory-razvitiya-voennoj-strategii/> (дата звернення: 21.04.20).

- Особливо актуальним є обґрунтування щодо створення комплексної системи захисту критично важливих об'єктів інфраструктури держави від впливу в усіх сферах у період безпосередньої загрози агресії, коли противник прагнутиме дестабілізувати обстановку, створити атмосферу хаосу і некерованості.
- Це питання є новим у теорії й практиці воєнної стратегії і підлягає всебічному науковому опрацюванню. Результатом роботи мають стати теоретичні положення, а на практиці – розроблена система спільного застосування різновідомчих сил і засобів щодо забезпечення комплексної безпеки.

У іншій своїй доповіді на загальновійськовій нараді з командувачами округів Збройних сил РФ у листопаді 2019 року¹⁶⁹ В. Герасимов зазначає, що українські ЗС оснащуються новим ракетним озброєнням власного виробництва і комплектації. Він переконаний, що його використання Україною може значно ускладнити діяльність систем протиповітряної оборони і критично важливих систем енергопостачання на території Росії і Білорусі.

Ця заява знов унаочнює традиційний підхід Росії щодо відволікання уваги від власних приготувань. Власними приготуваннями РФ є, зокрема, фіксування завдань російській армії і флоту в акваторіях Чорного, Азовського та Балтійського морів, прописані у стратегічних документах 2015-2017 рр.

Так, Морська доктрина Росії до 2030 року визначає, зокрема, такі національні інтереси, як *«суверенні права і юрисдикція Російської Федерації, які здійснюються у виключній економічній зоні та на континентальному шельфі Російської Федерації з метою розвідки, розробки і збереження природних ресурсів, <...> створення і використання штучних островів, установок і споруд, <...> в інтересах оборони і безпеки країни за участю військового складника її морського потенціалу...»*, а також *«свобода відкритого моря, що включає <...> прокладання підводних кабелів і трубопроводів»*¹⁷⁰. Особливо зазначається роль морських трубопроводів, які мають стратегічне значення в забезпеченні зовнішньоекономічній діяльності Російської Федерації, зокрема в постачанні енергетичної сировини на експорт.

¹⁶⁹ Доклад Герасимова. Основные положения. URL: <https://forum.pravda.com.ua/index.php?topic=1060223.5> (дата звернення: 21.04.20)

¹⁷⁰ Морская доктрина Российской Федерации. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/50060> (дата звернення: 21.04.20)

Безпека інфраструктури відповідно до документа має бути забезпечена у спосіб: координування діяльності органів державної влади та організацій усіх форм власності; оснащення об'єктів комплексними системами моніторингу обстановки (підводної, надводної, повітряної), автоматизованими системами охорони та протидії (активними, пасивними) терористичним і диверсійним силам і засобам; виявлення, попередження й припинення диверсійних і терористичних актів, інших протиправних дій; стимулювання щодо створення і закупівлі вітчизняного обладнання для попередження проведення підводних робіт спеціального призначення.

У липні 2017 року В. Путін¹⁷¹ уточнює цілі, завдання і механізми здійснення політики у воєнно-морській сфері, а також роль і місце Військово-морського флоту, сил і засобів органів Федеральної служби безпеки. Основними завданнями політики у сфері воєнно-морської діяльності визначено, зокрема:

- *забезпечення контролю за функціонуванням морських транспортних комунікацій у Світовому океані;*
- *забезпечення доступу Російської Федерації до просторів Світового океану, його водних, паливно-енергетичних, біологічних ресурсів, недопущення дискримінаційних дій з боку окремих держав або військово-політичних блоків щодо Російської Федерації;*
- *залучення сил (військ) Військово-морського флоту, сил і засобів органів Федеральної служби безпеки до забезпечення безпеки економічної діяльності Російської Федерації у Світовому океані.*

Наголошується, що **«перед Військово-Морським Флотом постає якісно нове завдання – знищення воєнно-економічного потенціалу противника у спосіб поразки його життєво важливих об'єктів з моря.»**¹⁷²

Аналіз поведінки Військово-морського флоту Росії у Чорному, Балтійському та Північному морях засвідчує реальне виконання поставлених у стратегічних документах завдань. Росія намагалась організувати контроль за маршрутом підводних газопроводів у Чорному («Блакитний потік») і Балтійському («Північний потік»)

¹⁷¹Об утверждении Основ государственной политики Российской Федерации в области военно-морской деятельности на период до 2030 года : Указ Президента Российской Федерации № 327 от 20.07.2017 г. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/42117> (дата звернення: 21.04.20)

¹⁷²Там само.

морях^{173, 174}, перешкоджала іншим країнам реалізовувати енергетичні проекти, які знижували би залежність від Росії (наприклад, прокладення підводного кабеля електропередачі з Литви до Швеції¹⁷⁵), та намагалася використовувати штучні споруди для розвідувальних цілей (імовірно використання сервісної платформи газопроводу «Північний потік» для цих цілей спричинило відмову Швеції надати дозвіл на її спорудження¹⁷⁶).

Наочною є поведінка Військово-морського флоту Росії у Чорному морі, зокрема щодо енергетичної інфраструктури. Йдеться про захоплення бурових вишок, сервісних платформ і трубопроводів на шельфі Чорного моря (Одеське родовище), запровадження охоронних зон і патрулювання кораблями Чорноморського флоту РФ акваторії з енергетичною інфраструктурою й обладнання штучних споруд розвідувальним устаткуванням¹⁷⁷. Також варто згадати періодичне закриття акваторії морів у місцях проходження підземних трубопроводів чи іншої енергетичної інфраструктури¹⁷⁸, перешкоджання проведенню навчань української сторони¹⁷⁹ та навіть погрози¹⁸⁰.

¹⁷³ Флот на страже «Голубого потока». URL: http://www.ng.ru/world/1999-12-10/6_flot.html (дата звернення: 21.04.20).

¹⁷⁴ Larsson R. Nord Stream, Sweden and Baltic Sea Security. https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/_Public/39015071.pdf (дата звернення: 21.04.20).

¹⁷⁵ Russia accused of disrupting new energy link between Sweden and Lithuania. URL: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/> (дата звернення: 21.04.20).

¹⁷⁶ Spionagekanal in der Ostsee? URL: <https://www.stern.de/politik/deutschland/schroeders-pipeline-spionagekanal-in-der-ostsee--3091598.html> (дата звернення: 22.05.20); Sweden Afraid of Russian Spooks. URL: <https://www.spiegel.de/international/baltic-sea-pipeline-sweden-afraid-of-russian-spoops-a-448652.html> (дата звернення: 22.05.20).

¹⁷⁷ Бургомістренко А., Гайдук С., Гончар М., Лакійчук П. Морська газова інфраструктура у російській протидії НАТО на східному фланзі: потенціал гібридного використання у Чорному та Балтійському морях. *Чорноморська безпека*. 2018. 2(32). С. 4-22.

¹⁷⁸ Гончар М. Росія в Чорному морі: технологія витискування НАТО. *Чорноморська безпека*. 2019. 3(35). С. 15-25.

¹⁷⁹ Sea Breeze 2019: Росія перекрила один з районів навчань. URL: <https://mil.in.ua/uk/sea-breeze-2019-rosiya-perekryla-odyn-z-rajoniv-navchan/> (дата звернення: 22.05.20); Корабель зайшов у закриту зону навчань: у ЗСУ повідомили про чергову провокацію РФ у Чорному морі. URL: <https://www.unian.ua/war/10612647-korabel-zayshov-u-zakritu-zonu-navchan-u-zsu-povidomili-prochergovu-provokaciyu-rf-u-chornomu-mori.html> (дата звернення: 22.05.20).

¹⁸⁰ Минобороны РФ угрожало Украине из-за захваченных оккупантами «вышек Бойко», – Бабин. ДОКУМЕНТ. URL: <https://sensor.net.ua/news/>

Висновки

Проведене дослідження демонструє усвідомлене застосування Росією її паливно-енергетичного комплексу як інструменту реалізації геополітичних інтересів. Йдеться не тільки про розширення ринків збуту для російських енергоресурсів, що можна здійснювати в межах спільних узгоджених правил гри на світових енергетичних ринках. Росія цілеспрямовано застосовувала потенціал паливно-енергетичного комплексу як енергетичну зброю в геополітичному протиборстві та інструмент розширення сфери впливу на світовій арені.

Не варто вважати, що таку роль для енергетики Росії було обрано Кремлем саме з початком обіймання посади президента Росії В. Путіним. Використання стратегічних ресурсів, технологій, інновацій завжди було робочим інструментом геополітичного протиборства.

Прикладом імплементації питань енергетики (чи інших «стратегічних активів») у велику геополітику може бути «контракт століття», укладений 1 лютого 1970 року¹⁸¹ на постачання природного газу з СРСР до Західної Німеччини. В умовах розпаду Холодної війни це справді був успіх «енергетичної дипломатії» СРСР (діями Німеччини були невдоволені її союзники). Проєкт забезпечував реалізацію інтересів СРСР на ринках Західної Європи й завдяки зацікавленості приватних німецьких компаній у реалізації своєї продукції (труб великого діаметру)¹⁸² дозволяв нівелювати обмеження на передання новітніх технологій до СРСР¹⁸³. Фактич-

3158314/minoborony_rf_ugrojalo_ukraine_izza_zahvachennyh_okkupantami_vyshek_boyiko_babin_dokument (дата звернення: 22.05.20).

¹⁸¹ Під час реалізації контракту з'явилися газопроводи «Оренбург – Західний кордон», «Уренгой – Помари – Ужгород» і «Ямбург – Західний кордон».

¹⁸² Відповідно до укладених угод СРСР зобов'язувався щорічно постачати до Західної Німеччини 3 млрд куб. м природного газу. Німеччина в особі фірми *Mannesmann* брала на себе зобов'язання розплатитися за одержуване паливо 1,2 млн тонн труб великого діаметру, призначених для прокладення газопроводу на Захід. Компанія *Ruhrgas* мала закуповувати газ і постачати його споживачам Німеччини через її газорозподільчі мережі. Фінансове забезпечення угоди гарантував *Deutsche Bank*, який виділив на пільгових умовах кредит у 1,2 млрд марок.

¹⁸³ Координаційний комітет з експортного контролю, *Coordinating Committee for Multilateral Export Controls*, більш відомий як *КОКОМ*, міжнародна організація, створена в 1949 році для багатостороннього контролю над

но цей контракт заклав схему співпраці «інфраструктура і гроші в обмін на енергоресурси», яка стала підґрунтям подальшої стратегії Кремля у взаємовідносинах із Заходом за формулою «енергоресурси в обмін на допуск до «світового уряду».

З крахом СРСР ідея використання енергетики для досягнення цілей Кремля у зовнішніх відносинах не зникла, а була трансформована. Запроваджуючи соціально-економічні реформи, створюючи інститут приватної власності, копіюючи західну економічні модель, Кремль отримав інструментарій «проникнення» в західну систему. Водночас на відміну від економічних інтересів західноєвропейських компаній у реалізації спільних проєктів Росія цими проєктами реалізовувала свої інтереси, які виходили далеко за межі економіки.

Стратегія Кремля почала трансформуватися, переходячи від базової формули «використання енергетики в обмін на допуск на ринок країни» до формули «енергоресурси в обмін на контроль за країною». Стратегія В. Путіна відрізнялася низкою новацій:

- спроба уникнення обмежень, визначених межами угод між країнами, щодо постачання газу «державам» (контрактів на постачання енергоресурсів визначеним державою компаніям) та виходу на пряме постачання «споживачам» (формування контрактної бази між російським виробником і кінцевими споживачами різних форм власності), що створює можливість опосередкованого контролю останніх через цінові маніпулювання;
- використання енергетики не стільки для розширення ринку збуту російських енергоресурсів, скільки для контролю за ухваленням рішень у цих країнах і приведення до влади залежних проросійських політиків;
- відсутність обмежень щодо застосування енергетичної зброї для досягнення цілей (корумпування, зокрема підкуп, і шантаж посадових осіб, політиків; використання незаконних схем

експортом у СРСР та інші соціалістичні країни, реалізовував стратегію «контрольованого технологічного відставання». В епоху Холодної війни КОКОМ створював переліки «стратегічних» товарів і технологій, що не підлягають експорту до країн «Східного блоку», а також встановлював обмеження щодо використання товарів і технологій, дозволених для постачання як виняток.

і транзакцій; застосування «активних заходів»; маніпулювання нормами правових актів та процедурою ухвалення рішень; диверсії та порушення роботи енергетичної інфраструктури; збройна агресія тощо).

Застосування енергетичної зброї «у мирному режимі» може бути схематизовано таким чином:

- створення організаційної структури для здійснення торгівлі енергоресурсами в різних країнах (*створення спільних посередницьких компаній для продажу російських енергоресурсів*) і формування залежностей цих країни й суб'єктів господарювання від «добрих відносин» з російськими постачальниками (*у бажанішому варіанті – формування заборгованостей перед російськими суб'єктами*);
- викуп російським капіталом важливих суб'єктів господарювання або спільних компаній для управління активами (*важлива критична енергетична інфраструктура, банківська сфера та медіа*);
- формування проросійського лобі й приведення проросійських політиків до влади в цільових країнах (*формування лобістської підтримки енергетичним проектам Росії*);
- маніпулювання іншою країною через вплив на економіку (загроза «економічного руйнування» країни в разі незважання на інтереси Росії) та політику (*маніпулювання проросійськими політиками, корумпованими російськими структурами*).

Аналіз свідчить про високий ступінь відвертості російської влади щодо цілей і методів використання енергетики для досягнення геополітичних цілей. Визначені стратегічними документами цілі й завдання послідовно імплементувались у практичну діяльність різних суб'єктів та інституцій. Високою також є організаційна й виконавська дисципліна та ефективність реалізації окремих передбачених заходів і проєктів.

Кремль не приховував своїх намірів інтегрування енергетики у стратегію формування геополітичного впливу Росії. Це неодноразово зазначали українські та низка зарубіжних експертів. Водночас значна частина представників західної політичної еліти закривали очі на використання Росією енергетики як політичного інструменту. Понад те, можна стверджувати, що пояснення поведінки Росії на енергетичних ринках Європи лише через призму

прагматизації економічних відносин були одним із методів легалізації проросійських інтересів у публічному, економічному та політичному просторі ЄС.

Істотну роль у просуванні російської геостратегії реваншу відігравали окремі політичні лідери країн і менеджери енергетичних компаній ЄС.

Протягом тривалого часу привернення їхньої уваги щодо застосування Росією енергетики в політичних цілях, порушення інтересів України, країн Центральної і Східної Європи при реалізації Росією обхідних маршрутів газопостачання не викликало висловлення чіткої позиції ЄС. Понад те, окремі посадовці ЄС обгрунтовували можливість відхилення від положень європейського законодавства, посилалися на права комерційних компаній реалізовувати будь-які проєкти й наявність особливих інтересів окремих країн – членів ЄС щодо відносин з Росією.

Нехтування світовим товариством фактів застосування Росією енергетичної зброї за мирних часів спричинило імплементацію енергетичного виміру в нову концепцію ведення воєн. Росія не тільки стала узгоджувати свою енергетичну політику з воєнною (координувати дії в економічній, енергетичній, воєнній, дипломатичній сферах), а й використовувати неформальні структури, зв'язки та операції (зокрема, приватні військові компанії) для реалізації геополітичних цілей.

На сьогодні Росія завершила інтеграцію окремих аспектів енергетичної політики у стратегію реалізації її геополітичних інтересів. Застосований інструментарій не обмежується лише заходами «захоплення» енергетичних ринків й їх «захисту» від конкуруючих постачальників, до нього належать заходи впливу на функціонування критичної енергетичної інфраструктури різних країн. При цьому диверсії проти енергетичних об'єктів можуть бути реалізовані з використанням зброї як контрольованими неформальними збройними структурами, так і регулярними частинами Збройних сил Росії.

Зростання агресивності поведінки Росії й усвідомлення природи та цілей гібридної стратегії формування впливу РФ у світі (економічне захоплення активів, дезінформація та маніпулювання громадською думкою, поширення корупційної «бізнескультури» та «приватизація» лідерів різних країн, диверсії та акти насиль-

ства) спонукали Захід до протидії російським гібридним методам впливу¹⁸⁴.

Солідарна позиція західних країн, запровадження дієвих заходів реагування на гібридну агресію Росії (протидія дезінформації, запровадження санкційних обмежень тощо) починають давати окремі результати (Дод. 6). Водночас сталої довгострокової стратегії Заходу щодо Росії, її поточного керівництва ще не сформовано. Для Заходу настав час згадати «Довгу телеграму» Дж. Кеннана¹⁸⁵ й знайти механізми реагування, адекватні не тільки поточній ситуації, а й прогнозованому подальшому посиленню протистояння. Ескалація триватиме, поки світове товариство не виставить Кремлю непідйомну ціну.

Одним із виявів пошуку відповіді на нові виклики, що постають перед Заходом в умовах проникнення російського капіталу, корупції в економічну систему західних країн і відвертої імплементації невійськових сфер (економіки, енергетики, культури тощо) у геополітичну боротьбу, стала спроба налагодити контроль за інвестиціями в критичні ланцюжки забезпечення життєдіяльності суспільства й держави.

З 2018 року Захід почав посилювати законодавство в частині формування механізмів моніторингу зарубіжних інвестицій та контролю за діяльністю підприємств критичної інфраструктури і/або стратегічних підприємств. Зокрема, у 2018 році у США ухвалено Закон про модернізацію перевірки іноземних інвестицій (*Foreign Investment Risk Review Modernization Act*)¹⁸⁶, а в Австралії – Закон про безпеку критично важливої інфраструктури (*Security of Critical Infrastructure Act*)¹⁸⁷. Необхідність запровадження уніфікованого підходу до контролю за іноземними інвестиція-

¹⁸⁴Joint Communication to the European Parliament and the Council «Joint Framework on countering hybrid threats a European Union response». URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016JC0018> (дата звернення: 05.05.20).

¹⁸⁵«Длинная» телеграмма Кеннана. URL: <https://world-post.org/rus/povost/?n=38>(дата звернення: 05.05.20); Телеграмма посольства США в Москве № 511. «Длинная телеграмма». <http://www.doc20vek.ru/node/332> (дата звернення: 05.05.20).

¹⁸⁶S. 2098: Foreign Investment Risk Review Modernization Act of 2018. URL: <https://www.govtrack.us/congress/bills/115/s2098> (дата звернення: 05.05.20).

¹⁸⁷Security of Critical Infrastructure Act 2018. URL: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2018A00029> (дата звернення: 05.05.20).

ми було також визначено в ЄС. У березні 2019 року було схвалено Регулювання ЄС¹⁸⁸, яким встановлюється завдання країнам – членам ЄС та загальні підходи щодо побудови системи моніторингу іноземних інвестицій у критичну інфраструктуру, критичні ланцюжки постачання та критичні технології тощо.

Проте, на наш погляд, це лише перетворить протиборство на протистояння вищого ступеня й розширить набір інструментів, застосовуваних Росією. Позицію Кремля щодо використання енергетики як інструменту геополітичної боротьби не буде змінено без суттєвого тиску.

Питання взаємовідносин з Росією в енергетичній сфері мають бути серйозно проаналізовані. Позиція ЄС та інших країн, що пов'язують своє майбутнє із ЄС, має базуватися на спільних цінностях і бути солідарною. Питання полягає в готовності лідерів країн зберігати прихильність до солідарності й спільних підходів до розв'язання проблем.

¹⁸⁸ Regulation (EU) 2019/452 of the European Parliament and of the Council of 19 March 2019 establishing a framework for the screening of foreign direct investments into the Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/452/oj> (дата звернення: 05.05.20).

ДОДАТКИ

Енергетика у реалізації геополітичних цілей Росії (огляд прикладів)

Відповідно до доктринальних установок та цілей, зафіксованих у стратегічних документах, Росія усвідомлено та цілеспрямовано застосовує комплекс інструментів «політико-економічного» тиску для досягнення її зовнішньополітичних інтересів. Сфера енергетики є дуже ефективним (завдяки вазі російського енергетичного сектору) й зручним інструментом (легко маскувати геополітичні цілі під умови контрактів) впливу.

1. Газова торгівля в трикутнику Туркменістан – Росія – Україна

У 1994 році «Газпром» відмовив Туркменістану в 11-відсотковій квоті потужності (близько 24 млрд куб. м) транзиту природного газу до України територією Росії. Квота була закріплена за Туркменістаном ще з часів СРСР. У такий спосіб «Газпром» припинив непідконтрольну йому торгівлю Туркменістану та України, що здійснювалась у бартерній формі. З того часу на ринок газової торгівлі СНД вийшли сумнозвісні газпромівські компанії-посередники, які «домовлялись із «Газпромом»» про надходження туркменського газу до газпромівської труби.

Після кризи відносин у газовій торгівлі між Росією та Туркменістаном (у 1997–1999 рр.), спричиненою бажанням «Газпрому» знизити закупівельні ціни, обсяг видобутку природного газу в Туркменістані фактично знизився до рівня внутрішнього споживання – близько 12 млрд куб. м у 1998 році. Постачання туркменського газу до України чи інших країн, навіть у бартерній формі, було припинене через блокування «Газпромом» доступу до трубопроводів. Лише відновлення світової економіки після економічної кризи 1998 року та зростання попиту на природний газ на європейських ринках розблокувало постачання газу з Туркменістану, проте все-таки на умовах, диктованих Росією.

РФ розпочала здійснення силової політики, яка відкрито визнавала паливно-енергетичний комплекс Росії інструментом здійснення зовнішньої політики. Ця політика спрямовувалася на монополізацію контролю над газовим ринком країн СНД і постачанням газу до Європи. «Газпром» почав викуповувати весь вільний газ країн Середньої Азії. Відповідних домовленостей з Казахстаном й Узбекистаном Росії вдалося досягти до 2002 року, а в квітні 2003 року Росія ухвалила з Туркменістаном угоду, що передбачала продаж «Газпрому» фактично всього наявного вільного природного газу в обсязі 2 трлн куб. м газу до 2028 року. Такими угодами Росія фактично перекреслила будь-яку можливість незалежних закупівель газу в Туркменістану, навіть через посередників.

Для досягнення відповідних домовленостей з керівництвом Туркменістану Росія навіть зголосилася анулювати громадянство для російськомовних жителів Туркменістану. Це було дуже потрібним для президента Туркменістану С. Ніязова: члени організації, що влаштувала замах на його життя в листопаді 2002 року¹⁸⁹ мали саме подвійне громадянство (Туркменістану й Росії), що зумовлювало відповідні юридичні наслідки.

Після побудови в 2003 році газопроводу «Блакитний потік» (з Росії до Туреччини дном Чорного моря) та укладення зобов'язальних домовленостей з Туркменістаном Росія заблокувала ініціативу щодо створення незалежного від Росії каналу постачання туркменського газу до Південно-Східної Європи територією Туреччини. Реалізація «Блакитного потоку» дозволила РФ досягти мети – усунення на тривалий час потенційного конкурента з її традиційного європейського ринку й збереження залежності країн ЄС і Туреччини від постачання російського природного газу.

Забезпечивши монополію, Росія розпочала цілеспрямоване примушування України до підвищення цін на закупівлю природного газу в 2005-2008 роках. Як аргумент використовувалася, зокрема, теза про аналогічне підвищення закупівельних цін у Туркменістані. Проте у розпал світової фінансово-економічної кризи 2008 року обсяги закупівель і ціни на газ на ринках Європи різко

¹⁸⁹ Как Россия сдала наших в Туркмении. URL: <http://www.ej.ru/?a=note&id=1067> (дата звернення: 20.03.20); Русских в Туркмении вновь обменяли на газ. URL: <https://svpressa.ru/society/article/27401/> (дата звернення: 20.03.20)

знизилися, і «Газпром» відповідно до протиснутої ним же формули «купуй або плати» був змушений виплачувати значні суми Туркменістану відповідно до контрактних зобов'язань.

Саме цього вимагала Росія й від України в межах виконання таких саме умов контрактів 2009 року між «Газпромом» і НАК «Нафтогаз України». Проте методи розв'язання проблеми дотримання контрактних зобов'язань в Україні та Росії були різними. Україна тривалий час вела перемовини про зміни умов контрактів і позивала до суду щодо адекватності укладених контрактів ринковим вимогам, вимагаючи їх перегляду. Росія натомість спровокувала форс-мажорну ситуацію. Вибух на газопроводі в Туркменістані у квітні 2009 року¹⁹⁰ допоміг їй призупинити чинність незручного для неї договору з Туркменістаном і знову усунути конкурента з ринку. Новий договір між Туркменістаном та Росією в газовій сфері був укладений у 2010 році, проте уже за цінами та обсягами постачання, вигідними для Росії.

2. Росія на ринку ЄС

ЄС намагався забезпечитися від диктату країн-постачальників, навчений досвідом енергетичних криз 70-х років минулого століття. Основним методами було визнано диверсифікацію постачань і формування конкурентних енергетичних ринків. Пріоритетами енергетичної політики ЄС стали: лібералізація внутрішнього енергетичного ринку (передусім ринку газу та електроенергії), перегляд довгострокових контрактів (зниження обов'язкового рівня закупівлі газу відповідно до формули «купуй або плати», уникнення прив'язки цін на природний газ до ціни на нафту, вилучення заборони на реекспорт), розширення спотової торгівлі природним газом, розширення джерел постачання, недопущення домінування одного постачальника на ринку, розмежування (*unbundling*) діяльності з постачання й транспортування.

Для досягнення цілей центральні політичні органи влади ЄС поступово змінювали законодавство країн ЄС в енергетичній сфері. Через ухвалення «пакетів енергетичних директив» та нала-

¹⁹⁰Росія і Туркменістан звинувачують один одного у вибуху газопроводу. URL: <http://ua.korrespondent.net/world/800113-rosiya-i-turkmenistan-zvinuvachuyut-odin-odnogo-u-vibuhu-gazoprovodu> (дата звернення: 20.03.20)

годження системи моніторингу їх дотримання Єврокомісія почала поступово реалізовувати енергетичну політику ЄС, спрямовану на відмову від багаторічних схем торгівлі енергоресурсами, що передбачали укладення країнами-членами двосторонніх договорів, незважаючи на інтереси європейської спільноти загалом та інших країн ЄС.

Третій енергетичний пакет Євросоюзу у сфері електроенергетики та природного газу, що набув чинності 3 березня 2011 року, створив належне підґрунтя для започаткування єдиної політики ЄС у енергетичній сфері. Єврокомісія намагалася закріпити вимоги цього пакета для реалізації проєктів газопостачання до ЄС¹⁹¹. Прикладом успішності цього стало встановлення вимоги Єврокомісії щодо застосування положень Третього енергетичного пакету під час укладання нового договору між Росією та Польщею ще в 2010 році¹⁹² з метою приведення її до вимог законодавства ЄС¹⁹³.

Поступово країни – члени ЄС розпочали імплементувати вимоги енергетичного законодавства ЄС до національних законодавств і контрактної бази з Росією. Вартість природного газу в ЄС, до запровадження третього енергетичного пакету, переважно ґрунтувалася на довгострокових контрактах із постачальниками газу в прив'язці до цін на нафту. Поступове збільшення на європейсько-

¹⁹¹ Maltby T. European Union energy policy integration: A case of European Commission policy entrepreneurship and increasing supranationalism / Energy Policy. Volume 55, April 2013, Pages 435-444. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.12.031>

¹⁹² Polish-Russian gas deal tests EU energy policy. URL: https://ceskapozice.lidovky.cz/tema/polish-russian-gas-deal-tests-eu-energy-policy.A101129_193635_pozice_663 (дата звернення: 20.03.20);

Новые соглашения между РФ и Польшей не должны вызвать нарекания у Еврокомиссии. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1530288> (дата звернення: 20.03.20); Polish-Russian gas treaty receives EU blessing. URL: <https://www.euractiv.com/section/uk-europe/news/polish-russian-gas-treaty-receives-eu-blessing/> (дата звернення: 20.03.20).

¹⁹³ Єврокомісія наполягла, щоб міжурядова угода між Росією та Польщею була приведена до вимог законодавства ЄС. Наслідком чого стало закріплення вимог до оператора газотранспортної системи Польщі забезпечити: запровадження принципу «транспортуй або плати»; розподіл доступної потужності на прозорій недискримінаційній основі; надання послуг із зворотного транзиту (реверс); встановлення недискримінаційних тарифів. Фактично ця вимога Єврокомісії у 2010 році відіграла позитивну для України роль у 2013 році, адже уможливила отримання реверсного постачання природного газу з території Польщі.

му ринку розриву цін між постачаннями з прив'язуванням до цін на нафту¹⁹⁴ та за спотовими цінами посилювало переконання європейців у необхідності лібералізувати ринок газу й відмовитися від прив'язки до цін на нафту в контрактах з постачальниками.

«Газпром» відмовлявся від перегляду умов ціноутворення. Проте через економічний спад у 2008–2009 рр., а також через імплементації положень законодавства ЄС «Газпром» з метою збереження своєї частки ринку був змушений піти на поступки та переглянув угоди з більшістю європейських компаній. Станом на травень 2013 року він надав знижки майже всім партнерам за винятком компаній, що становили найбільшу загрозу реалізації російської політики контролю європейського газового ринку. НАК «Нафтогаз України» за результатами розгляду скарги проти «Газпрому» Стокгольмським арбітражем у 2018 році також домігся ухвалення рішення на свою користь¹⁹⁵.

Водночас «Газпром» чинив спротив поширенню вимог енергетичного законодавства ЄС на його проекти з постачання природного газу на ринок Євросоюзу. Росія встигла завершити спорудження газопроводу «Північний потік – 1»¹⁹⁶ дном Балтійського моря до повноцінної імплементації вимог Третього енергетичного пакету директив ЄС.

Російський проєкт постачання газу до ЄС дном Чорного моря з Росії до Болгарії («Південний потік») був спробою Росії уникнути посилення конкуренції на європейському ринку й заблокувати доступ газу на територію Європи від інших постачальників. Росія, навіть після проголошення Єврокомісією альтернативного варіанту в межах «Південного газового коридору»¹⁹⁷, всіма можливими

¹⁹⁴ Саме за принципом «прив'язування цін на газ до ціни на нафту» було укладено надзвичайно невідгідні для України контракти на постачання природного газу в 2009 році.

¹⁹⁵ Історична перемога України: Стокгольмський арбітраж. URL: <http://naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/A6094D6DF82CF76BC225834B00523754?OpenDocument&Expand=2&> (дата звернення: 20.03.20).

¹⁹⁶ Газ без визи. Дмитрий Медведев открыл «Северный поток». URL: <https://rg.ru/2011/11/08/potok-site.html> (дата звернення: 20.03.20).

¹⁹⁷ «Південний газовий коридор» є ініціативою Європейської комісії щодо маршруту постачання природного газу з регіонів Каспію та Близького Сходу до Європи. Мета «Південного газового коридору» - знизити залежність Європи від російського газу й додати джерела енергопостачання. Ініціативу було запропоновано в повідомленні Європейської комісії «Другий стратегіч-

засобами^{198,199} лобювала непоширення дії Третього енергетичного пакету на «Південний потік».

Втративши можливість «протискування» «Південного потоку» через країни ЄС, Росія оголосила про закриття проекту 1 грудня 2014 року²⁰⁰. Проте у той самий день «Газпром» оголосив про реалізацію проекту «Турецький потік»²⁰¹, який фактично дублював маршрут «Південного потоку», проти виходив на територію Туреччини. Новий проект передбачав реалізацію того самого стратегічного завдання: обминання території України й блокування виходу «неросійського» газу на ринки ЄС з південно-східного напрямку.

Реалізація Росією окремих енергетичних проектів разом із контрагентами з ЄС також торпедували принцип солідарності країн – членів ЄС, закладений у засадничих документах ЄС, зокрема енергетичному законодавстві. Ініційований Росією другий проект постачання природного газу дном Балтійського моря «Північний потік – 2» (доповнення до вже побудованого «Північного потоку») переслідував саме цю мету.

ний огляд енергетики – План дій щодо енергетичної безпеки та солідарності» в 2008 році. (Див.: An EU Energy Security and Solidarity Action Plan : Second Strategic Energy Review. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0781:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 20.03.20).

¹⁹⁸ «Південний потік» обмінюють на Україну. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/261097/pivdennej-potik-obminyuyut-na-ukrayinu> (дата звернення: 20.03.20); Москва засудит ЄС за газ. Росія готова судитись з Євросоюзом из-за Третьего энергопакета. URL: <https://www.gazeta.ru/business/2013/12/04/5783613.shtml> (дата звернення: 20.03.20).

¹⁹⁹ «Южный поток» утекает от Еврокомиссии. URL: <https://www.gazeta.ru/business/2014/09/02/6200757.shtml> (дата звернення: 20.03.20); Еврокомиссия готова исключить «Южный поток» из-под действия Третьего энергопакета. URL: <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2014/09/05/isklyuchenie-dlya-yuzhnogo-potoka> (дата звернення: 20.03.20).

²⁰⁰ Россия решила остановить строительство «Южного потока». Проект, в который «Газпром» уже вложил \$5 млрд, будет остановлен из-за позиции Болгарии, сообщил Владимир Путин. URL: <https://www.interfax.ru/business/410431> (дата звернення: 20.03.20).

²⁰¹ «Газпром» переориентирует черноморский газопровод из Болгарии в Турцию. URL: <https://www.interfax.ru/business/410438> (дата звернення: 20.03.20); Подписано соглашение по новому газопроводу из РФ в Турцию. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3112736> (дата звернення: 20.03.20); «Газпром» приступил к строительству морского участка «Турецкого потока». URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3292586> (дата звернення: 20.03.20).

Протягом тривалого часу відповідальні посадовці ЄС не ухвалювали конкретних рішень щодо врегулювання проблеми, незважаючи на заяви України²⁰² та інших країн Балтії та Східної Європи²⁰³ про те, що реалізація проєкту «Північний потік – 2» порушує принцип солідарності ЄС і не розв'язує проблему забезпечення енергетичної безпеки. Понад те, окремі лідери ЄС і посадовці обґрунтовували можливість відхилення від вимог Третього енергетичного пакета директив ЄС, посиляючись на права комерційних компаній реалізовувати будь-які проєкти²⁰⁴ та наявність інтересів окремих країн – членів ЄС.

І це на тлі того, що за результатами обговорення на саміті Євросоюзу, що відбувся 18 грудня 2015 р., було наголошено на необхідності дотримання в нових проєктах вимог Третього енергетичного пакета. Президент Європейської ради Д. Туск (*Donald Tusk*) також зазначив, що проєкт не відповідає нормам і правилам ЄС про диверсифікацію постачання енергоресурсів до Європи²⁰⁵, а його реалізація призведе до збільшення залежності Європи від одного постачальника та формування панівної позиції «Газпрому» на німецькому ринку.

Росія також активно просувала на зовнішніх ринках свої ядерні технології. Їх використання ставало умовою розширення співпраці з іншими країнами та надання значних фінансово-економічних переваг країнам, які погодяться будувати атомні електростанції за

²⁰²Звернення Верховної Ради України до парламентів та органів виконавчої влади держав - членів Європейського Союзу стосовно посилення співпраці у галузі енергетичної безпеки та потенційних ризиків реалізації проєктів з будівництва транзитних газопроводів в обхід України. URL: <http://www.rada.gov.ua/news/Novyny/137422.html> (дата звернення: 20.03.20).

²⁰³Польща, Литва и Латвия подписали письмо об опасности Северного потока – 2. <https://nv.ua/biz/economics/polsha-litva-i-latviya-podpisali-pismo-ob-opasnosti-severnogo-potoka-2-2457012.html> (дата звернення: 20.03.20); 13 стран ЕС выступают против Северного потока-2. URL: <https://biz.liga.net/ekonomika/tek/novosti/13-stran-evrosoyuza-vystupayut-protiv-severnogo-potoka-2---smi> (дата звернення: 20.03.20); Европарламент выступает за отмену «Северного потока – 2». URL: <https://p.dw.com/p/39G6F> (дата звернення: 20.03.20).

²⁰⁴Germany's Merkel Defends Russian Gas Pipeline Plan. URL: <http://www.wsj.com/articles/germanys-merkel-defends-russian-gas-pipeline-plan-1450447499> (дата звернення: 20.03.20); В Австрии раскритиковали санкции США против «Северного потока-2». URL: <https://rg.ru/2020/01/13/v-avstrii-raskritikovali-sankcii-ssha-protiv-severnogo-potoka-2.html> (дата звернення: 20.03.20).

²⁰⁵Tusk Says Nord Stream 2 Does Not Meet EU Energy Rules. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/news/27436197.html> (дата звернення: 20.03.20).

російськими технологіями. Просування російських інтересів у цій сфері здійснювалося за двома основними напрямками:

- надання фінансових ресурсів у обсягах і на умовах, що переважають ринкові пропозиції на будівництво атомних станцій за «радянськими/російськими» технологіями;
- блокування можливостей використання ядерного палива неросійських виробників на вже побудованих «російських» станціях²⁰⁶.

Підтвердженням цієї тези є проекти з постачання ядерного палива та добудови двох блоків на АЕС Темелін (Чехія) та АЕС Пакш (Угорщина) й надання кредитів на будівництво цих АЕС.

Будівництво АЕС на території Туреччини було запропоновано в межах розширення співробітництва з цією країною поряд з просуванням проектів з постачання природного газу та побудовою транзитного нафтопроводу (для обминання завантаженої Босфорської протоки).

Угода про будівництво АЕС «Аккую» (укладено в травні 2010 року) фіксує будівництво й введення в експлуатацію чотирьох енергоблоків з реакторами типу ВВЕР – 1300. Цей проект став першим у світі проектом, що реалізує модель ВОО (*build-own-operate*, тобто будуй-володій-експлуатуй). Угода передбачає, що АЕС будуватиметься за російським проектом і російським підрядником, а іноземні інвестори зможуть придбати частку компанії у розмірі 49 %.

Водночас економічна ефективність проекту для Росії є досить суперечливою, і російські експерти розкритикували проект як економічно не вигідний. Вони, зокрема, зазначили, що²⁰⁷:

- відсутні фінансові зобов'язання з боку Туреччини; з високою ймовірністю витрати будуть оплачені з російського бюджету;
- відсутня оцінка попиту на електроенергію АЕС та зобов'язання турецької сторони щодо будівництва ліній електропередач і підстанцій для відбору потужностей;

²⁰⁶ Для АЕС, що функціонують за «радянськими/російськими» технологіями, монопольним постачальником палива (шестигранна конструкція паливних збірок) є російська компанія «ТВЕЛ». Єдиним конкурентом на ринку ядерного палива для АЕС цього типу є компанія Westinghouse, яка з середини 1990-х років розпочала виробництво ядерного палива в конструкційному виконанні, придатному для використання на таких станціях.

²⁰⁷ Все риски проекта АЭС Аккую. URL: <http://www.proatom.ru/modules.php?name=News&file=article&sid=3715> (дата звернення: 29.04.20).

- ціна на електроенергію зафіксована на 25 років без урахування інфляції, зростання світових цін на електроенергію й зміни курсу валют;
- проєктна компанія отримала безвідсотковий кредит на будівництво, що є безпрецедентним у практиці довгострокових міжнародних інвестиційних контрактів.

Угорщина також висловила готовність побудувати додаткові блоки на АЕС «Пакш» й уклала додаткову угоду на постачання ядерного палива з Росії через її щедрі кредитні умови. За укладеним у грудні 2014 р. контрактом Москва домовилася надати Угорщині кредит у розмірі до 10 млрд євро, який Будапешт почне погашати після введення блоків в експлуатацію. Саме після цього, у лютому 2015 р., під час візиту президента В. Путіна до Угорщини²⁰⁸, В. Орбан розкритикував енергетичну політику ЄС і заявив, що його країна «утримується від поставок природного газу в Україну за «реверсним» маршрутом²⁰⁹. З березня 2015 р. угорський парламент схвалив закон, за яким на 30 років буде засекречено положення контракту з «Росатомом»²¹⁰. Така утаємниченість навіть викликала неабияку критику в Європейському Союзі та ініціювання її перевірки на відповідність енергетичному законодавству ЄС²¹¹.

З огляду на низький рівень конкуренції на ринку ядерного палива та виходячи з вимог енергетичної безпеки, ЄС був змушений зазначити проблему диверсифікації постачання палива в останній Стратегії енергетичної безпеки, ухваленій у травні 2014 р. Було зафіксовано необхідність встановити вимоги до операторів АЕС при

²⁰⁸Як повідомляла європейська преса, Путін поставив угорського прем'єра перед жорстким вибором: або той приймає російського лідера в Будапешті, або Росія відмовляється надалі постачати дешевий газ в Угорщину. (Див.: Венгрія показала Путину, що хоче встановити відносини з Заходом – NYT. URL: http://zn.ua/WORLD/vengriya-pokazala-putinu-cho-hochet-vostanovit-otnosheniya-s-zapadom-nyt-167408_.html (дата звернення: 29.04.20).

²⁰⁹Після візиту Путіна Угорщина відмовилась препродувати Україні російський газ. URL: http://ipress.ua/pislya_vizytu_putina_ugorshchyna_vidmoylas_postachaty_ukraini_gaz_bloomberg_111150.html (дата звернення: 29.04.20).

²¹⁰Hungary Classifies Russian Nuclear Deal for 30 Years Amid Outcry. URL: <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-03-03/hungary-classifies-russian-nuclear-deal-for-30-years-amid-outcry> (дата звернення: 29.04.20).

²¹¹Євросоюз може заблокувати атомний контракт між Угорщиною та Росією. URL: http://ipress.ua/evrosoyuz_mozhe_zablokovaty_atomnyy_kontrakt_mizh_ugorshchynoyu_ta_rosiyeu111686.html (дата звернення: 29.04.20).

ухваленні рішення про будівництво нового /реконструкцію атомних блоків, передбачати технічні рішення, що уможливають використання палива неросійського виробництва²¹².

Активне використання енергетичних технологій російського виробництва для розширення впливу РФ викликало стурбованість й у інших країн. США у 2019 році здійснили огляд політики виробників атомних технологій і відзначили суттєве посилення позицій Росії та Китаю, зокрема завдяки масованій неринковій підтримці з боку їхніх урядів. В Огляді²¹³ зазначається, що Росія, користуючись своєю позицією монополіста на ринку «радянських ядерних технологій», сформувала механізм залежності для країн, що користуються цими технологіями, через монополізацію постачання послуг у сфері збагачення урану та постачання ядерного палива. Понад те, Росія почала агресивно виходити на нові ринки, пропонуючи російські технології і послуги у сфері ядерної енергетики навіть для операторів ядерних реакторів у США.

Справді, діяльність російської компанії – виробника ядерного палива для атомних електростанцій «ТВЕЛ» є важливим елементом вирішення стратегічних завдань держкорпорації «Росатом» щодо зростання експорту російських ядерних технологій. Для досягнення лідерства на світовому ринку виробництва й послуг ядерно-теплого циклу «ТВЕЛ» заявила про наміри до 2025 року закріпитися на таких позиціях щодо послуг на світовому ринку: послуги зі збагачення урану на рівні не менше ніж 45 %; послуги з виробництва (фабрикації) ядерного палива – не менше ніж 25 %²¹⁴. Для цього компанія реалізує комплекс заходів із розширення своєї частки на традиційних ринках (ринок «радянських/ російських» ядерних технологій), а також експансію на нові ринки²¹⁵, зокрема

²¹² European Energy Security Strategy. URL: <https://ec.europa.eu/energy/en/publications/european-energy-security-strategy> (дата звернення: 29.04.20).

²¹³ Restoring America's Competitive Nuclear Energy Advantage. USA Department of energy, 2020. URL: https://www.energy.gov/sites/prod/files/2020/04/f74/Restoring%20America%27s%20Competitive%20Nuclear%20Advantage_1.pdf (дата звернення: 29.04.20).

²¹⁴ ОАО «ТВЭЛ» – разработчик, производитель и поставщик ядерного топлива. URL: <http://www.nccp.ru/upload/main/For%20Game%20FSAP/19.pdf> (дата звернення: 29.04.20).

²¹⁵ Російська компанія з виробництва ядерного палива «ТВЕЛ» вже давно вийшла на ринок ТВС «западного дизайну» (квадратного перерізу, а не гексагонального, як у реакторах ВВЕР «радянської конструкції»). Загалом

на ринки ядерного палива для атомних електростанцій західного дизайну.

Зважаючи на це, департамент енергетики у згаданому Огляді планує запропонувати зміни до законодавства й розробити програму підвищення спроможності компаній США конкурувати на ринку ядерних технологій у наданні послуг зі збагачення урану, виробництві й постачанні ядерного палива, стандартизації вимог до безпеки експлуатації ядерних установок²¹⁶.

Україна також має історію спроб диверсифікації постачання ядерного палива на українські АЕС (всі вони, природно, побудовані за «радянською технологією») та ядерних технологій. Водночас кількарізкові спроби налагодити постачання ядерного палива виробництва *Westinghouse* на українські АЕС блокувались активною діяльністю російського лобі²¹⁷.

Примітка. *Будь-які спроби України здійснити диверсифікацію джерел постачання ядерного палива наражались на потужну протидію з боку офіційних осід з РФ²¹⁸. Російські експерти й політичні діячі намагались залякати українське суспільство та міжнародне товариство загрозою «новій Чорнобильській катастрофи» саме*

«ТВЕЛ» повною мірою забезпечує потреби 76 енергетичних реакторів у Росії та 15 державних – у Європі та Азії (17 % світового ринку), 30 дослідних реакторів у світі. (Див.: В Росатоме состоялся переговоры создателей консорциума по продвижению российского топлива ТВС-КВАДРАТ на рынок США. URL: <https://www.atomic-energy.ru/news/2016/07/20/67659> (дата звернення: 29.04.20); Топливная компания росатома «ТВЭЛ» и Global Nuclear Fuel подписали соглашение для лицензирования и коммерческих поставок ТВС-КВАДРАТ в США. URL: <http://www.rosatominternational.com/news/2016/05/26-05-1> (дата звернення: 29.04.20).

²¹⁶Restoring America's Competitive Nuclear Energy Advantage. USA Department of energy, 2020. URL: https://www.energy.gov/sites/prod/files/2020/04/f74/Restoring%20America%27s%20Competitive%20Nuclear%20Advantage_1.pdf (дата звернення: 29.04.20).

²¹⁷Маскалевич І. Атомне поле: проміжний пейзаж. URL: https://dt.ua/energy_market/atomne-pole-promizhnyi-peyzazh-.html (дата звернення: 29.04.20).

²¹⁸Перший заступник голови комітету Держдуми з промисловості Владімір Гутенев направив послання канцлеру Німеччини Ангелі Меркель, в якому попередив про небезпеку відмови українських атомних станцій від розрахованого на них російського ядерного палива і запропонував їй ініціювати створення спецгрупи в МАГАТЕ для проведення детальної експертизи безпеки операцій по заміні палива на АЕС України. (Див.: Меркель предупредила об опасности для ЕС отказа украинских АЭС от российского ядерного топлива. URL: <http://vz.ru/news/2014/4/24/683799.html> (дата звернення: 29.04.20).

*через використання неросійського ядерного палива тощо*²¹⁹. Інформаційні «вигадання» було підготовлено низкою європейських експертів й українськими проросійськими лобі²²⁰.

Лише з 2014 року вдалося суттєво просунутися з цього питання. З 2014 по 2017 рік експлуатацію палива виробництва *Westinghouse* на українських атомних електростанціях було розширено з одного до шести енергоблоків; здійснено постачання 13 партій ядерного палива цієї компанії²²¹. У січні 2018 року між ДП «НАЕК «Енергоатом»» і *Westinghouse Electric* укладено угоду про продовження співробітництва до 2025 року²²². Завдяки американському ядерному паливу на українських АЕС на середину 2018 року вже виробляється близько 15 % електроенергії. Після повноцінного завершення перевірок з питань безпеки очікується, що частка електроенергії, виробленої з використанням ядерного палива компанії *Westinghouse*, зросте до 40 %.

²¹⁹ «Союз машинобудівників Росії стурбований намірами США укласти угоду з Україною про постачання паливних елементів для українських АЕС. «Фахівцям добре відомо, що експерименти одного дня вже закінчилися відмовою від використання на українських станціях паливних збірок типу ТВС-В американської компанії *Westinghouse*. Їх впровадження на АЕС України почалося в 2005 році і вже за результатами дослідної експлуатації одна пілотна ТВС-В була визнана негерметичною. Катастрофи вдалося уникнути тільки дивом.» (Див: Україне грозить другою Чернобыль? URL: <http://www.soyuzmash.ru/news/ukraine-grozit-vtoroy-chernobyl> (дата звернення: 29.04.20).

Українські ядерники працюють над створенням «брудної» ядерної бомби за наказом київської влади. Така зброя політики з Незалежної планують використовувати в суперечках з Росією. Під удар можуть потрапити Крим, Ростов та інші великі міста. Про це «Комсомолці» розповів політолог Сергій Марков. (Див.: Політолог: «Україна планує сбросить ядерную бомбу на Крым или Ростов». URL: <http://www.ufa.kp.ru/daily/26601.7/3616782/> (дата звернення: 29.04.20).

²²⁰ ЭС на Украине: угроза безопасности возрастает? URL: <https://p.dw.com/p/1ESWN> (дата звернення: 29.04.20)

²²¹ Стан впровадження ядерного палива нових модифікацій. URL: <http://www.energoatom.kiev.ua/ua//mobileactvts/implementation/> (дата звернення: 29.04.20).

²²² Енергоатом продовжив співробітництво із *Westinghouse* з поставок ядерного палива до 2025 року. URL: http://www.energoatom.kiev.ua/ua/actvts/international/international_activities/53493-energoatom_prodojviv_spvrobtnitctvo_z_westinghouse_z_postavok_yadernogo_paliva_do__roku/ (дата звернення: 29.04.20).

«Неформальні» методи впливу в реалізації геополітичних інтересів Росії (огляд прикладів, пов'язаних з енергетикою)

Для досягнення геополітичних цілей цим способом реалізації енергетичних проєктів Росія застосовувала різноманітні інструменти, далеко не економічного характеру. Прикладами цього може бути низка проєктів з постачання природного газу в обхід території України та поведінка російських компаній на внутрішніх ринках європейських країн.

«Північний потік – 1»

Для будівництва й подальшої експлуатації магістрального газопроводу «Північний потік – 1» дном Балтійського моря «Газпром» і низка західноєвропейських компаній 2 грудня 2005 року заснували спільне підприємство *Nord Stream AG*. Керуючим директором *Nord Stream* став Маттіас Варніг (*Matthias Warnig*), колишній співробітник східнонімецької розвідки, давній знайомий В. Путіна й колишній голова Ради директорів російського відділення банку *Dresdner Kleinwort Wasserstein*. Компанія була зареєстрована у «сумнозвісному» кантоні Цуг (Швейцарія), що звільнило її від необхідності оподаткування за російським законодавством²²³.

З 2006 року на запрошення президента Росії В. Путіна головою Комітету акціонерів *Nord Stream AG* став колишній канцлер Німеччини Г. Шредер. Обіймаючи посаду в компанії, він перед тим, як залишити пост канцлера Німеччини, пролобіював надання «Газпрому» кредиту на будівництво частини трубопроводу у сумі 1 млрд євро з двох німецьких банків. Якби «Газпром» не зміг погасити кредит, уряд Німеччини висловив би згоду гарантувати частину боргу²²⁴.

²²³ Інші посередники в торгівлі російськими енергоресурсами, поміж них сумнозвісна компанія *RosUkrEnergo*, також були зареєстровані в цій юрисдикції.

²²⁴ G. Schröder, *Gazprom and German foreign policy*. URL: <http://www.wsws.org/articles/2006/apr2006/schr-14.shtml> (дата звернення: 16.04.20).

Першу чергу проєкту було введено в експлуатацію в листопаді 2011 року, у 2012 році введено другу чергу, яка довела сукупну потужність трубопроводу до 55 млрд куб. м газу на рік. Проте фактична завантаженість газопроводу до 2016 року не досягала проєктного рівня, не перевищуючи 50 % завантаження проєктної потужності²²⁵.

«Блакитний потік»

Історія будівництва й подальшої експлуатації «Блакитного потоку» (газопроводу з Росії до Туреччини дном Чорного моря) також відображає геополітичні цілі Росії та широке застосування різних інструментів впливу. Не меншою мірою його спорудження переслідувало мету формування інструментів впливу на країни Каспійського регіону й Туреччину.

Проєкт потужністю постачання газу обсягом 16 млрд куб. м на рік був утілений в 2003 році, а економічний аспект його реалізації викликає багато запитань. «Блакитний потік» значно перевищив попередньо плановані обсяги необхідних інвестицій, а результатом його експлуатації стала суттєва недовантаженість трубопроводу. Реалізація супроводжувалася поєднанням «політичних й економічних» аспектів на найвищому рівні державного управління Туреччини та спричинила антикорупційні розслідування та відставку посадовців в уряді країни²²⁶. Водночас його здійснення дозволило на тривалий час заблокувати надходження газу з каспійських родовищ (Азербайджан і Туркменістан) на ринок Туреччини й змусити Туркменістан співпрацювати з Росією в газовій сфері.

«Південний потік»

Історія «Південного потоку» є не менш наочною. Цього разу був залучений італійський капітал і лобювання з боку влади Італії. Для реалізації проєкту у січні 2008 року було створено компа-

²²⁵ Сайт Nord Stream AG. URL: <https://www.nord-stream.com/ru/informatsiya-dlya-pressy/press-relizy/severnyi-potok-zavershil-2015-god-s-rekordnym-rezultatom-39-milliardov-kubometrov-gaza-postavleno-v-es-480/> (дата звернення: 16.04.20).

²²⁶ Турція очистит «Голубой поток» от взяток. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/390763> (дата звернення: 16.04.20).

нію *South Stream AG* (рівні частки «Газпрому» та італійської *Eni*), яку також було зареєстровано в кантоні Цуг. У 2009 році на запрошення В. Путіна до проєкту приєдналася французька енергетична компанія *EDF*.

В. Путін запропонував очолити *South Stream AG* колишнім високопосадовцям Італії та Франції, проте (можливо, через «погану славу» Г. Шредера) колишній прем'єр-міністр Італії Р. Проді та французький экс-президент Ж. Ширак відхили пропозицію²²⁷. Водночас В. Путіну вдалося порозумітися з С. Берлусконі, що пізніше спричинило розширення співпраці й досить суперечливу участь італійських компаній у реалізації спільних проєктів у Росії.

Саме італійські *Eni* і *Enel* у 2007 році брали участь у переформуванні активів «ЮКОСа», що потрапив у неласку²²⁸. Обидві компанії створили спільне підприємство з російськими компаніями й взяли участь в аукціоні з продажу активів «ЮКОСа». Пізніше, у 2009 році «Газпром» викупив ці активи в *Eni* і *Enel* за понад 4,6 млрд дол., що було дуже щедро порівняно з ринковими цінами²²⁹.

Відсутність прозорості у стосунках між «Газпромом», з одного боку, та владою й італійськими компаніями - з другого, навіть стала предметом пильної уваги з боку італійських парламентарів²³⁰. Парламентська комісія виявила тісні непрозорі відносини між дочірніми компаніями «Газпрому» і компанією близького друга С. Берлусконі. Італійські законодавці заблокували угоду, звинувативши прем'єр-міністра С. Берлусконі в персональній зацікавленості через участь його друга.

²²⁷Chirac turns down Putin's offer. URL: <http://www.day.kiev.ua/291548> (дата звернення: 16.04.20).

²²⁸The interview: Khodorkovsky's lawyer against Eni: «Complicit in the carve up of Yukos». URL: http://www.robertamsterdam.com/2007/04/translation_robert_amsterdam_i.htm (дата звернення: 16.04.20); Eni and Enel land YUKOS assets for Gazprom URL: <https://www.reuters.com/article/businesspro-yukos-auctions-dc/eni-and-enel-land-yukos-assets-for-gazprom-idUSL0406045620070404> (дата звернення: 16.04.20);

²²⁹Gazprom Will Buy Back Eni's Stake in Gazprom Neft. URL: <https://neftegaz.ru/en/news/companies/414827-gazprom-will-buy-back-enis-stake-in-gazprom-neft/> (дата звернення: 16.04.20); Gazprom in \$4.2bn deal with Eni over Neft. <https://www.ft.com/content/938ce6b2-2375-11de-996a-00144feabdc0> (дата звернення: 16.04.20).

²³⁰Berlusconi, Centrex, Hexagon 1 and 2 and Gazprom. Eurasia Daily Monitor Volume. 2008. Dec. 1. URL: <https://jamestown.org/program/berlusconi-centrex-hexagon-1-and-2-and-gazprom/> (дата звернення: 16.04.20).

Вплив на політику різних країн

Накопичені від торгівлі енергоресурсами кошти Росія широко використовувала для формування політичного лобі в країнах ЄС. Одним із найбільш відвертих виявів таких дій є діяльність РФ у Австрії. У травні 2019 року в країні вибухнув політичний скандал, пов'язаний з тіншовим фінансуванням росіянами правлячої політичної партії.

Зокрема, було засвідчено, що лідер Партії свободи Г.-К. Штрахе (*Heinz-Christian Strache*) напередодні парламентських виборів вів переговори про надання його партії російської фінансової і медійної підтримки в обмін на обіцянку віддячити державними контрактами й політичним впливом²³¹. Після виборів Партія свободи разом із Народною партією С. Курца (*Sebastian Kurz*) сформували коаліційний уряд, а Г.-К. Штрахе став віце-канцлером. Скандал спричинив відставку уряду й повторні парламентські вибори в Австрії²³².

Іншими прикладами застосування постачань енергоресурсів для підпорядкування енергетичних ринків різних країн може бути діяльність РФ у країнах Південно-Східної Європи та Балтії, де «Газпром» зосереджував свою діяльність на захопленні більшої частини ринку країн, блокуванні їхніх спроб забезпечити диверсифікацію постачання енергоносіїв²³³, формуванні лобістської підтримки реалізації російських енергетичних проєктів (купівля розподільчих мереж російськими компаніями, проєкти з видобутку й зберігання природного газу²³⁴, проєкти російських трубопро-

²³¹ Ібіца, росіянка та тінь Фірташа: як 7 годин відео знищили ультраправих в уряді Австрії. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/05/19/7096348/> (дата звернення: 21.05.20).

²³² Курц оголосив про дострокові вибори в Австрії у зв'язку зі скандалом навколо колишнього віце-канцлера. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/588042.html> (дата звернення: 21.05.20).

²³³ Bulgarians see Russian hand in anti-shale protests. URL: <https://www.ft.com/content/e011d3f6-6507-11e4-ab2d-00144feabdc0> (дата звернення: 16.04.20); Russia's Hostile Measures in Europe: Understanding the Threat. URL: <https://www.voanews.com/europe/bulgaria-key-battleground-us-russia-energy-war> (дата звернення: 09.04.20).

²³⁴ Подписан меморандум по расширению подземного хранилища газа «Банатский Двор» в Сербии. URL: <https://www.gazprom.ru/press/news/2019/january/article473180/> (дата звернення: 28.04.20).

водів з постачання/транзиту газу²³⁵) та блокуванні ринкових трансформацій у цих країнах.

Реалізуючи зазначені цілі, «Газпром» ставав інструментом економічного й політичного ослаблення конкретної країни й приведення до керівництва країною проросійського лобі, готового зважати на російські геополітичні інтереси й амбіції²³⁶. Проросійські лідери могли використовуватися також для просування російських інтересів у міжнародних комбінаціях Росії²³⁷. Можна навести багато прикладів використання російських енергетичних компаній і постачань енергоресурсів для закріплення Росії на Балканах²³⁸, у Центрально-Східній Європі²³⁹ та в Балтійських країнах²⁴⁰.

²³⁵Hungary attempts to bypass EU law on South Stream. URL: <https://www.euractiv.com/section/central-europe/news/hungary-attempts-to-bypass-eu-law-on-south-stream/> (дата звернення: 28.04.20).

²³⁶When protests succeed: Bulgarian street anger claims another victory. URL: <https://www.euronews.com/2013/06/19/with-peevski-out-after-five-days-of-protests-what-is-next-for-bulgaria> (дата звернення: 28.04.20).

²³⁷Did Hungary's Viktor Orban Turn Trump Against Ukraine? URL: <https://foreignpolicy.com/2019/10/22/hungary-ukraine-feud-viktor-orban-trump-russia/> (дата звернення: 28.04.20).

²³⁸Russian Economic Footprint in the Western Balkans. Corruption and State Capture Risks. Center for the Study of Democracy. Sofia. 2018. – 71 p.; Clark D., Foxall A. Russia's Role in the Balkans – Cause for Concern? URL: <https://henryjacksonsociety.org/wp-content/uploads/Russias-Role-in-the-Balkans.pdf> (дата звернення: 28.04.20); CSD Policy Brief № 71: Assessing Russia's Economic Footprint in Macedonia. URL: <http://old.csd.bg/artShow.php?id=18116> (дата звернення: 28.04.20); CSD Policy Brief № 72: Assessing Russia's Economic Footprint in Serbia. URL: <http://old.csd.bg/artShow.php?id=18118> (дата звернення: 28.04.20); CSD Policy Brief № 73: Assessing Russia's Economic Footprint in Montenegro. URL: <http://old.csd.bg/artShow.php?id=18126> (дата звернення: 28.04.20); CSD Policy Brief № 74: Assessing Russia's Economic Footprint in Bosnia and Herzegovina. URL: <http://old.csd.bg/artShow.php?id=18127> (дата звернення: 28.04.20); Russia's Political Interests Drive Investments in Bosnia. URL: <https://balkaninsight.com/2016/07/04/> (дата звернення: 28.04.20).

²³⁹Shentov O., Stefanov R., Vladimirov M. The Russian Economic Grip on Central and Eastern Europe. London : Routledge, 2018. 240 p.; Poussenkova N. The Global Expansion of Russia's Energy Giants. URL: <https://jia.sipa.columbia.edu/global-expansion-russias-energy-giants> (дата звернення: 28.04.20); MOL and OTP, Hungarian Matriochka dolls. URL: https://linx.crji.org/en_US/2018/08/30/mol-si-otp-matriostile-unguresti/ (дата звернення: 28.04.20); Putin's Pawns, Mother Russia, Daughter Hungary and Grandchildren MOL and OTP. URL: <https://newsweek.ro/economie/pionii-lui-putin-maica-rusia-fiica-ungaria-si-perotii-mol-si-otp> (дата звернення: 28.04.20).

²⁴⁰Balmaseda M. Energy Dependency, Politics and Corruption in the Former Soviet Union: Russia's Power, Oligarchs' Profits and Ukraine's Missing Energy Policy, 1995-2006. London : Routledge, 2008. 240 p.

Сербія. «Газпром» придбав національну нафтову компанію NIS у 2008 році, тоді як приватна російська компанія «Лукойл» викупила другого за величиною роздрібною торговця паливом – «Беопетрол» – у 2003 році. Дві російські компанії домінують у секторах видобування, перероблення, оптової та роздрібною торгівлі. Російські фірми майже повністю контролюють і є монополістами на ринку палива, що охоплює понад третину ринку роздрібною торгівлі та більшість оптових складських приміщень.

У газовій сфері Росія має потужний вплив на Сербію через партнера «Газпрому» компанію *Srbijagas* та її директора Душана Баятовича (*Душан Баятович*).

Генеральний директор компанії *Srbijagas* Душан Баятович був заступником голови Соціалістичної партії Сербії (*SPS*), представляв Сербію в більшості спільних підприємств і проєктів з «Газпромом», зокрема «Південному потоці», «Согазі», страховій компанії «Банацький Двір» (підземне сховище газу, збудоване «Газпромом»). Через спонсорство *Srbijagas* він також був президентом Ради директорів Спортивного товариства «Воєводіна», асоціації спортивних клубів з Нові-Сада і членом Ради директорів одного з найбільших футбольних клубів Сербії – «Црвена Звезда», головним спонсором якого є «Газпром». У медіа він часто висловлюється за співпрацю з Росією в енергетичному секторі та критикує всі інші варіанти диверсифікації енергії, зокрема постачання з Болгарії та будь-які потенційні постачання з терміналу скрапленого природного газу на острові Крк у Хорватії.

Боснія і Герцеговина. Російська державна нафтова компанія «Зарубежнефть» на кредитні гроші російського державного банку приватизувала два нафтопереробних заводи країни. Російські чиновники назвали проєкт, як політично, так і економічно, частиною більш широкої стратегії зміцнення альянсів з країнами Західних Балкан. Переробники стали основою російської компанії *Optima Group*, яка до 2011 року забезпечувала 19 % ВВП Боснії і Герцеговини. «Зарубежнефть» також придбала 80-відсоткову частку володіння оптово-роздрібним постачальником палива *Nestro Petrol*, що наразі є найбільшою мережею АЗС у країні.

Македонія та Чорногорія. Лукойл розширив свою присутність на ринку та став другим найбільшим роздрібним постачальником палива.

Угорщина. Угорські компанії *MOL* та *OTP Bank* представляють два плацдарми для інтересів Росії в Європейському Союзі²⁴¹. Група *MOL* контролює чотири нафтопереробні заводи й два нафтохімічні заводи в Угорщині, Словаччині та Хорватії. Компанії належить мережа з понад 2000 АЗС у Центральній та Південно-Східній Європі, в десяти країнах, 210 з них - у Румунії, здійснює операції на газовому ринку²⁴². Найбільшим акціонером групи *MOL* є угорський уряд. Іншими акціонерами є *OTP Bank Plc.* та управління фондами *OTP*.

Колишній заступник керівника «Газпрому» Мегдет Рахімкулов, який перебуває у санкційному списку США, є основним акціонером угорської *OTP Group*²⁴³. Рахімкулов є власником банку *DSK* у Болгарії²⁴⁴. Також *OTP* збільшує свою присутність у інших країнах регіону. У березні 2018 року Національний банк Румунії заборонив продаж румунського банку *Banca Româneasca OTP* через суперечливі угоди. Водночас у Болгарії *OTP* придбав «Експресбанк» у французького *Société Générale*. У лютому 2019 року *OTP* досяг чергової угоди з французами щодо «Мобіасбанка» в Молдові.

²⁴¹ Сайт Wikileaks оприлюднив інформацію про те, що «більшість акцій *MOL* перебуває в російських руках»; «прямі та непрямі інтереси Росії вже перевищують 50 %. *MOL* - це перша мета Росії, друга - *OTP*, найбільший банк Угорщини». (Див.: *MOL și OTP, венгерские магнетики*. URL: https://linx.cijl.org/ru_RU/2018/08/30/mol-si-otp-matriostile-unguresti/ (дата звернення: 28.04.20).

²⁴² Сайт Wikileaks оприлюднив інформацію, щодо залученості *MOL* та *OTP* до переформатування внутрішнього ринку Угорщини відповідно до інтересів контрольованих росією торговців газом, передусім *RosUkrEnergo*. (Див.: *Shady gas firm Emfesz latest front in battle for Hungary's gas market*. URL: https://wikileaks.org/plusd/cables/09BUDAPEST356_a.html (дата звернення: 28.04.20).

²⁴³ *Rahimkulov company ups capital to boost stake in Hungary's MOL, OTP*. URL: https://wikileaks.org/gifiles/docs/35/353862_-os-hungary-rahimkulov-company-ups-capital-to-boost-stake-in.html (дата звернення: 28.04.20).

²⁴⁴ *Sanctioned russian oligarch – shareholder in DSK bank*. URL: <https://bivol.bg/en/sanctioned-russian-oligarch-shareholder-in-dsk-bank.html> (дата звернення: 28.04.20).

Додаток 3

Завдання, спрямовані на посилення політичного та економічного впливу Росії

Окремі положення
Програми ефективного використання
на системній основі зовнішньополітичних чинників
з метою довгострокового розвитку Російської Федерації²⁴⁵

Європа

Використовувати посткризові можливості й створити в результаті набуття чинності Лісабонським договором правову базу єдиної загальноєвропейської лінії за ключовими для Росії секторальними напрямками для забезпечення доступу російських операторів до європейського фінансового, промислового та енергетичного ринку. Сприяти набуттю ними (передусім силами великих російських компаній з державною участю) банківських, фінансових і промислових активів; розвитку вигідних коопераційних схем і перенесення інноваційних і високотехнологічних виробництв на територію Росії. Розвивати співпрацю в процесі формування загальноєвропейських мереж економічної і технологічної взаємодії, зокрема у спосіб створення інтегрованих підприємств і розвитку аутсорсингу. При цьому центральну увагу приділяти можливостям взаємопроникнення економік у відносинах з Німеччиною.

Домагатися оптимального використання території і транспортної інфраструктури держав Прибалтики для транзиту російських вантажів до інших країн Євросоюзу, а Литви – зокрема, для безперестанного життєзабезпечення Калінінградської області.

Розширювати російську економічну присутність у державах Прибалтики, зважаючи на різке зниження їхньої інвестиційної

²⁴⁵Лавров С. О. Программе эффективного использования на системной основе внешнеполитических факторов в целях долгосрочного развития Российской Федерации. *Русский Newsweek*. 2010. 11 мая. URL: <http://pervodika.ru/articles/13590.html> (дата звернення: 12.05.20).

привабливості для країн ЄС і суттєве здешевлення національних активів. Опрацювати питання щодо придбання в регіоні підприємств реального сектору, передусім у сферах енергетики, інформаційних технологій, логістики й транспорту.

ФРН

Надавати всебічну підтримку зміцненню російсько-німецької співпраці в газовій сфері: продовжувати політичний супровід будівництва газопроводу «Північний потік», докласти зусиль із залучення фінансової підтримки проекту з боку Євросоюзу; сприяти розширенню взаємодії ВАТ «Газпром» з німецькими партнерами (передусім фірмою «Вінтерсхал» і її материнською компанією «БАСФ») щодо будівництва газопроводів у Німеччині й спільного постачання російського газу кінцевим споживачам.

Розширити двосторонню співпрацю в атомній енергетиці, зокрема в межах реалізації ухваленого держкорпорацією «Росатом» і «Сіменс АГ» меморандуму намірів «Про створення спільного підприємства», метою якого є розроблення вдосконалених АЕС на базі російських технологій ВВЕР і технологій компанії «Сіменс», а також просування спільних розробок на ринки третіх країн.

Румунія

Сприяти закріпленню російського бізнесу у стратегічних галузях румунської економіки, передусім в енергетиці, чорній і кольоровій металургії, зокрема у спосіб участі в приватизації держпідприємств Румунії.

Нарощувати взаємодію в газовій сфері разом із забезпеченням транзиту російського газу територією Румунії, будівництво і використання підземних сховищ газу на румунській території.

Сприяти реалізації спільних проектів у сфері енергетики, поміж яких: участь російських компаній у реконструкції і модернізації румунських енергогенеруючих потужностей, що працюють на російському (радянському) обладнанні; спорудження в Румунії газотурбінних ТЕЦ нового покоління з їх подальшим спільним використанням; залучення російських компаній до участі в проекті будівництва в Румунії другої АЕС; налагодження транзитних постачань електроенергії через Румунію до третіх країн.

Туреччина

Сприяти російсько-турецькій співпраці щодо будівництва першої у Туреччині атомної електростанції на майданчику «Аккую» (провінція Мерсін).

Болгарія

Сприяти російським компаніям в освоєнні болгарського ринку експорту російських ядерних технологій.

Греція, Кіпр

Розглянути можливість участі Росії у розробленні нафтових і газових родовищ на континентальному шельфі у виключній економічній зоні Кіпру, а також у реалізації проекту спорудження Кіпрського єдиного енергетичного центру «Васілікос».

СНД

Забезпечувати політико-дипломатичну реалізацію Концепції подальшого розвитку СНД і Стратегії економічного розвитку СНД з особливим акцентом на таких напрямках: створення багатосторонньої зони вільної торгівлі на просторі СНД; створення і розвиток галузевих загальних ринків СНД; поглиблення співпраці у сфері енергетики; розвиток взаємодії у сфері транспорту разом із формуванням міжнародних транспортних коридорів з російською участю, створення сприятливих умов для транзиту.

Україна²⁴⁶

Активно залучати Україну в орбіту економічного співробітництва з Російською Федерацією з огляду на її потужний промисловий і науковий потенціал, наявність сучасного ОПК і традиційно тісних коопераційних зв'язків російських і українських підприємств, **убезпечуючи російські підприємства у стратегічних галузях, особливо в передових галузях промисловості – авіабудуванні, транспортній, ракетно-космічній, енергетичній та**

²⁴⁶Жирним шрифтом зазначено напрями, за якими Росія досягла результату.

інших сферах – **від потрапляння в технологічну залежність від українських контрагентів.**

Домагатися інтеграції російського ВАТ «Об'єднана авіабудівна корпорація» і авіабудівних підприємств України з метою виробництва літаків Ан-148, Ан-140, Ту-334, Ан-124-100, створення і виробництва авіаційних двигунів для літаків та гелікоптерів.

Розглядати як стратегічне завдання участь Росії у експлуатації газотранспортної системи України. З цією метою *домагатися від української сторони виконання домовленостей про створення Міжнародного консорціуму з управління та розвитку газотранспортної системи України* (курсив мій. – Авт.).

Підтримувати зусилля російських нафтових компаній, які домагаються використання нафтопроводу «Одеса - Броди» в реверсному напрямку, що обмежить доступ України до каспійської нафти.

Розширювати взаємодію з Україною у сфері атомної енергетики. З цією метою **прагнути укладення довгострокового контракту щодо постачання на українські АЕС ядерного палива, виробленого в Росії.**

Розширювати російську інвестиційну присутність на²⁴⁷ Україні та в Білорусі. Домагатися придбання контрольних пакетів акцій великих українських підприємств російськими інвесторами.

Білорусь

Домагатися згоди білоруської влади на придбання російськими нафтовими компаніями контрольних пакетів акцій нафтопереробних підприємств Білорусі.

²⁴⁷Збережено політичні вимоги Росії щодо написання прийменника. – Прим. ред.

Політико-економічний тиск на Україну

Першим напрямом політики політико-економічного підпорядкування України була політика **максимального зниження залежності російських підприємств від України**. З цією метою було зменшено, зокрема, залежність російського машинобудування від комплектуючих з України. Також розроблялися проекти маршрутів транспортування енергоресурсів в обхід України («Північний потік», «Блакитний потік», «Південний потік») та зниження обсягів транзиту нафти територією України через відправлення нафти на світові ринки через морські термінали, побудовані в Новоросійську та під Санкт-Петербургом.

Другим напрямом стало спрямування зусиль РФ на **збереження можливості впливати на функціонування енергетики України загалом та її окремих підприємств**. Реалізуючи напрям, Росія використовувала власні економічні потужності й ресурсну та технологічну базу для ресурсно-економічно-технологічного узалежнення України. Постачання товарів, ресурсів чи надання послуг формували «заборгованість»²⁴⁸ перед Росією, що в подальшому конвертувалася у викуплені/контрольовані активи (банки, медіа, енергетичні активи, спроби викупу газотранспортної системи) або поступки в

²⁴⁸Процес формування заборгованостей часто був запланований. У 2008 році в пресі неодноразово свідчилося про виникнення боргу України перед Росією за постачений газ, хоча прямих контрактних відносин між Україною та Росією чи компаніями України та Росії не було.

«Это уже не первый раз, когда поездка Тимошенко в Москву заканчивается появлением информации о каких-то задолженностях. Впервые это случилось в 1999, когда она в статусе вице-премьера привезла два миллиарда долгов И. Бакаю.» (Див.: Тимошенко попросила у Путина четыре года оторочки. 30 Июня 2008. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2008/06/30/3479775/> (дата звернення: 18.03.20).

«Умовою ліквідації посередника стало переведення боргу «Нафтогазу» перед «РосУкрЕнерго» за поставлений газ, на «Газпром». Сума боргу в угоді не зазначена і, мабуть, також буде узгоджена при підписанні контракту, що теж вносить елемент невизначеності, так як незрозуміло про який конкретно борг ідеться і невідомий його обсяг у грошовому вираженні.» (Див.: Новий рік під «Газпромом» скасовано? URL: https://dt.ua/POLITICS/noviy_rik_pid_gazpromom_skasovano.html (дата звернення: 18.03.20).

політичній сфері (угода про розміщення Чорноморського флоту РФ в Україні як погашення «заборгованості за газ» (1997 рік).

Спроби приватизувати українські підприємства через боргові зобов'язання, що утворилися у сфері торгівлі природним газом, налагодження «бартерної торгівлі» чи розширення економічної співпраці на рівні суб'єктів господарювання на ринкових умовах мали місце в період президенства Б. Єльцина. За президентства В. Путіна стратегія Росії набула послідовнішого й прагматичнішого характеру. Піком намірів розширення співпраці між Україною та Росією (за президентства В. Путіна у 2000–2002 рр.) став жовтень 2002 року. Тоді було укладено угоду про стратегічну співпрацю в газовій галузі, якою передбачалося створити міжнародний консорціум з транспортування газу та розвитку газотранспортної системи України²⁴⁹.

У практичній площині ініціативи Кремля спричинили вихід на газовий ринок України та ЄС компаній-посередників, контрольованих «Газпромом» (спочатку *Eural Trans Gas*, *ETG*, а потім *RosUkrEnergo*, *RUE*). Їхній вплив на Україну продемонструємо на прикладі торгівлі газом між Туркменістаном, Росією та Україною, оператором якої стала *RUE*.

Логіка дій *RUE* щодо перегляду контрактної бази у 2003–2004 рр., напевно, полягала в наївному сподіванні зафіксувати через довгостроковий контракт (на період до 2028 року) «незалежного» маршруту постачання природного газу неросійського походження в Україну через укладання міжнародних угод. Наміри *RUE* повністю суперечили стратегічним цілям Росії, заявленим в офіційних документах (Енергетичній стратегії Росії 2003 року) та продемонстрованим практичними діями Росії. У результаті на наступному етапі реалізації своєї стратегії Росія викинула свого «партнера» *RUE* з ринку²⁵⁰.

Водночас стратегія РФ виявилася успішною: за допомогою посередника вдалося змінити правила гри на газовому ринку України. Контракти, пролобійовані за допомогою *RUE*, стали потрібним про-

²⁴⁹Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про стратегічне співробітництво в газовій галузі № 643_790 від 07.10.2002 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_790 (дата звернення: 18.03.20).

²⁵⁰Дмитрий Фирташ: «Путин всех обыграл» Интервью российскому Forbes Д. Фирташа. URL: <https://glavcom.ua/publications/114778-dmitrij-firtash-%C2%ABputin-vseh-obygral%C2%BB.html> (дата звернення: 19.03.20).

грашем України²⁵¹. Через їх укладення Україна стратегічно програла боротьбу за ресурси Туркменістану (відмовилася від раніше укладених міжнародних угод за три роки до завершення їх дії). НАК «Нафтогаз України» втратив право реекспорту туркменського газу, адже його отримала компанія, уже офіційно на 50 % контрольована «Газпромом». РФ реалізувала геополітичне завдання усунути конкурента з торгівлі газом на європейському ринку та ринку СНД та вивела на внутрішній ринок України спільне підприємство з продажу газу.

Підпорядкування Росією української економіки, компаній та енергетичного ринку було продовжено за президентства Д. Медведєва. На цьому етапі, у 2008 році, Україна вдруге стратегічно програла. І знову не без допомоги проросійського лобі в Україні. Поразка України в «другій газовій війні» була закріплена укладеними 9 січня 2009 року між ВАТ «Газпром» та НАК «Нафтогаз України» контрактами купівлі-продажу й транзиту природного газу. Невигідними для України положеннями контрактів стали, зокрема, такі:

- базова ціна на природний газ, закладена у формулу ціни на газ для України, була однією з найвищих в Європі;
- відповідальність сторін, зокрема щодо штрафних санкцій за несвоєчасну оплату, за не споживання обумовлених контрактом обсягів газу, була асиметричною;
- обумовлені обсяги купівлі газу перевищували щорічні прогнозовані потреби України в імпортному газі, що суперечило чинній Енергетичній стратегії України, вимогам законодавства щодо диверсифікації джерел постачання газу, збільшення обсягів власного видобутку та завданню зниження обсягів споживання газу загалом.

У результаті було сформовано загрозу поступової втрати самостійної функції НАК «Нафтогаз України» через механізм накопичення дефіциту коштів й незбалансованість фінансових потоків компанії²⁵².

²⁵¹ Історія з діяльністю RUE на газовому ринку яскраво демонструє перевагу стратегії застосування енергетичної зброї Росії для досягнення політичних цілей над економічними міркуваннями окремих компаній чи західних експертів, які так наполегливо захищають лише «економічні мотиви» дій «Газпрому» на європейських ринках.

²⁵² Аналіз загроз національним інтересам в газовій сфері. URL: http://www.rnbo.gov.ua/files/2009/1208nrg1_2.pdf (дата звернення: 19.03.20).

Незначних поліпшень умов постачання газу Україна досягла 2010 року у спосіб чергових поступок у політичній сфері: «зниження ціни газу» за «відтермінування виведення Чорноморського Флоту Росії з Криму».

Дискурс щодо «нормалізації» відносин в енергетичній сфері між Україною та Росією, поширений й закріплений медіа, допоміг В. Януковичу отримати перевагу на президентських виборах у 2010 році. Новообраний президент одразу розпочав процес налагодження «взаємовигідної економічної співпраці», здійснивши свій перший офіційний візит до Москви 5 березня 2010 року. До візиту він оголосив про підтримку ідеї РФ щодо створення російсько-українського консорціуму на базі української газотранспортної системи та розширення економічної співпраці за іншими напрямками.

Результати візиту В. Януковича²⁵³ медіа Росії узагальнили в такий спосіб: президент України пообіцяв знайти рішення щодо Чорноморського флоту РФ (до кінця 2017 р. він мав бути виведений з України), запровадити російську мову як другу офіційну мову в Україні, скасувати почесне звання «Герой України» відомому лідеру українських націоналістів С. Бандері. Рішення щодо врегулювання проблемних питань у газовій сфері (перегляд контрактів 2009 року) та інших питань у сфері економіки були відтерміновані. Водночас російська сторона заявила, що не відмовляється від повернення до дискусії з питань газових відносин.

Результати тривалих російсько-українських переговорів щодо зниження ціни постачання газу до України було досягнуто квітні 2020 року, зокрема завдяки підписанню угоди щодо подовження перебування Чорноморського флоту РФ в Україні до 2043 року. Про це президенти Росії та України офіційно повідомили на спільній пресконференції²⁵⁴. Пізніше, у жовтні 2010 року, після виконання обіцяного²⁵⁵, Росія запропонувала програму розширення

²⁵³Пресс-конференция по итогам российско-украинских переговоров. 5 марта 2010 года. URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/7042> (дата звернення: 19.03.20).

²⁵⁴Совместная пресс-конференция с Президентом Украины Виктором Януковичем. 21 апреля 2010 года. URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/7518> (дата звернення: 19.03.20).

²⁵⁵Проект Закону «Про мови в Україні» (№1015-3), який фактично передбачав введення визнання російської мови як офіційної державної в Україні, був зареєстрований у Верховній Раді України 7 вересня 2010 року.

співпраці з акцентом на створенні спільних підприємств і розширенні залучення участі російського капіталу (технологій) до енергетичного сектору України. Принципи та загальні завдання такої співпраці були підготовлені ще у Програмі ефективного використання на системній основі зовнішньополітичних чинників з метою довгострокового розвитку Російської Федерації (Див. Дод. 3).

Пропонований Росією проєкт відповідної міжурядової угоди з питань розвитку співпраці у сфері енергетики виносився на засідання Українсько-російського Міжурядового комітету з питань економічного співробітництва у 2010 році. Він відбувся в Києві під головуванням прем'єр-міністрів України та Росії – М. Азарова й В. Путіна²⁵⁶. Основними пріоритетами співпраці було визначено, зокрема:

- будівництво енергоблоків № 3 і № 4 Хмельницької АЕС;
- укладення довгострокового контракту ДП НАЕК «Енергоатом» з ВАТ «ТВЕЛ» на постачання ядерного палива для українських АЕС;
- відмова від будівництва в Україні власного заводу з виробництва ядерного палива та укладання міжурядової угоди про спільне розроблення українського родовища уранових руд (Новокосянтинівського);
- поетапне злиття українських і російських активів ядерно-паливного циклу, атомного машинобудування та ядерної енергетики;
- гарантування недоторканності власності на території України суб'єктів господарювання РФ, їхніх дочірніх і незалежних товариств;
- гарантування безперешкодного транзиту природного газу територією України та заборона реалізації за межі України при-

Донецький окружний адмінсуд скасував указ президента Ющенка про присвоєння Бандері звання Героя України. 2 квітня 2010 року. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/35620.html> (дата звернення: 19.03.20); Втратив чинність Указ президента Віктора Ющенка «Про присвоєння Степану Бандері звання Герой України». URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/01/110112_bandera_court_ob (дата звернення: 19.03.20).

²⁵⁶ Путін підпише в Україні 10 документів. URL: <http://tsn.ua/ukrayina/putin-pidpise-v-ukrayini-10-dokumentiv.html> (дата звернення: 19.03.20); За флотським пактом – енергетична окупація? URL: https://zn.ua/POLITICS/za-flotskim_paktom_energetichna_okupatsiya.html (дата звернення: 19.03.20).

родного газу, що постачається з території РФ на територію України;

- створення спільного підприємства із закупівлі та реалізації природного газу на території України;
- об'єднання ВАТ «Газпром» та НАК «Нафтогаз України»²⁵⁷ (невдовзі уряд України запропонував внести зміни до законодавства, які б дозволили це зробити²⁵⁸);
- припинення чинності раніше укладених міжурядових угод у газовій сфері, подальше виконання яких підписанти вважають недоцільним (вихід України з Енергетичного товариства);
- забезпечення паралельної роботи ЄЕС Росії та ОЕС України (відмова від приєднання України до синхронної роботи європейської енергетичної системи (*ENTSO-E*);
- реалізація інвестиційних проєктів щодо постачання електроенергії до третіх країн, зокрема з використанням вставок постійного струму (ВПС).

Реалізація зазначених ініціатив російської сторони фактично призвела би до об'єднання паливно-енергетичного комплексу Росії та України та уніфікування правил поведінки в енергетичному секторі та зумовила б втрату Україною суб'єктності над енергетичним комплексом.

Черговою спробою РФ блокувати вихід із «російської моделі» функціонування енергетики України була спроба угоди між Росією та Україною в газовій сфері, проєкт якої було оприлюднено наприкінці 2011 року.

Відповідно до нової схеми взаємовідносин передбачалося створити два спільні підприємства з управління газотранспортною системою України та продажу газу на внутрішньому ринку України. При цьому «Газпром» убезпечувався від можливого запровадження на території України правил Третього енергетичного пакета відповідно до директив ЄС. Зокрема, підприємства мали

²⁵⁷Владимир Путин предложил объединить «Газпром» и «Нафтогаз». URL: <https://www.gazeta.ru/business/2010/04/30/3360703.shtml> (дата звернення: 19.03.20).

²⁵⁸«ГАЗПРОМ» і «НАФТОГАЗ» створять СП до кінця року. URL: <https://tsn.ua/groshi/gazprom-i-naftogaz-stvoryat-sp-do-kincy-a-roku.html> (дата звернення: 19.03.20); «Газпром» та «Нафтогаз» підписали меморандум щодо СП. URL: https://24tv.ua/gazprom_ta_naftogaz_pidpisali_memorandum_shhodo_sp_n65716 (дата звернення: 19.03.20).

зберегти право поєднувати функції з видобутку, транспортування й розподілу газу²⁵⁹.

Плани Росії не були реалізовані, зокрема завдяки позиції й відчайдушній спробі українського суспільства у 2013 році забезпечити своє європейське майбутнє.

Переростання політичного та економічного тиску Росії на Україну в гібридну війну змусило Українську державу розпочати справжню реформу енергетичного сектору. Протягом 2014–2017 рр. уперше з моменту набуття незалежності в Україні було створене законодавче підґрунтя формування енергетичних ринків, заснованих на принципах вільної конкуренції, належного захисту прав споживачів і безпеки постачань, здатних до інтеграції з ринками держав - членів Енергетичного товариства.

Зокрема, було ухвалено закони України щодо ринку природного газу²⁶⁰ та ринку електричної енергії²⁶¹, що фактично запроваджувало сучасну європейську модель функціонування енергетичного сектору. Україна розпочала реалізацію програми досягнення синхронного режиму роботи з енергосистемою континентальної Європи *ENTSO-E*²⁶². Завдяки реалізації низки проєктів з реверсного постачання природного газу з країн ЄС Україна з 2015 року припинила закуповувати природний газ у ВАТ «Газпром», що ліквідувало один з інструментів тиску на країну з боку Російської Федерації. Понад те, НАК «Нафтогаз України» виграв арбітраж у Торговій палаті Стокгольма за позовом до «Газпрому», який підтвердив несправедливість контрактів 2009 року та зобов'язав «Газпром» виплатити штраф понад 2,5 млрд доларів США²⁶³. Роз-

²⁵⁹ Чего «Газпром» ждал от нового договора с Украиной. URL: <http://www.vedomosti.ru/companies/news/1480397/> (дата звернення: 10.04.20).

²⁶⁰ Про ринок природного газу : Закон України № 329 від 9.04.2015 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/329-19> (дата звернення: 10.04.20).

²⁶¹ Про ринок електричної енергії : Закон України №2019 від 13.04.2017 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2019-19> (дата звернення: 10.04.20).

²⁶² Укренерго-2017: Угода про умови майбутнього об'єднання енергосистем України та Молдови з ENTSO-E набула чинності. URL: <https://ua.energy/osnovni-podiyi/ugoda-pro-umovy-majbutnogo-ob-yednannya-energosityem-ukrayiny-ta-moldovy-z-entso-e-nabula-chynnosti/> (дата звернення: 10.04.20).

²⁶³ Нафтогаз виграв арбітраж проти Газпрому за контрактом на поставку газу за всіма спірними питаннями. URL: <http://www.naftogaz.com/www/3/pakweb.nsf/0/2CC9979EB3128BFCC22581FE0041B1C3> (дата звернення: 10.04.20); Нафтогаз виграв у Газпрому арбітраж щодо транзиту: Газпром за-

почато реалізацію програми диверсифікації постачання ядерного палива для українських атомних електростанцій²⁶⁴.

Водночас у 2014-2019 рр. Україні не вдалося повністю подолати популізм політиків, захисти українське суспільство від негативного інформаційного впливу, а інтереси - від економічного тиску з боку Росії. Восени 2019 року розпочалася чергова спроба Росії закріпити економічне й технологічне домінування в енергетиці України.

Уперше за історію незалежності України було дозволено імпорт електроенергії з Росії для споживачів України²⁶⁵. Внесені несподівано для фахівців галузі, енергетичних експертів та європейських партнерів зміни до закону України «Про ринок електричної енергії» відкрили імпорт електроенергії з Російської Федерації, фактично сформувавши інструмент початку нової залежності України – електроенергетичної²⁶⁶.

Станом на 2019 рік Україна суттєво залежала від постачання нафтопродуктів, вироблених у Російській Федерації або з російської сировини (передусім, у Республіці Білорусь), – їх частка у структурі імпорту перевищувала 80 %. Таким чином, через інструменти політичного тиску на Мінськ (безпосередньо або через російських акціонерів Мозирського нафтопереробного заводу) Кремль здатний заблокувати дві третини постачань нафтопродуктів, необхідних українській економіці. Крім того, Росія, запроваджуючи «ліцензії» на постачання товарів в Україну (передусім нафтопродуктів та вугілля), здобула прямий інструмент впливу на ціни на внутрішньому ринку України²⁶⁷.

платить Нафтогазу 2,56 млрд дол. URL: <http://www.naftogaz.com/www/3/pakweb.nsf/0/B456789DD956569AC2258242007460F0> (дата звернення: 10.04.20).

²⁶⁴Стан впровадження ядерного палива нових модифікацій. URL: <http://www.energoatom.kiev.ua/ua//mobileactvts/implementation/> (дата звернення: 10.04.20).

²⁶⁵Рада дозволила імпорт електроенергії з Білорусі та Росії. URL: https://dt.ua/ECONOMICS/rada-dozvolila-import-elektroenergiyi-z-bilorusi-ta-rosiyi-323986_.html (дата звернення: 10.04.20).

²⁶⁶Плачков І. Російська енергетична загроза: як має реагувати влада? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/11/15/653617/> (дата звернення: 10.04.20).

²⁶⁷О применении специальных экономических мер в связи с недружественными действиями Украины в отношении граждан и юридических лиц Российской Федерации : Указ Президента Российской Федерации № 592 от 22.10.2018 г. URL: <http://docs.cntd.ru/document/551468557> (дата звернення: 10.04.20); О мерах по реализации Указа Президента Российской Федерации от 22 октября 2018 г. №592 : Постановление Правительства Рос-

Третій напрям політики Росії щодо утримання України у сфері її впливу полягав у блокуванні зміни моделі функціонування енергетичного сектору й збереженні популістської, патерналістської політики в Україні²⁶⁸.

Недопущення змін, недопущення формування ліберальної, транспарентної моделі функціонування енергетичного сектору забезпечувало «внутрішньоукраїнську підтримку російської стратегії», зокрема в частині посилення ресурсної залежності від Росії та формування неспроможності реалізації стратегічних цілей розвитку енергетики України. Зокрема, йдеться про реформування енергетичного сектору України та диверсифікацію постачання енергоресурсів.

Фактично взаємовідносини на енергетичних ринках України являють собою поле боротьби старої російської моделі проти нової європейської, перехід до якої є метою України. Сьогодні триває боротьба за майбутнє України, яке відображається в намаганні України відійти від російської (часткова приватизація й контроль посадовців над фінансовими потоками енергетичного ринку) до європейської (ринкове регулювання фінансових потоків) моделі. Водночас проросійське лобі прагне зберегти наявну схему субсидування як інструмент «старої практики» господарювання та впливу Росії на Україну.

Для реалізації цілей своєї стратегії Росія запропонувала лобістам російської моделі в Україні різні інструменти, від політичної підтримки на виборах до відвертих хабарів. Саме для досягнення цілей своєї стратегії РФ й використовувала схеми постачання енергоносіїв (природного газу, нафтопродуктів, ядерного палива) в Україну, що виявилось одним із найдієвіших інструментів, і не тільки в Україні.

Популістські, патерналістські політичні партії, попри їхню «проросійську» чи «антиросійську» публічну риторику, роблять усе можливе і неможливе, аби не допустити зміни моделі функціонування енергетичного ринку в Україні²⁶⁹.

сійської Федерації № 1716-83 от 29.12. 2018 г. URL: <http://docs.cntd.ru/document/552051278> (дата звернення: 10.04.20).

²⁶⁸ Суходоля О. М., Сменковський А. Ю. Енергетичний сектор України: перспектива реформування чи стагнації. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 2. С. 74–80.

²⁶⁹ Найнаочніше це виявляється в публічній актуалізації питання «збереження низьких цін для населення, оскільки в Україні є дешевий власний газ» у виборчий період. Саме ця формула є визначальною для збереження проаналізованої системи субсидування.

Порушення санкційного режиму. Постачання газових турбін Siemens на територію окупованого Криму

Дата	Дія	Примітки
20 лютого – 15 березня 2014 року	<p>Початок операції РФ з окупації частини території України (півострову Крим). Захоплення урядових будівель і зміна керівництва органів влади в Криму.</p> <p>Захоплення російським десантом «Чорноморнафтогазу» й родовищ на шельфі Чорного моря (Одеське родовище), газокомпресорної станції родовища Стрількове (шельф Азовського моря).</p>	
16–17 березня 2014 року	<p>Ухвалення ЄС і США першого пакета санкцій</p> <p>Формалізація окупації Криму через «референдум».</p> <p>Новостворена влада рішенням «О вопросах энергетической безопасности Республики Крым» № 1758-6/14 від 17.03.2014 р. націоналізувала підприємства енергетики.</p>	
26 березня 2014 року	<p>Розширення санкцій з боку ЄС і США</p> <p>Візит керівника <i>Siemens</i> (Джо Кезера) до Москви для зустрічі з Президентом РФ В. Путіним. Після візиту Кезер заявив в інтерв'ю німецькому каналу <i>ZDF</i>, що візит був запланований давно і що «короткострокова турбулентність» не повинна серйозно вплинути на плани щодо співпраці з Росією. А також висловив готовність продовжити роботу з локалізації виробництва турбін.</p>	<p>В. Путін зазначив успішну співпрацю в попередні роки²⁷⁰, висловив сподівання, «що... відносно розвиватимуться так само стабільно».</p>

²⁷⁰Свого успіху на російському ринку газотурбінних технологій Siemens досягав, зокрема, із використанням непрозорих контрактів з російськими компаніями. Проти Siemens було відкрито корупційне провадження, а сама компанія визнала практики хабарництва. (Див.: Siemens Subsidiary Admits Guilt in Russian Bribery Case. URL: <https://www.themoscowtimes.com/2013/11/12/siemens-subsidiary-admits-guilt-in-russian-bribery-case-a29512> (дата звернення: 20.04.20). У 2008 році компанія була визнана

Продовження Додатка 5

11 серпня 2014 року	Ухвалено Федеральну цільову програму «Соціально-економічне розвиток Республіки Крим і г. Севастополя до 2020 года» (Постанова уряду РФ № 790).	Програма передбачала будівництво генеруючих потужностей (ТЕС на газі) в Криму (коштом приватних інвесторів).
13 серпня 2014 року	В. Путін на зустрічі з гендиректором «Ростеха» погодив участь «Технопромекспорту» в будівництві ТЕС у Криму. Передбачалося, що інвестором проекту стане «Технопромекспорт» за можливої підтримки державних банків «ВТБ» та «Сбербанк».	З 1955 р. компанія «Технопромекспорт» (одна із найбільших дочірніх компаній «Ростех») реалізувала понад 400 проектів у світі.
08 жовтня 2014 року	Директор департаменту розвитку інфраструктури Міністерства РФ з питань Криму Є. Кагаєв повідомив, що розпорядженням уряду «Технопромекспорт» визначено замовником будівництва базової генерації Севастопольської та Сімферопольської ПГУ-ТЕС.	Імовірно, що рішення про формування «схеми обмінання речизму санкцій» для будівництва електростанцій уже було ухвалене.
Станом на кінець 2014 року	Об'єднана двинубудівна корпорація (входить до «Ростех») виробляла російську газову турбину ГТД-110 (потужність 110 МВт), модернізовану з розробки ГТД-110 українського виробника «Зоря-Машпроект». Турбіни залишалися недосконалими та мали обмеження за потужністю. Створено спільне підприємство ТОВ «Сіменс технології газових турбін» (65 % належать Siemens, 35 % - «Силовым машинам», власник А. Мордашов) для виробництва і сервісу газових турбін потужністю 172 і 307 МВт. ТОВ «Сіменс технології газових турбін» було фактично єдиним заводом, здатним випустити турбіни для запланованих у Криму ТЕС (160 МВт).	Заплановане рішенням уряду РФ будівництво ТЕС в Криму від початку орієнтувалося на використання турбін Siemens. Про це свідчать і визначені рішенням уряду потужності блоків, що мали бути встановлені.

винною в корупції ще за низкою епізодів у світі й виплатила 1,6 млрд дол. для врегулювання справи щодо корупційного розслідування у США. (Див.: Siemens Under Investigation For Payments To Russian Company. URL: <https://blogs.wsj.com/corruption-currents/2012/04/30/siemens-under-investigation-for-payments-to-russian-company/> (дата звернення: 20.04.20).

2015 рік	<p>ВАТ «ЗО «Технопромаекспорт», що публічно позиціоновалося як виконавець проекту з будівництва електростанцій у Криму, був реформатований.</p> <p>У структурі ВАТ «ЗО «Технопромаекспорт» було створено компанію ТОВ «ЗО «Технопромаекспорт», визначене відповідальним за проекти з будівництва станцій у Криму. Компанія розпочала оголошувати тендери з 1 вересня 2015 року, здійснюючи підготовчі роботи на майданчику будівництва в Криму.</p> <p>Також було створено компанію ТОВ «ІК «Технопромаекспорт». Метою її діяльності було виконання зобов'язань ВАТ «ЗО «Технопромаекспорт», усунення фінансових ризиків компанії та її партнерів, а також дотримання термінів будівництва й введення об'єктів у експлуатацію.</p>	<p>Фактично розпочалася «операція прикриття», щоб обминути санкційний режим.</p> <p>ВАТ «ЗО «Технопромаекспорт» мала укласти контракт із <i>Siemens</i> на постачання турбін, а потім репродати їх ТОВ «ЗО «Технопромаекспорт».</p> <p>Своєю чергою ТОВ «ІК «Технопромаекспорт» мала забезпечити виконання зобов'язань ВАТ «ЗО «Технопромаекспорт», яка буде збанкрутована в разі скандалу.</p>
10 березня 2015 року	<p>Укладено контракт на постачання чотирьох газових турбін між ТОВ «Сіменс технології газових турбін» та ВАТ «ЗО «Технопромаекспорт» для будівництва ТЕС на Таманському півострові (Краснодарський край).</p>	<p>Формується контрактна база постачання турбін <i>Siemens</i> до Криму під виглядом постачання турбін до Краснодарського краю.</p>
2 квітня 2015 року	<p>Медіа повідомляють, що «Ростех» може отримати з бюджету 25 млрд рублів, щоб розпочати будівництво електростанцій у Криму.</p>	<p>Представник мініенерго РФ повідомив, що опрацьовується питання про фінансування частини витрат з бюджету.</p>
18 червня 2015 року	<p>ТОВ «Сіменс технології газових турбін» запускає в Ленінградській області новий комплекс з виготовлення газових турбін.</p>	<p>Зважаючи на те, що частка <i>Siemens</i> перевищує 50 %, підприємство підлягає експортному контролю і обмеженням, запровадженим після окупації Криму.</p>

Продовження Додатка 5

30 червня 2015 року	Оприлюднення інформації щодо ймовірного порушення санкційного режиму. Газета «Ведомості» ²⁷¹ повідомляє, що контракт на постачання чотирьох турбін між ТОВ «Сіменс технології газівих турбін» та ВАТ «ЗО «Технопромаекспорт» для будівництва на Тамані є лише формальністю, щоб обминути санкції.	Представники «Ростех», «Технопромаекспорт», «Сіменс технології газівих турбін» та <i>Siemens</i> у Росії відмовилися від коментарів.
2 липня 2015 року	Агентство <i>Reuters</i> публікує своє розслідування щодо ймовірного порушення санкційного режиму. Два джерела агентства розповіли, що спільне підприємство <i>Siemens</i> і російського концерну «Сілові машини» може стати постачальником обладнання для будівництва нових електростанцій у Криму в обхід західних санкцій. Пресслужба Міністерства Енергетики РФ не відповіла на запит <i>Reuters</i> .	На цю інформацію й звернення світових медіа не було жодної реакції ані з боку <i>Siemens</i> чи «Технопромаекспорт», ані з боку урядів країн.
13 вересня 2015 року	Розпочато будівництво Севастопольської ТЕС.	Реалізація проекту з обминання санкцій триває на повну силу.
6 серпня 2016 року	Агентство <i>Reuters</i> повідомляє про підготовку постачання турбін <i>Siemens</i> до Криму, зауважуючи, що дві споруджувані в Криму електростанції «сумісні» тільки з турбінами <i>Siemens</i> .	Реалізація проекту триває.
25 вересня 2015 року	25 вересня 2015 року ТОВ «ЗО «Технопромаекспорт» проводить конкурс на постачання турбін і генераторів у Тамань (Краснодарський край).	Реалізація проекту триває. ТОВ «ЗО «Технопромаекспорт» оголошує намір купити турбіни для свого квазіпроєкту в Тамані.
8 жовтня 2015 року	Розпорядженням уряду Росії № 2004 щодо територіального планування стосовно Криму та м. Севастополя затверджено схему територіального планування території Криму, в якій згадується будівництво Севастопольської і Сімферопольської ТЕС.	Розпорядження є свідченням цілеспрямованості дій РФ щодо постачання турбін <i>Siemens</i> до Криму (збіг за потужністю).

²⁷¹ *Siemens* поставит турбіни для кримських електростанцій. URL: <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2015/06/30/598584-tehnopromeksport-nashel-turbini-dlya-krimskih-elektrostantsii> (дата звернення: 20.04.20).

16 жовтня 2015 року	ВАН «ВО «Технопромекспорт» укладає контракт із ТОВ «ЗО «Технопромекспорт», що передбачає постачання чотирьох газотурбінних установок, відповідних за описом закупленим у ТОВ «Сіменс технології газових турбін». Пізніше міністр промисловості і торгівлі Росії Д. Мантуров заявив, що російська сторона забезпечила максимальну юридичну коректність при використанні технологій <i>Siemens</i> у виробництві турбін для ТЕС у Криму.	Реалізація проекту триває. Формується юридична схема продажу турбін компанії, яка не матиме обмежень (договір із «Сіменс технології газових турбін») щодо подальшої долі турбін.
20 вересня 2016 року	ВАН «ЗО «Технопромекспорт» оголошує тендер на продаж куплених чотирьох газотурбінних установок потужністю 165 МВт.	Передача майнових прав дозволяє говорити про те, що угоду укладено на вторинному ринку, а перепродаж є правом покупця. Будь-які обмеження, пов'язані із заборонаю на постачання турбін до Криму, прописані в договорі, суд, «швидше за все, визнає нічужими, оскільки вони покликані обмежити право власника розпоряджатися своїм майном».
Вересень 2016 року	21-22 вересня 2016 року в Москві відбулася зустріч В. Путіна з віце-канцлером і міністром економіки Німеччини З. Габріелем (<i>Sigmar Gabriel</i>). До німецької делегації входили представники німецького бізнесу, зокрема член правління <i>Siemens</i> З. Руссвурм (<i>Siegfried Russwurm</i>). За результатами зустрічі З. Габріель повідомив, що обговорювалися «питання правового регулювання інвестицій, санкцій на імпорту» ²⁷² . Черговий раз він відзначив пріоритет економічної співпраці Німеччини з Росією й висловився за поступове скасування санкцій.	Напередодні візиту розпочалася операція «ми не відповідаємо за проданий товар», що де-юре дозволило б <i>Siemens</i> «не порушувати» режим санкцій. Пропонувалося «зберегти обличчя» <i>Siemens</i> .

²⁷² З. Габріель: «Путину мой визит помогает в последнюю очередь». URL: <https://p.dw.com/p/1K6lQ> (дата звернення: 20.04.20).

вересень 2016 року	Німецьке видання <i>WirtschaftsWoche</i> ²⁷³ з посиланням на інформоване джерело повідомило, що В. Путін особисто пообіцяв, що чотири газові турбіни компанії <i>Siemens</i> не будуть використовуватися в Криму. Співрозмовник видання зазначив, що на зустрічі також був присутній посол Німеччини в Москві Рюдігер фон Фріч (<i>Rüdiger von Fritsch</i>).	
16 жовтня 2016 року 28 жовтня	ВАТ «ЗО «Технопромекекспорт» продає турбіни ТОВ «ЗО «Технопромекекспорт», яка постачає їх у Крим. Турбіни переправлено до Краснодарського краю.	
11 листопада 2016 року	Замовник турбін ВАТ «ЗО «Технопромекекспорт» поскаржився на <i>Siemens</i> до правоохоронних органів, заявляючи, що виробник не видає йому куплене обладнання. У ВАТ «ЗО «Технопромекекспорт» повідомили, що «обладнання було сплачене в повному обсязі й є власністю компанії». Але постачання додаткового обладнання, без якого турбіни не можуть бути змонтовані, так і не відбулося.	<i>Siemens</i> демонструє, що докладає зусиль, щоб не порушувати санкційний режим.
16 березня 2017 року	Німецький концерн <i>Siemens</i> повідомив, що виконав контракт з ВАТ «ЗО «Технопромекекспорт» щодо постачання йому чотирьох газових турбін.	
5 липня 2017 року	<i>Reuters</i> повідомляє, що, обминаючи санкції, до Криму доставили турбіни фірми <i>Siemens</i> ²⁷⁴ .	Єврокомісія відмовилася від кошторисів, заявивши, що країни-члени мають дотримуватися правил санкцій щодо своїх компаній.

²⁷³ Putin versprach Siemens offenbar Unterstützung. URL: <https://www.wiwo.de/unternehmen/industrie/siemens-gasturbinen-auf-der-krim-putin-versprach-siemens-offenbar-unterstuetzung/20086026.html> (дата звернення: 20.04.20).

²⁷⁴ Exclusive: Siemens turbines delivered to Crimea despite sanctions – sources. URL: <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-crimea-power-exclusive/exclusive-siemens-turbines-delivered-to-crimea-despite-sanctions-sources-idUSKBN19Q261> (дата звернення: 20.04.20).

6 липня 2017 року	<i>Siemens</i> заявила, що не постачала турбіни на півострів.	
6 липня 2017 року	Російські чиновники і «Ростех» заявляють, що турбіни в Красnodарському краї куплені на вторинному ринку і модернізовані на російських заводах «Ростех» під потреби проекту.	Оприлюднюється схема «зберегти обличчя» <i>Siemens</i> .
7 липня 2017 року	У компанії <i>Siemens</i> зазначили, що, незважаючи на відсутність достовірних даних про постачання її турбін до Криму, вони серйозно ставляться до цих питань, а тому створили команду для розрахунків.	
10 липня 2017 року	Компанія <i>Siemens</i> повідомила, що дві з чотирьох поставлених до Росії турбін були переміщені до Криму проти їхньої волі ²⁷⁵ .	
11 липня 2017 року	<i>Siemens</i> позивала до суду у справі про постачання турбін до Криму. Відповідачами у справі <i>Siemens</i> визначила ВАТ «Технопро-мекспорт», ТОВ «ЗО «Технопромекспорт», а також «Сіменс технології газових турбін».	<i>Siemens</i> демонструє публічну активність та позиває до суду Москви. Водночас рішення відоме: немає судових прецедентів щодо притягнення до відповідальності компанії, якщо третя сторона порушила санкційний режим.
13 липня 2017 року	До порту кримської Феодосії доставлено ще дві турбіни (повідомлення <i>Reuters</i>).	
19 липня 2017 року	Євросоюз продовжив санкції щодо РФ за окупацію Криму: заборона на експорт низки товарів і технологій на півострів для транспортного, телекомунікаційного та енергетичного секторів, пов'язаних із розвідкою і видобутком нафти, газу і мінеральних ресурсів.	Рішення ухвалене за підтримки А. Меркель, очевидно, внаслідок порушення В.Путіним обіцянки про те, що турбіни <i>Siemens</i> не потраплять до Криму.

²⁷⁵ Siemens to press charges after turbines moved from Russia to Crimea. URL: <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-crimea-power/siemens-to-press-charges-after-turbines-moved-from-russia-to-crimea-idUSKBN19V13E> (дата звернення: 20.04.20).

Продовження Додатка 5

<p>26 липня 2017 року</p>	<p>Єврокомісія з ініціативи Німеччини запускає процес розширення «кримських» санкцій на низку осіб, причетних до скандалу з перевезенням турбін <i>Siemens</i> до Криму.</p>	<p>Рішення ухвалене за підтримки А. Меркель, очевидно, внаслідок порушення В.Путіним обіцянки про те, що турбіни <i>Siemens</i> не потраплять до Криму.</p>
<p>28 липня 2017 року</p>	<p>ВАТ «ЗО «Технопромаекспорт» через понад три тижні після початку скандалу підтвердив, що куплені ним газові турбіни виробництва <i>Siemens</i> дійсно були відправлені до окупованого Криму.</p>	<p>Водночас озвучується інформація, що в 2016 році німецькому виробникові «офіційно» пропонувалося викупити турбіни, для чого «був розміщений відповідний відкритий конкурс». <i>Siemens</i> нібито від пропозиції відмовився, турбіни були продані іншій компанії, зазнали «модернізації і були специфіковані за характеристиками під проект у Криму».</p>
<p>28 липня 2017 року</p>	<p>Апеляційний суд Москви відмовив <i>Siemens</i> у позові про накладення арешту на постачені структурам російського підприємства «Ростех» турбіни для теплоелектростанцій, які були незаконно переміщені до окупованого Криму.</p>	<p>Російський суд прогнозовано відмовляє <i>Siemens</i> у позові.</p>
<p>4 серпня 2017 року</p>	<p>Рада ЄС запровадила санкції через постачання турбін <i>Siemens</i> до Криму. Обмежувальні заходи вжито проти заступника міністра енергетики Росії А. Черезова, директора департаменту оперативного контролю та управління в електроенергетиці Міненерго Є. Грабчака, ВАТ «ЗО «Технопромаекспорт», ТОВ «ЗО «Технопромаекспорт» і ЗАТ «Інтеравтоматіка».</p>	

16 жовтня 2017 року	Росія подала зустрічний позов до <i>Siemens</i> . Москва вимагає визнати недійсною частину договору на постачання турбін до Криму, зокрема договору від 10 березня 2015 року між ВАТ «ЗО «Техно-промекспорт» та «Сіменс технології газових турбін».	
09 листопада 2017 року	Незважаючи на скандал з постачанням турбін до Криму, <i>Siemens</i> продовжує розвивати співпрацю з Росією ²⁷⁶ .	
14 грудня 2017 року	Арбітражний суд Москви пристав на бік «Ростех» ще в одному позові, поданому <i>Siemens</i> , і визнав законним постачання газових турбін на будівництво ТЕС у підсанкційному Криму. У «Ростех» заявили, що суд створив прецедент, що доводить незаконність дотримання санкцій США і ЄС у Росії.	
19 грудня 2017 року	Німецький концерн <i>Siemens</i> уклав контракт на будівництво в Нижньокамську парогазової електростанції потужністю 495 МВт. Контракт у Мюнхені підписали президент <i>Siemens</i> у Росії Дітріх Меллер (<i>Dietrich Möller</i>) і генеральний директор ПАТ «Ніжнекамськнефтехім» (група компаній «Таїф») Азат Бікмурзін у присутності заступника прем'єр-міністра Баварії Ільзе Айгнер (<i>Ilse Aigner</i>), президента Тагарстану Рустама Мінніханова і голови правління <i>Siemens</i> Джо Кезер (<i>Joe Kaeser</i>).	<i>Siemens</i> вирішив продовжити співпрацю після того, як російський суд «дозволив зберегти обличчя» компанії.
27 січня 2018 року	Мінфін США опублікував чергові поповнення «російського» списку санкцій, включивши фізичних і юридичних осіб, які, як вважається, причетні до постачання газових турбін <i>Siemens</i> до Криму в 2017 році. Мінфін США додав до SDN-списку і «Силові машини», що належить власнику «Северстали» А. Мордашову, на якого санкції ЄС не поширювалися.	

²⁷⁶ Siemens опять хочет в Россию. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3461613> (дата звернення: 20.04.20).

Закінчення Додатка 5

16 березня 2018 року	Газпром оголосив, що глава монополії Алексей Міллер і голова правління <i>Siemens</i> Джо Кезер домовилися про постачання газових турбін для споруджуваної Прозненської ТЕС потужністю до 360 МВт.	<p><i>Siemens</i> вирішив продовжити співпрацю після того, як російський суд «дозволив зберегти обличчя» компанії</p> <p>Найбільша проблема виробництва турбін у Росії полягала в неспроможності технологічної бази Росії (якість металу та його оброблення) виробляти лопаті до турбін.</p>
26 квітня 2018 року	Голова «Газпром енергохолдінгу» (ГЕХ) Фьодоров закликав учасників енергоринку домовитися із <i>Siemens</i> про повну локалізацію їхнього обладнання в Росії. «Компанія до цього в принципі готова, з <i>Siemens</i> ми це проговорювали», – повідомив пан Фьодоров.	Продовження операції «зберегти обличчя» <i>Siemens</i> . У подальшому було змінено керівника представництва компанії в Росії.
Травень 2018 року	Прокуратура м. Гамбурга в травні почала розслідування у справі про постачання газових турбін <i>Siemens</i> до Криму щодо трьох співробітників промислового концерну компанії у Санкт-Петербурзі.	<i>Siemens</i> розвиває співпрацю після операції «зберегти обличчя».
5 липня 2018 року	<i>Siemens</i> планує збільшити глибину локалізації виробництва енергетичних газових турбін у Росії до 90 % ²⁷⁷ . Йдеться про турбіни великої потужності, які виробляють на майданчику СП «Сіменс технології газових турбін». «Ми досягли рівня локалізації у 60 % – це не так далеко до необхідних 90 %», – зазначив Меллер.	
05 вересня 2018 року	<i>Siemens</i> потенційно погодився передати технології виробництва лопатей Росії ²⁷⁸ . «Сіменс технології газових турбін» може довести локалізацію виробництва газових турбін великої потужності у Росії до 100 %.	

²⁷⁷Siemens планує наростити глибину локалізації виробництва енергетичних газових турбін в Росії. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3677298> (дата звернення: 20.04.20).

²⁷⁸Siemens согласен на лопатки. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3732761> (дата звернення: 20.04.20).

	<p>Без повної локалізації, зокрема гарячої частини, обладнання <i>Siemens</i> ризикує не потрапити до російської програми модернізації ТЕС вартістю близько 1,35 трлн руб. Дітріх Меллер на початку липня говорив про готовність збільшити локалізацію випуску газових турбін у Росії з 60 % до 90 %. Але наприкінці серпня В. Путін говорив про можливу локалізацію обладнання на 100 %.</p>	<p>Наяк <i>Siemens</i> на можливість розширення бізнесу в Росії.</p>
<p>16 жовтня 2018 року</p>	<p>Верховний суд РФ відмовився розглядати касаційну скаргу «Сіменс технології газових турбін» і німецької <i>Siemens AG</i> на рішення судів нижчих інстанцій²⁷⁹, послідовно відмовили в позові до структур ВАТ «Ростех» та ТОВ «Технопромекаспорт». «Сіменс технології газових турбін» вимагало повернути компанії чотири газові турбіни великої потужності, вироблені на замовлення ВАТ «Технопромекаспорт» для проєкту ТЕС у Тамані.</p>	<p>Завершення операції «зберегти обличчя» <i>Siemens</i>.</p>
<p>28 січня 2019 року</p>	<p>Перші черги Сімферопольської і Севастопольської ТЕС – енергоблоки і вся відповідна інфраструктура – введено в експлуатацію.</p>	<p>Успішне завершення схеми обмінання санкцій.</p>

²⁷⁹Електронное правосудие. URL: <http://kad.arbitr.ru/Card/c342617c-ca37-4353-ab7c-f3b642b28565> (дата звернення: 20.04.20).

Додаток 6

Енергетика у геополітичному протиборстві

У арсеналі гібридних методів геополітичного протиборства Кремля енергетична зброя стала одним із найпотужніших та ефективних інструментів, за допомогою якого Росія формувала економічну залежність багатьох країн світу (від постачання ресурсів і технологій). Цю залежність РФ трансформувала в політико-бізнесове лобі своїх інтересів у цих країнах, зокрема через надання вигідних контрактів у сфері енергетики, фінансування політичних лідерів, партій, медіа. За сприятливих умов одразу починалося формування проросійського уряду. У разі «збоїв» – застосовували «активні заходи» та силові методи впливу.

Ця стратегія забезпечувала рух до визначеної мети – досягнення статусу РФ як «рівноправного» партнера у взаємовідносинах із Заходом, передусім США та ЄС. У результаті Росія іноді «приростала територіями» та посилювала сфери впливу, проте цей успіх і зіграв з нею злий жарт.

Саме в період «зростання могутності» Росії спрацював «перший закон петрополітики»²⁸⁰, що пов'язує рівень зростання агресивності авторитарних режимів, які володіють значними нафтогазовими запасами, із зростанням цін на нафту. Величезні надходження до російського бюджету від продажу нафти, ціна на яку невпинно зростала з 1999 року, та «запаморочення від успіхів» гібридної стратегії живили зростання агресивної поведінки Росії на міжнародній арені²⁸¹. Демонстративно зросла російська

²⁸⁰ Перший закон петрополітики образно сформувався Т. Фрідманом у 2006 р. (Див.: Friedmann Thomas L. The First Law of Petrogeopolitics. Foreign Policy. 2006. May/June).

²⁸¹ «В новой редакции Военной доктрины России будут скорректированы условия использования ядерного оружия при отражении агрессии с применением обычных средств поражения не только в крупномасштабной, но и в региональной и даже в локальной войне», – сообщил в интервью газете «Известия» секретарь Совета безопасности РФ Николай Патрушев. «Кроме того, предусматривается вариантность возможности применения ядерного оружия в зависимости от условий обстановки и намерений вероятного про-

військова спроможність: створення сил спеціальних операцій, зростання військової присутності в різних країнах, демонстрація новітньої зброї, включно і ядерних ударних сил.

Послідовними ланками реалізації гібридної стратегії із подолання програшу в Холодній війні стали: демонстрація президентом Росії своєї позиції щодо розпаду СРСР як «найбільшої геополітичної катастрофи ХХ століття» у 2005 році; виступ В. Путіна на Мюнхенській безпековій конференції 2007 року; відторгнення Росією Південної Осетії від Грузії у 2008 році; окупація Росією Криму в 2014 році. Найвищим виявом зростання рівня амбіцій РФ і готовності до подальшої ескалації були заяви щодо можливості застосування ядерної зброї у локальних конфліктах²⁸². Це засвідчив особисто Путін у контексті окупації Криму²⁸³.

Відверте порушення міжнародного права та міжнародних домовленостей (зокрема, Будапештського меморандуму)²⁸⁴, силова

тивника», – сказав Патрушев. По его словам, «в критических для национальной безопасности ситуациях не исключается нанесение в том числе упреждающего (превентивного) ядерного удара по агрессору» (Див.: Новая Военная доктрина РФ допускает нанесение превентивного ядерного удара. Доктрина США это исключает / News.ru. 2009. 14 окт. URL: <https://www.newsru.com/russia/14oct2009/doktrina.html> (дата звернення: 27.05.20).

²⁸² Колишній міністр закордонних справ Росії І. Иванов, тепер голова аналітичного центру російського уряду, пригрозив, що ядерна війна у Європі, швидше за все, відбудеться незабаром, коли відносини з Росією ще більше загостряться. Зокрема, він сказав: «Ризик протистояння застосуванню ядерної зброї в Європі вище, ніж у 1980-х роках» (Див.: Пионтковский А. Доктрина Патрушева. URL: https://echo.msk.ru/blog/piontkovsky_a/1674726-echo/; European nuclear war imminent as Russia relations break down. Express. 2016. March 19. URL: <https://www.express.co.uk/news/world/653986/European-nuclear-war-imminent-Russia> (дата звернення: 27.05.20).

²⁸³ Путин: «Мы были готовы» применить ядерное оружие из-за Крыма. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2015/03/150315_ru_s_putin_documentary_crime (дата звернення: 27.05.20); Путин: «Зачем нам мир, в котором не будет России?» URL: <https://www.youtube.com/watch?v=jmMGqZo7sig&feature=youtu.be> (дата звернення: 27.05.20).

²⁸⁴ Климкин на Совбезе ООН: Россия нарушает Будапештский меморандум. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2016/09/24/7054973/> (дата звернення: 27.05.20); США решили напомнить ООН о нарушении Россией Будапештского меморандума. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/sshareshili-napomnit-oon-o-narushenii-rossiey-budapeshtskogo-memoranduma-45354.html> (дата звернення: 27.05.20); Нарушение Россией Будапештского меморандума дает сигнал другим странам, что отказ от ядерного оружия не защитит от вторжения, – Волкер. URL: https://censor.net.ua/news/3150002/narushenie_rossieyi_budapeshtskogo_memoranduma_daet_signal_drugim_stranam_chno_otkaz_ot_yadernogo_oruziya (дата звернення: 27.05.20).

зміна міждержавних кордонів у Європі²⁸⁵ й готовність до нарощення конфліктності фактично примусили США та ЄС реагувати. Продовжувати бізнес «як зазвичай» у ситуації, коли було кинуте такий виклик, стало неможливим. Проти Росії були запроваджені санкції «легкої потужності». На першому етапі, у березні 2014 року, за порушення територіальної цілісності України запровадили лише візові обмеження та заморозили активи окремих фізичних і юридичних осіб. Це викликало лише іронічну реакцію в Росії²⁸⁶ та призвело до подальшої ескалації²⁸⁷.

Надходження від експортування нафти й природного газу на Захід, що становили близько половини всіх надходжень до бюджету Росії, одночасно надавали ресурс для формування «недєздатності» Заходу. У результаті останній був змушений посилити тиск. Були запроваджені секторальні економічні санкції для справляння впливу на оборонно-промисловий комплекс, банківську сферу та енергетичний сектор Росії, що вже не викликало сміху.

Тим часом Росія сподівалася на синергетичний ефект від узгодженого застосування заходів економічного, інформаційного, військового, дипломатичного характеру. Додатково до використання енергетичної зброї, заходів економічного тиску й маніпулювання громадською думкою в західних країнах Росія активно шантажувала Захід своєю ядерною зброєю.

Ядерне протиборство

Використання Росією методів гібридної війни та погрози застосування ядерної зброї²⁸⁸ поставили США та НАТО перед найсерйознішим викликом. Він був озвучений А. Піонтковським у

²⁸⁵ Выступление Путина 18 марта 2014 года перед Федеральным собранием по крымскому вопросу. Обращение Президента Российской Федерации. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/20603> (дата звернення: 27.05.20).

²⁸⁶ Семенович Анна: «Санкции? Не смешите мои «Искандеры»! URL: <https://www.crimea.kp.ru/daily/26286/3164120/> (дата звернення: 27.05.20); Модный ответ – санкциям нет! URL: https://echo.msk.ru/blog/day_photo/1405264-echo/ (дата звернення: 27.05.20);

²⁸⁷ Збиття МН17 над Донбасом, порушення санкційного режиму (постачання газових турбін Siemens до Криму), застосування хімічної зброї (м. Солсбері), втручання у вибори президента США.

²⁸⁸ Putin threat of nuclear showdown over Baltics. URL: <http://www.thetimes.co.uk/tto/news/world/europe/article4399758.ece> (дата звернення: 27.05.20).

концепції-запитанні до НАТО: «Ви хочете померти за Нарву?»²⁸⁹ Для реалізації свого плану «збирання земель» В. Путін демонстрував готовність до застосування ядерної зброї²⁹⁰. Водночас успіхи у безкарному застосуванні гібридних методів впливу, залежність ЄС від постачання російських енергоресурсів, «приватизація» великої кількості політиків та бізнесменів у різних країнах – усе це створювало ілюзію безхребетності Заходу. Створений за підтримки BBC фільм-навчання (*World War Three: Inside the War Room*, 2016²⁹¹) про реагування Заходу на «вторгнення» Росії до Латвії з подальшими ядерними ударами яскраво продемонстрував проблеми Заходу щодо відповідного ставлення до такого виклику.

Проте «Скажений Пес» Джеймс Меттіс (міністр оборони США у період 20 січня 2017 – 1 січня 2019 рр.), усвідомивши ідею Росії щодо ядерної ескалації, виклик прийняв²⁹². Виступаючи 6 лютого 2018 року в Комітеті Конгресу США зі збройних сил із роз'ясненнями щодо нової ядерної політики США, Дж. Меттіс заявив, що *«росіяни по суті хочуть ескалації для досягнення перемоги, а потім деескалації. Ми хочемо, щоб вони усвідомили, що ми можемо відповісти відповідно»*²⁹³.

На початку лютого 2018 року в Огляді ядерної політики США (*Nuclear Posture Review*)²⁹⁴, оприлюдненому Міністерством обо-

²⁸⁹Пионтковский А. Вы хотите умереть за Нарву? URL: https://echo.msk.ru/blog/piontkovsky_a/1309990-echo/ (дата звернення: 27.05.20).

²⁹⁰Во время послания Федеральному собранию Путин показал новое оружие. URL: <http://www.rfi.fr/ru/rossiya/20180301-vo-vremya-poslaniya-federalnomu-sobraniyu-putin-pokazal-novoe-oruzhie> (дата звернення: 27.05.20); Послание Президента Федеральному собранию. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/56957> (дата звернення: 27.05.20).

²⁹¹World War Three: Inside the War Room / BBC. 2016. URL: <https://www.bbc.co.uk/programmes/b06zw32h> (дата звернення: 27.05.20).

²⁹²Вудвард: «Росія приватно попередила міністра оборони США Джеймса Меттіса, що якщо у Прибалтиці буде війна, Росія не вагатиметься використовувати малу тактичну ядерну зброю проти НАТО» (Див.: Woodward: In Baltic war, Russia willing to use nuclear weapons against NATO. URL: <https://news.err.ee/860764/woodward-in-baltic-war-russia-willing-to-use-nuclear-weapons-against-nato> (дата звернення: 27.05.20).

²⁹³Pentagon chief sees new nuclear missile as bargaining chip against Russians. URL: <https://www.cnn.com/2018/02/06/mattis-sees-new-nuclear-missile-as-bargaining-chip-against-russia.html> (дата звернення: 27.05.20).

²⁹⁴Nuclear Posture Review. 2018. February. URL: <https://media.defense.gov/2018/Feb/02/2001872886/-1/-1/1/2018-NUCLEAR-POSTURE-REVIEW-FINAL-REPORT.PDF> (дата звернення: 27.05.20).

рони США, актуалізувалися загрози Сполученим Штатам та їхнім союзникам і партнерам. Огляд давав зрозуміти потенційним супротивникам, що будь-які агресивні дії проти США або їхніх союзників і партнерів призведуть до «неприйнятних наслідків» для агресора. До таких агресивних дій було віднесено: застосування супротивниками ядерної зброї у масштабах регіону або проти США, терористичну атаку із застосуванням ядерного вибухового пристрою. За такої атаки, як зазначалося, США може завдати удару у відповідь.

Огляд не залишився лише текстом на папері. США розробили ракету з ядерним зарядом малої потужності W76-2 для підводних човнів. І вже до кінця 2019 року підводні човни, оснащені цими ракетами, розпочали чергування в Атлантиці²⁹⁵. У лютому 2020 року Міністерство оборони США повідомило про проведення військових навчань (за участі міністра оборони М. Еспера) на випадок можливого ядерного удару малої потужності з боку Росії по Європі з подальшою обмеженою відповіддю США²⁹⁶. Так США відкрито продемонстрували свою готовність надати адекватну відповідь на ядерний шантаж Росії, фактично руйнуючи перспективу подальшої гібридної ескалації з боку Кремля.

Енергетичне протиборство на світових ринках

Паралельно із ядерним протистоянням існували суттєві зміни у сфері економічних інтересів сторін, особливо в енергетиці.

Запроваджені наприкінці 2014 року обмеження доступу російських енергетичних компаній до ринків капіталу й заборона експорту і реекспорту до Росії високотехнологічного обладнання для реалізації їхніх проєктів не давали належного ефекту. Російська економіка адаптувалася до запроваджених обмежень:

²⁹⁵US Deploys New Low-Yield Nuclear Submarine Warhead. URL: <https://fas.org/blogs/security/2020/01/w76-2deployed/> (дата звернення: 27.05.20).

²⁹⁶Department of Defense Background Briefing on Nuclear Deterrence and Modernization. 2020. February 21. URL: <https://www.defense.gov/Newsroom/Transcripts/Transcript/Article/2090986/department-of-defense-background-briefing-on-nuclear-deterrence-and-modernizati/> (дата звернення: 27.05.20); US staged 'limited' nuclear battle against Russia in war game. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/feb/24/limited-nuclear-war-game-us-russia> (дата звернення: 27.05.20).

частково через механізми імпортозаміщення, частково через переорієнтацію торгівлі (зокрема, через країни-посередники) чи запровадження схем обминання санкцій. Газові турбіни *Siemens* у супереч санкційним обмеженням було доставлено до Криму та введено в експлуатацію (Див. Дод. 5). Кораблі країн ЄС забезпечували транспортне сполучення з окупованим Кримом. Західні енергетичні компанії співпрацювали з російськими у спільних проєктах у всьому світі.

Закон США 2017 року «Про протидію противникам Америки за допомогою санкцій» (*Countering America's Adversaries Through Sanctions Act, CAATSA*), який Д. Трамп підписував під тиском обох владних партій (на тлі існування підозр про те, що Кремль сприяв перемозі Трампа на президентських виборах 2016 року²⁹⁷), хоч і передбачав можливість запровадження санкцій щодо експортних газопроводів Росії («Північний потік – 2»)²⁹⁸, проте не мав очікуваного результату до 2019 року.

Розвиток енергетичних технологій та сформований на цьому новий баланс інтересів на енергетичних ринках суттєво змінили ситуацію. Росія, зокрема «Газпром» та «Роснефть», «проспала» сланцеву революцію. Натомість упродовж 2016–2018 рр. США завдяки зростанню видобутку сланцевої нафти та газу остаточно перетворилися з імпортера на експортера. Із режиму сприяння постачальникам для отримання дешевших енергоресурсів економічні інтереси США змістилися до стимулювання власного експорту на зовнішні ринки. Іншими словами, зацікавившись виходом на світовий ринок, США стали конкурентами Росії та посилили політику санкцій²⁹⁹.

²⁹⁷ Report on the Investigation into Russian Interference in the 2016 Presidential Election. 2019. March. URL: <https://www.justice.gov/storage/report.pdf> (дата звернення: 27.05.20); Комитет Сената США підтримав висновки розвідки про російське втручання в американські вибори / Коммерсант.ру. 2020. 22 апр. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4327864> (дата звернення: 27.05.20).

²⁹⁸ Мы собираемся привлечь Россию к ответственности. Министр энергетики США Рик Перри – о санкциях в отношении РФ и совместных действиях с Москвой. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3743886> (дата звернення: 27.05.20).

²⁹⁹ Sen. Cruz: If Russia's Nord Stream 2 Pipeline is Completed, it Will Be the Fault of this Administration. URL: https://www.cruz.senate.gov/?p=press_release&id=4793 (дата звернення: 27.05.20).

У липні 2018 року президент США та президент Єврокомісії заявили про розширення стратегічної співпраці в енергетичній сфері. Йшлося, зокрема, про залучення постачання скрапленого газу із США для підвищення рівня енергетичної безпеки ЄС³⁰⁰. У травні 2019 року міністр енергетики США під час візиту до Європи зазначив про наміри Сполучених Штатів забезпечити експорт природного скрапленого газу, обсяги постачань якого після 2020 року перевищуватимуть 110 млрд куб. м³⁰¹. Динаміка фактичних обсягів постачання газу свідчить про серйозність намірів: на початку 2017 року обсяг постачання газу із США до ЄС становив менше ніж 1 млрд м³, а вже у 2019 році США постачили до ЄС понад 17 млрд куб. м блакитного палива³⁰².

У грудні 2019 року було ухвалено Закон про захист американської безпеки від агресії Кремля (*Defending American Security from Kremlin Aggression Act, DASKA*), який Д. Трамп одразу підписав. Фактично в той самий день швейцарська компанія *Allseas*, яка проклала труби, припинила роботу. Росія заявила, що сама добудує останні 160 км трубопроводу. Та для цього потрібно переоснастити єдине російське судно-трубоукладацьник «Академік Черський». Залученню інших компаній до цього проекту значно перешкоджатимуть ймовірні «вторинні санкції».

Проблеми для Росії також створив німецький регулятор, який відмовився надати для «Північного потоку – 2» виключення з обмежень енергетичного законодавства ЄС (резервування 50 % потужності трубопроводу для третьої сторони)³⁰³ через те, що Росія

³⁰⁰ Joint U.S.–EU Statement following President Juncker's visit to the White House. 2018. July 25. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_18_4687 (дата звернення: 27.05.20).

³⁰¹ «Freedom gas»: US opens LNG floodgates to Europe. URL: <https://www.euractiv.com/section/energy/news/freedom-gas-us-opens-lng-floodgates-to-europe/> (дата звернення: 27.05.20).

³⁰² EU–US Lng Trade. URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/eu-us_lng_trade_folder.pdf (дата звернення: 27.05.20).

³⁰³ Der nächste Rückschlag für Nord Stream 2. Frankfurter Allgemeine Zeitung. 2020. Mann 15. URL: <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/klima-energie-und-umwelt/bundesnetzagentur-versetzt-nord-stream-2-einen-weiterenschlag-16771206.html> (дата звернення: 27.05.20); В ФПГ отказали в освобождении «Северного потока - 2» от правил газовой директивы ЕС – заявление / Interfaks.Ukraine. 2020. 15 мая. URL: <https://interfax.com.ua/news/political/662358.html> (дата звернення: 27.05.20).

не встигла добудувати цей газогін до травня 2020 року (раніше після ухвалення відповідного законодавства³⁰⁴ німецький регулятор намагався зберегти Росії шанси добудувати газопровід протягом року³⁰⁵).

Понад те, додаткового удару кремлівській агресивності завдала пандемія коронавірусу. Не відчуваючи реалій енергетичних ринків, Росія демонстративно відмовилася від узгоджених дій з іншими ринковими гравцями³⁰⁶. На пропозицію ОПЕК, зокрема Саудівської Аравії, знизити обсяги виробництва усім виробникам пропорційно, Росія не пристала³⁰⁷, завбачуючи в цьому скороченні намагання США збільшити свою частку на ринку. У відповідь Саудівська Аравія оголосила про припинення будь-яких подальших узгоджень, що спричинило різке зниження цін на нафту – до рівня 20–25 дол. США за барель³⁰⁸.

Згортання світової економіки, зниження цін на нафту призводить наразі до зниження цін на природний газ, а це додатково ускладнює ситуацію для «Газпрому». Грандіозні витрати на реалізацію газотранспортних маршрутів «Північний потік – 2»,

³⁰⁴Євросоюз остаточно утвердил поправки в газовую директиву. Правила регулирования газового рынка ЕС будут распространяться и на морские участки газопроводов. URL: <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2019/04/15/799133-evrosoyuz-okonchatelno-gazovuyu> (дата звернення: 27.05.20).

³⁰⁵Газпром просит керівництво Німеччини вивести російські трубопроводи з-під дії газової директиви Євросоюзу. Швидше за все, прохання буде задоволено. Це неоднаразово давала зрозуміти канцлер ФРН А. Меркель (Див.: Судьба «Северного потока - 2». Закон в ФРГ прийняли, его последствия непонятны. URL: <https://p.dw.com/p/3T459> (дата звернення: 27.05.20); Регулятор в ФРГ изучает запрос о выводе «Северного потока - 2» из-под Газовой директивы ЕС. URL: <https://p.dw.com/p/3WKru> (дата звернення: 27.05.20); Наполовину пуст: как отрегулируют «Северный поток -2». URL: <https://www.gazeta.ru/business/2020/01/17/12913976.shtml> (дата звернення: 27.05.20).

³⁰⁶Bloomberg узнал содержание разговора Путина с нефтяниками перед разрывом сделки с ОПЕК. URL: <https://www.forbes.ru/newsroom/biznes/394569-bloomberg-uznal-soderzhanie-razgovora-putina-s-neftyanikami-pered-razryvom> (дата звернення: 27.05.20).

³⁰⁷«Сделка мертва»: Россия отказалась от крупнейшего снижения добычи нефти с 2008 года. Форбс. 2020. 06 марта. URL: <https://www.forbes.ru/newsroom/biznes/394465-sdelka-mertva-smi-soobshchili-ob-otkaze-rossii-ot-kрупнейshego-snizheniya> (дата звернення: 27.05.20).

³⁰⁸Исторический обвал. Цены на нефть рухнули по всему миру. URL: <https://biz.liga.net/ekonomika/tek/article/istoricheskiy-obval-tseny-na-neft-ruhnuli-po-vsemu-miru-cto-eto-znachit-dlya-ukrainy> (дата звернення: 27.05.20).

«Турецький потік», «Сила Сибіру» й інші проекти навряд чи окупляться, а їх функціонування за такого рівня цін генеруватиме нові збитки.

Таким чином на початку 2020 року стало зрозумілим, що інструментарій реагування на гібридні дії Росії створено. Ядерний шантаж зазнав провалу через готовність воєнно-політичного істеблїшменту США відповісти на виклик. З боку економічних кіл США ударом по Росії стали енергетичні санкції та їх реальне здійснення. Це дуже посилило сукупну відповідь Заходу.

Створена В. Путіним модель управління зазнає краху. Роки захмарних прибутків від нафти й газу залишилися позаду³⁰⁹. Накопичені раніше ресурси витрачені на гібридне протиборство із Заходом.

Використання енергетичного та ядерного шантажу як інструментів російської стратегії, відверте глузування з позиції Заходу щодо дотримання правил у цьому протиборстві вже сформувало бажання державницьких еліт західних країн дати відповідь порушникові світового порядку.

На думку низки експертів, саме ця відповідь стала поштовхом до перебалансування в управлінській верхівці Росії, що втілюється, зокрема, у внесенні змін до Конституції Росії³¹⁰.

Як би там не було, але в 2020 році Кремль опинився у ситуації, що вимагає вносити зміни до стратегії своєї поведінки. Він намагатиметься ігнорувати проблему, але технологічні й економічні зміни у світі не дозволять зберігати наявну модель управління тривалий час. Перед Росією постав виклик стратегічного вибору свого майбутнього.

Проте, зважаючи на світоглядні настанови та амбіції російської верхівки, перед російським народом постає загроза бути використаним як «нова нафта» для живлення подальшого протистояння Кремля із Заходом. Найімовірнішим буде подальше «закручування гайок», щоб не допустити народних протестів проти

³⁰⁹Deutsche Bank: При нефти по \$ 15 денег ФНБ хватит на два года. URL: [https://www.finanz.ru/novosti/valyuty/deutsche-bank-pri-nefti-po-\\$15-deneg-fnb-khvatit-na-dva-goda-1029125091](https://www.finanz.ru/novosti/valyuty/deutsche-bank-pri-nefti-po-$15-deneg-fnb-khvatit-na-dva-goda-1029125091) (дата звернення: 27.05.20).

³¹⁰Пионтковский А. Путин понял, что проиграл Четвертую мировую войну. URL: <https://glavcom.ua/ru/think/putin-ponyal-chto-proigral-chetvertuyu-mirovuyu-voynu-660251.html> (дата звернення: 27.05.20).

політики влади³¹¹, та створення нових інструментів зниження витрат на соціальну політику.

Перед Заходом загалом, а особливо перед істеблішментом окремих країн ЄС, постала необхідність усвідомлення своєї ролі стосовно цих змін.

³¹¹ Каспаров Г. Путин закрутит гайки, пока страна больна? URL: <https://www.kasparov.ru/material.php?id=5EBD973586BE6> (дата звернення: 27.05.20).

Наукове видання

СУХОДОЛЯ
Олександр Михайлович

ЕНЕРГЕТИЧНА ЗБРОЯ
У ГЕОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ РОСІЇ

Аналітична доповідь

Відповідальна за випуск *Корецька І. О.*

Дизайн та верстка *Корецька І. О.*
Редагування *Корецька І. О., Карбовнича Т. В.*

Формат 60x90/₁₆. Ум. друк. арк. 8.
Наклад 200 прим.

Видання підготовлено до друку
в Національному інституті стратегічних досліджень
вул. Пирогова, 7А, Київ, 01030
Тел./факс: (044) 234-50-07
e-mail: info-niss@niss.gov.ua
<http://www.niss.gov.ua>